

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAYİ VE TEKNOLOJİ YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**KONSOLİDE BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMANINDA
EMİSYON: EMİSYON-ENFLASYON İLİŞKİLERİ ÜZERİNE
BİR ANALİZ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ: 1980–2004 DÖNEMİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakkı Mümin AY**

**HAZIRLAYAN
Nuri BALTACI**

**KONYA
2006**

İÇİNDEKİLER

Tablolar Listesi	IV
Şekiller Listesi	VI
Kısaltmalar Listesi	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÇE KAVRAMI, BÜTÇE DENGESİ VE KAMU AÇIKLARI TANIMLAMALARI

1.1. BÜTÇE KAVRAMI.....	3
1.2.BÜTÇE DENGESİ.....	4
1.2.1.Klasik Mali Denge Yaklaşımında Bütçe Açığı ve Enflasyon.....	5
1.2.2.Ekonomik Denge Yaklaşımı.....	7
1.2.2.1. Devri Bütçe Teorisi.....	7
1.2.2.2. Telafi Edici Bütçe Teorisi.....	9
1.2.3.Keynesyen Yaklaşım.....	11
1.2.4. Neo-Klasik Yaklaşım.....	12
1.2.4.1. Monetarist Yaklaşım.....	13
1.2.4.2. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı.....	14
1.2.4.3. Arz Yönlü Yaklaşım.....	15
1.2.4.4.Yapısalcı (Strüktüralist) Yaklaşım.....	17
1.2.4.5.Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Yaklaşımı.....	19
1.3.KAMU AÇIKLARI TANIMLARI.....	20
1.3.1.Konsolide Bütçe Açığı.....	21
1.3.2. Geleneksel Açık.....	21
1.3.3.Cari Açık- Sermaye Açığı.....	22
1.3.4.Birincil Açık.....	23
1.3.5.İşlemsel Açık.....	24

1.3.6. Nakit Açık.....	25
------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ, BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE BÜTÇE AÇIKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1.KONSOLİDE BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ VE FİNANSMAN YÖNTEMLERİ.....	27
2.1.1.Türkiye’de Bütçe Açıklarının Nedenleri.....	28
2.1.2.Türkiye’de Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemleri.....	34
2.1.2.1.Vergi.....	34
2.1.2.2. Borçlanma.....	36
2.1.2.2.1.İç Borç ile Finansman ve Makro Ekonomik Etkileri.....	37
2.1.2.2.2.Dış Borç ile Finansman ve Makro Ekonomik Etkileri.....	41
2.1.2.3 Özelleştirme.....	43
2.1.2.4. Emisyon İle Finansman ve Makro Ekonomik Etkileri.....	45
2.2. TÜRKİYE’DE BÜTÇE AÇIKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ	51
2.2.1. 1980 Öncesi Dönem Konsolide Bütçe Gelişmeleri.....	52
2.2.1.1. 1923–1930 Cumhuriyetin İlk Yılları	52
2.2.1.2.1931–1950 Dönemi.....	55
2.2.1.3.1951–1960 Dönemi.....	58
2.2.1.4. 1961–1979 Dönemi.....	60
2.2.2.1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi ve Ekonomik Krizler.....	63
2.2.2.1.Ekonomik Krizler.....	65
2.2.2.1. 5 Nisan 1994 Krizi.....	67

2.2.2.2. 2000 Kasım Krizi.....	67
2.2.2.3. 2001 Şubat Krizi.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1986–2003 YILLARI BÜTÇE AÇIKLARI VE EMİSYONLA FİNANSMAN EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. EKONOMETRİK YÖNTEM ve VERİ SETİ.....	71
3.2. BULGULAR.....	74
3.2.1 Granger Nedensellik Testi.....	77
3.2.2. Yapısal VAR Modelleri.....	81
3.2.3. Hata Terimleri ve Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi.....	84
3.2.4. Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Yapısal VAR Modelleri.....	85
3.2.5.Uzun Dönem Denklem Sistemi.....	88
3.3. MODELİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	89
SONUÇ VE ÖNERİLER	96
KAYNAKÇA	100

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Bütçe Değişimleri.....	8
Tablo 2. Türkiye Konsolide Bütçesinin Başlıca Kalemleri.....	27
Tablo 3. Konsolide Bütçe Gelirleri	28
Tablo 4. Konsolide Bütçe Harcama, Gelirler ve Açıkları	30
Tablo 5. Türkiye’de Bütçe Açıkları Nedenleri.....	31
Tablo 6. Yıllar İtibariyle İç Borçlanma Durumu	38
Tablo 7. Türkiye’nin Dış Borç Stoku	41
Tablo 8. 1923–1930 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi	53
Tablo 9. 1923–1930 Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları	53
Tablo 10. 1931–1950 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi	55
Tablo 11. 1931–1950 Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları	56
Tablo 12. 1951–1960 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi	58
Tablo 13. 1951–1960 Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları	59
Tablo 14. 1961–1979 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi	61
Tablo 15. 1961–1979 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi	62
Tablo 16. Yıllar İtibariyle Emisyon Hacimleri	63
Tablo 17. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	74
Tablo 18. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	74
Tablo 19. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	74
Tablo 20. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	75
Tablo 21. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	75
Tablo 22. Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	75
Tablo 23. Granger Nedensellik Testi.....	77
Tablo 24. Granger Nedensellik Testi.....	78
Tablo 25. Granger Nedensellik Testi.....	78
Tablo 26. Granger Nedensellik Testi.....	79
Tablo 27. Granger Nedensellik Testi.....	79
Tablo 28. Granger Nedensellik Testi.....	80
Tablo 29. VAR Testi.....	81
Tablo 30. VAR Testi.....	81
Tablo 31. VAR Testi.....	82
Tablo 32. VAR Testi.....	82
Tablo 33. VAR Testi.....	82

Tablo 34. VAR Testi.....	83
Tablo 35. Hata Terimleri Dickey-Fuller Birim Kök Testi.....	83
Tablo 36. Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Yapısal VAR Modelleri.....	84
Tablo 37. Tanıtıcı İstatistikler.....	88

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Laffer Eğrisi.....	35
Şekil 2. Senyoraj Geliri.....	47

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
d-fi:	Dickey-Fuller Birim Kök Testi
Evds:	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Gap:	Güneydoğu Anadolu Projesi
GN:	Granger Nedeni
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
IT:	Enflasyon Vergisi (Inflations Tax)
KDV:	Katma Değer Vergisi
KİT:	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KKBG:	Kamu Kesimi Borçlanma Gerekсинimi
KKTC:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
logbdengesi:	Logaritma Bütçe Dengesi
logemision:	Logaritma Emision
logenf:	Logaritma Enflasyon
logkbharc:	Logaritma Konsolide Bütçe Harcaması
logkbgelir:	Logaritma Konsolide Bütçe Geliri
logm2y:	Logaritma m2y
ÖİB:	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB:	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
Var:	Vektör Auto Regresif

GİRİŞ

Devlet Bütçesi, tarihsel süreç içerisinde birçok iktisadi okulun çalışmasına konu olmuştur. Klasik İktisadi Düşünürler sürekli olarak denk bütçe üzerinde durmuşlar, bütçe açıklarının ve bütçe fazlalıklarının ekonomi için yarardan çok zarar getireceğini ileri sürmüşlerdir. Bütçe açıklarının enflasyon, işsizlik, yüksek faiz gibi ekonomik sorunların ana kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Bütçe sürekli açık verirse, bu açıkları kapatmak için olağanüstü bir gelir sayılan borçlanmaya başvurulmasının kaçınılmaz olduğunu belirtip, borçlanmanın uzun dönemde kamu maliyesini çok zor durumda bırakacağını ileri sürmüşlerdir. Bu olumsuzluklardan dolayı devletin görevleri sınırlayarak, giderlerin azaltılması gerektiğini belirtmişlerdir. Devletin görevlerini, asli görevleri olan iç, dış güvenlik ve verimsiz yatırımlar (özel sektör için bir getirisi olmayan fakat ticaret ve ekonomi için gerekli olan alt ve üst yapı yatırımları) olduğunu belirtmişlerdir. Devlet gelirleri, vergi gelirleri ile sınırlı olup, harcamaları bu gelirler ile karşılanması gerekmektedir. Devlet, geliri kadar bir harcama yapmalı, denk bütçe prensibine sıkı bir şekilde bağlı olmalıdır. Devlet, yaptığı harcamalar ile ekonominin dengesini etkilememelidir. Çünkü ekonomi devamlı bir denge halindedir ve dengesizlik olmuşsa bu durum geçici bir durumdur. Görünmez bir el, piyasayı yeniden düzenleyerek “tam istihdam dengesi”ne getirecektir. Devletin bir müdahalesine gerek yoktur.

Fakat 1929 yılındaki ‘Dünya Ekonomik Buhranı’ sonrasında ‘Klasik İktisadi Yaklaşım’ alternatif bir yaklaşım olan ‘Keynesyen Yaklaşım’ ortaya çıkmıştır. Dünya Ekonomik Buhranında Klasik İktisadi Çözümlemenin yetersiz kalması, krizin derinleşmesi; alternatif arayışlarında Keynesyen İktisadi Düşünceyi öne çıkarmıştır. Klasik İktisatçıların, denk bütçe prensibi, terk edilmeye başlanmış; bütçe gelirleri ve bütçe harcamaları ile ekonomiye müdahalede bulunulmuştur. Bütçe politikaları, makro ekonomik hedeflere ulaşmada bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra bütçe açıkları normal olarak kabul edilmiştir.

Bütçe açıklarının normal olarak kabul edilmesi ve ekonominin yeniden canlandırılması için kullanılan kamu harcamalarının artışı, beraberinde bütçe açıklarının nasıl finanse edileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bütçe açıklarını finanse etmek için kullanılan yöntemler ve bu yöntemlerin makro ekonomik etkileri üzerinde tartışmalar başlamıştır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlanan bütçe açıkları ve bu açıkların nasıl finanse edileceğine dair tartışmalar devam etmektedir. Finansman kaynakları olarak; ne kadar iç borç, ne kadar dış borç ve ne kadar merkez bankası kaynaklarına başvurulacağı, politika belirleyicilerinin işi olmasına rağmen, piyasa koşullarını da gözönünde tutmaları gerekmektedir.

Bütçe açıklarının makro ekonomik dengeler üzerinde olumsuz etkileri, bilinen bir durum iken, bütçe açıklarının finansman yöntemlerinin etkinliği de önemli bir araştırma konusu olmuştur. Hükümetler, mevcut bütçe açıklarını olağan gelirleri ile karşılayamıyorsa bu durumda hangi finansman kaynağının seçileceğine ekonomik konjonktüre uygun karar vermelidir. Gelişmiş ülkeler nazaran, gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açıkları finansman yöntemi, ekonomik konjonktürü daha fazla etkilediğinden en uygun finansman şekilleri ve ekonomik etkileri belirlenmelidir.

Bu çalışmada Türkiye'deki bütçe açıklarının 1980 ile 2004 yıllarındaki durumunu göz önüne sererek, bütçe açıklarının finansman yöntemlerinin etkinliği sınanmıştır. Ancak 1980–1986 arası dönemde o günün konjonktürü gereği sağlıklı istatistikî verilere ulaşılamamıştır. O nedenle bu çalışmada 1986 ile 2003 arası dönem ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde bütçe ile ilgili teorik bilgiler ve değişik iktisadi düşüncelerin bütçe açıkları üzerindeki görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Türkiye'deki bütçe açıklarının seyri ve bu açıkların finansman yöntemleri araştırılmıştır. Emisyon ile finansman konusu anlatılmıştır. Türkiye'deki bütçe açıklarının tarihsel gelişimi, neden ve sonuçları ile incelenmiştir. 1980–2004 dönemi bütçe açıkları ve ekonomik durumun rahat bir şekilde anlaşılması için gerekli olan inceleme ile bütçe açıklarının tarihi daha net olarak ortaya konulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'de 1986 ve 2003 yılları arasında bütçe verileri ile ekonometrik bir model çalışılması yapılmıştır. Bu şekilde teorik olarak anlatılan konular, sayısal olarak da desteklenmesi amaçlanmıştır. Son olarak genel değerlendirme ve sonuç bölümünde elde edilen bilgiler ve bulgular ortaya konularak önerilere yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜTÇE KAVRAMI, BÜTÇE DENGESİ VE KAMU AÇIKLARININ TANIMLAMALARI

1.1.BÜTÇE KAVRAMI

Maliye politikası ve bütçe konusunda araştırma yapan yazarlar ve araştırmacılar bütçenin bir tanımını yapmaktan ziyade bütçenin niteliklerini, işlevlerini ve ilkelerini belirlemeyi tercih etmekte ve bu nedenle bütçe tanımlarında çok farklı görüşler ileri sürmektedir. (Edizdoğan; 1998, 4). Bütçenin bir kanun olduğu konusu da ayrı bir literatürde tartışılmış ve farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Genel olarak bütçe, şekli bakımından bir kanun olarak kabul edilmekle birlikte, maddi açıdan bir kanun olup olmadığı konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. (Edizdoğan; 1998, 4).

Devletin asli görevlerinden olan kamu hizmetlerini yürütebilmesi, gerekli olan kamu harcamalarını yapması ve bu kamu harcamalarını karşılayacak gelirin elde etmesi gerekmektedir. Bu noktada kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin takibine ihtiyaç duyulmaktadır. Bütçe, esas itibarıyla gelir ve giderlerin bir denklik düzeni içinde hazırlanıp takibinin yapıldığı belgeye verilen ad olmaktadır (Erdem, Şenyüz, Tatlıoğlu; 2003, 233).

Bütçe genel anlamda; “Devletin gelecek bir dönem için, gelir ve gider dengesini gösteren ve parlamenter-demokratik yönetim sistemi ile idare edilen ülkelerde yasama organının, yürütme organına kamu giderleri yapmak ve kamu gelirlerini toplamak hususunda verdiği yetkiyi gösteren belgedir” (Pehlivan; 2000, 258, Eğilmez, Kumcu; 2004, 138). Bütçenin bu tanımından yola çıkarak, en önemli özelliği harcama ve gelir toplama olan bir yetki belgesi olmasıdır. Bu özelliğinin dışında bütçe, hükümetlerin mali uygulamalarında, bir dönem içinde yapacağı giderleri ve bu giderleri karşılayacak gelir tahminlerini gösteren, plan niteliğindedir. Bütçe aynı zamanda devletin mali uygulamalarını hesapladığı bir form özelliğinin de göstermektedir.

Bütçenin diğer özelliği de maliye politikasını göstermesidir. Bu fonksiyonda temel iki yön ele alınır: Birincisi, toplam harcamaların toplam gelirler ile göz önüne alınması ve kıyaslanmasıdır. İkincisi; devlet bütçesinin satın alma gücü, efektif talep,

gelir dağılımı, kaynak kullanımı ve kalkınma üzerine, genişletici veya daraltıcı etki yapmasıdır (Falay; 1993, 43–44).

Bu bağlamda Türkiye’de devlet bütçesi denildiği zaman anlaşılan bütçe ‘konsolide bütçe’dir. Kamu İktisadi Teşebbüsleri, özerk bütçeli kuruluşlar oldukları için konsolide bütçe içinde yer almazlar. Bunların bütçeyle ilişkisi, bütçe açıklarının karşılanması ve bütçe fazlalıklarının ise bütçeye gelir olarak yazılması yönündeki bir ilişkidir. Özel bütçeli kuruluşlar olarak da adlandırılan yerel yönetimler, Türkiye uygulamasında konsolide bütçe’ye dâhil edilmezler. Bunların konsolide bütçe ile ilişkisi ‘mali tevzi’ denilen yöntemle konsolide bütçe gelirlerinden aldıkları paylar ve konsolide bütçenin transfer kalemleri arasından aldıkları yardımlardır (Eğilmez, Kumcu; 2004, 139).

1.2.BÜTÇE DENGESİ

Bütçe dengesi kısaca, bütçe gelirleri ile bütçe giderleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Gelirlerinin toplandığı ve bu toplanan gelirleri ile harcamalarını yapıldığı kanun veya belgeye bütçe denildiği daha önce belirtilmişti. Kamu gelirleri ile kamu giderleri her zaman denk olmayabilir. Devlet bütçesindeki bu dengesizlik bütçe fazlası veya bütçe açığı şeklinde olabilir. Bu dengesizlik durumlarını denklem çerçevesinde aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür.

$$\text{Bütçe dengesi} = \text{Bütçe giderleri} - \text{Bütçe gelirleri} \quad (1.1.)$$

Üç türlü bütçe dengesi söz konusu olabilir:

$$\text{Bütçe gelirleri} > \text{Bütçe giderleri} \text{ ise Bütçe dengesi} > 0 \text{ dir.} \quad (1.2.)$$

Bu durumda bütçe fazlası vardır.

$$\text{Bütçe gelirleri} < \text{Bütçe giderleri} \text{ ise Bütçe dengesi} < 0 \text{ dir.} \quad (1.3.)$$

Bu durumda bütçe açığı söz konusudur.

$$\text{Bütçe gelirleri} = \text{Bütçe giderleri} \text{ ise Bütçe dengesi} = 0 \text{ dir.} \quad (1.4.)$$

Bu durumda bütçe denk demektir.

Bütçe açığı, en basit tanımı ile kamu giderlerinin, kamu gelirlerini aşması durumunda ortaya çıkan farktır. Bu farkın bütçe fazlası, bütçe açığı ve denk bütçe olması durumları tartışılmış ve etkileri incelenmiştir.

İktisatçıların bütçe denklığı üzerinde çeşitli görüşleri vardır. Bu değişik görüş ve teorileri, ‘Klasik Mali Denge Yaklaşımında Bütçe Açığı ve Enflasyon’, ‘Ekonomik Denge Yaklaşımında Bütçe Açığı’, ‘Keynesyen Teoride Bütçe Açığı’ ve ‘Post Keynesyen Teoride Bütçe Açığıdır’.

1.2.1.Klasik Mali Denge Yaklaşımında Bütçe Açığı ve Enflasyon

Klasik Mali Denge Yaklaşımına göre, ‘devletin bütçe yolu ile yaptığı harcamalar, normal gelirden daha fazla olmamalıdır’. Bu sebepten dolayı Klasik Maliyeciler borçlanma ve para oyunlarından sağlanan devlet gelirlerine karşıdır. Bu gelirleri devletin öz gelirleri arasından saymazlar. Devlet bütçesi açık veya fazlalık vermeden sürdürülmelidir.

Klasik Mali Denge Yaklaşımına göre bir devletin bütçesi ile bir ailenin bütçesi arasında büyük bir fark yoktur. Bu yaklaşıma göre ay sonunda veya yılsonunda; bir ailenin bütçesi gibi, devletin bütçesi de dönem sonunda denk olmalıdır. Kamu harcamalarının, vergi gelirleri ile karşılanamaması sonucu bütçenin açık vermesi makro ekonomik göstergeler bakımından sorun oluşturmaktadır. Bu açığın kapatılması için kullanılacak olağanüstü gelir kaynakları (borçlanma), ekonomik istikrarsızlığın artmasına neden olur. Yatırımlara gitmesi gereken fonların; bütçe açığını finanse etmek için, devlet tarafından kamu ekonomisine aktarılması, yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Devletin daha sonra ödeyeceği faiz ve anapara itfaları, bütçe açığının devam etmesine neden olmaktadır. Bütçe fazla vermesi durumunda ise ekonomide kullanılmayan atıl fonların olduğunu göstermektedir. Bu durum ekonomide istikrarsızlık meydana getiren gösterge niteliğindedir (Eker, Altay, Sakal; 1997, 60).

Klasik maliye anlayışı, bütçede denklik temeli üzerine kurulmuştur. Eğer bütçede herhangi bir nedenle açık oluşmuşsa, bu açığın hızla kapatılması gerekecektir. Bu amaçla harcamalar kısılacak, vergi gelirleri arttırılacaktır. Şüphesiz ki Klasik Maliyeciler, tarafsız ve küçük bütçeye sahip devletten yanadır. Vergilerin ekonomik hayat ve kararlar üzerinde bozucu etki yapmasını kabul etmezler (Tüngen; 2003, 27). Devletin olağanüstü durumlar dışında borçlanmasına da karşıdır. Sınırlı da olsa borçlanma kaynaklarını kullanırlar. Fakat bu borçlanmanın sınırları çok dar ve belirlidir. Borçlanma; sadece savaş, deprem, doğal afetler gibi olağanüstü

durumlarda başvurulacak bir kaynaktır. Klasik Maliyeciler olağanüstü dönem sayılan bu durumların dışında borçlanmaya sıcak bakmazlar.

Klasik Maliyecilere göre bütçe fazlası, bütçe açığı kadar olumsuzdur. Bütçe fazlalıkları ekonomide durgunluğa yol açar ve belirli bir dönem sonra kamu gelirlerinin israfına sebep olur (Dileyici; 2005, 123). Çünkü bütçe fazlası, özel tasarrufların azalmasına yol açmaktadır. Bu ise, toplam yatırım hacmini azaltarak; ekonominin uzun dönemli gelişmesini, olumsuz yönde etkilemektedir (Ulusoy; 2004, 45). Denk bütçe ilkesinde, kamu harcamalarının kamu gelirleri (vergi gelirleri) ile sınırlı olduğundan dolayı, kamu harcamalarını minimum düzeyde tutma zorunluluğu vardır.

Klasik Mali Denge Yaklaşımına göre, ekonomi kendiliğinden dengede olduğu için bu dengenin bütçe dengesizliği ile bozulmaması gerekir. Çünkü ‘Klasik Mali Denge Yaklaşımında’ hem bütçe fazlası hem de bütçe açığı ekonominin genel dengesini bozmaktadır. Mali Denge yaklaşımında bütçe açığı ve bütçe fazlasına karşı çıkmalarının nedenlerini şu şekilde sıralanabilir:

- Eğer bütçede açık varsa bu şu anlama gelmektedir; devlet gelirlerinden daha fazla harcama yapmıştır. Devlet bu açıkları kapatmak için borçlanma ya da emisyonu başvurması gerekmektedir. Klasik Maliyecileri bu derece denk bütçe prensibine sevk eden neden başlıca iki noktada toplanır. Mali iflas ve enflasyondur. Eğer bütçe açıklarını borçlanarak karşılanacak olursa gelecek bütçelerin yükü artacaktır. Sonuçta devlet borçlanma ile gelirlerini arttıramayıp gelecek dönem giderlerini yükseltecektir. Devlet uzun yıllar borçlanma politikası ile bütçe açıklarını kapatması olanaksız bir hale gelecektir.
- Bütçe açıkları bazen de devlet tarafında para basılarak karşılanır. Bu politikada piyasada enflasyona neden olmaktadır. Klasikler göre piyasa tam istihdam seviyesindedir. Piyasada artan para hacmi ise fiyatlar genel seviyesine yükselterek enflasyona neden olacaktır. Fiyatların artması bütçe açığına neden olacak, bütçe açığı ise fiyatların artmasına neden olacaktır (Türk; 2001, 351).

Yukarıda sayılan bu nedenlerden dolayı bütçe açığı, enflasyona ve devletin mali yönden iflasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı devlet borçlanmaya

gitmeden önce olağan gelirleri ile harcamalarını karşılamalıdır. ‘Klasik Mali Denge Yaklaşımı’ zamanla ihtiyaçlara cevap verememesi, yeni teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1.2.2.Ekonomik Denge Yaklaşımı

Keynesyenler ve Fonksiyonalistler¹, borçlanmayı olağan gelir olarak görmüşler ve birçok devletin bu aracı sıklıkla uygulamasına zemin hazırlamışlardır. Birçok ülke, açık finansman politikası uygulamış ve bütçe açıklarını sürekli olarak borçlanma ile kapatma yoluna gitmiştir. Ancak, borç yükünün artmasından dolayı bütçe açıkları, kronik hale gelmiş ve bu açıkların kapatılması için tekrar borçlanma yoluna gidilmiştir. Böylece açık finansman süreklilik kazanmıştır (Aktan, Dileyici, Özen; 2004, 10). Süreklilik kazanan açık finansman politikası ise enflasyonun nedeni olmaktadır.

Ekonomik denge yaklaşımı, kendi içinde Devri Bütçe Teorisi ve Telafi Edici Bütçe Teorisi olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir.

1.2.2.1. Devri Bütçe Teorisi

Klasik Bütçe Teorisine karşı ortaya çıkan Devri Bütçe Teorisinin, teoride ve pratikte geçerli olan nedenlerinin Klasik Bütçe Teorisinin eleştirisi olduğu belirtilmektedir. Devri Bütçe Teorisinde, bütçenin denklığı tümüyle bir kenara itilmiş değildir. Devri Bütçe Teorisinin savunduğu denklik, Klasik Bütçe Teorisinin üzerinde ısrarla durduğu ‘mutlak denklik’ değildir. Devri Bütçe Teorisine göre bütçe, ekonominin konjonktürel gidişinin belirli sürelerde tahmin edilebildiği durumlarda etkin bir araç olarak kullanılabilir. O halde devlet bütçelerinin, genel ekonomiden bağımsız olarak düşünülüp hazırlanmaması gerekmektedir. Ekonomideki durum göz önüne alınarak hazırlanan bütçeler sayesinde, ekonomideki dalgalanmalar hafifletilebilmektedir (Erdem, Şenyüz, Tatlıoğlu; 2003, 239).

“Devri Bütçe Teorisi iktisadi hayatta 7 ila 10 yıllık devrelerle düzenli olarak meydana gelen ekonomik krizler karşısında devletin kullanacağı mali araçlarla iktisadi hayat üzerinde etkili olabileceği, bütçenin konjonktürel mücadelede etkin bir araç olarak kullanılabileceği düşüncesine dayanmaktadır” (Tüğen; 2003, 28).

¹ Fonksiyonalistler, devri bütçe görüşü ile bütçe denklığının yıllık olarak değil belirli bir konjonktür dönemi içerisinde ele alınması gerektiği görüşünü savunuyorlardı. Klasik iktisadi düşüncede benimsenen denk bütçe ilkesi fonksiyonel maliyeciler tarafından eleştirilmiş ve bunun yerine “telafi edici bütçe” (compensatory budget) ve “devri bütçe” (cyclical budget) yaklaşımları benimsenmiştir.

Bütçenin bir dönem açık vermesi, diğer dönemde ise bütçenin fazla vermesi bütçeyi belirli bir dönem sonunda yeniden dengeye getirmektedir.

Bu doktrinin esası, dönemsel iniş çıkışlara paralel olarak, bütçenin yıllık dengesini sağlamaya çalışan bir mali politikanın, başarısız olduğu kanaatidir. Klasik maliyecilerin, bütçe dengesini çok sıkı bir şekilde ele alması ve sınırlarını saptayamaması sonucu bu kanaat ortaya çıkmıştır. Devri Bütçelerde, ekonomik hayattaki devri hareketleri, ekonomik gelişmeleri yakından izleyerek, birbirini izleyen bütçelerin ekonomideki etkileri ortaya konur. Bütçelere verilen bu tür süre ile ekonomik denge yine düzeltilir. Ekonomik hayatın refah dönemlerinde sağlanan bütçe fazlaları ile ekonominin depresyon zamanlarındaki açığını karşılanması olasıdır (Coşkun; 2000, 24).

Devri Bütçe Teorisinin dayandığı varsayımlar şunlardır (Türk; 2001, 362-363).

- Devri Bütçe Teorisi ekonominin hangi iktisadi devrede (refah-depreseyon) olduğunu ve bu devrenin süresini kesinlikle bilinmektedir.
- İktisadi devreler süreleri ve yoğunlukları bakımından birbirlerine benzerdir.
- İktisadi hayatta iktisadi devrenin hangi aşamasında bulunduğu açık bir şekilde bilinmektedir.

Tablo 1. Konjonktüre Göre Bütçe Değişimleri

Ekonominin Konjonktürel Durumu	Bütçe Değişimi
Enflasyon	Bütçe fazlaları arttırılmalı veya bütçe açıkları azaltılmalı
Deflasyon	Bütçe açıkları arttırılmalı veya bütçe fazlalıkları azaltılmalı

Kaynak: Metin Erdem, vd., Kamu Maliyesi, 2003, s.239.

Tablo 1’de Devri Bütçe Teorisi’ne göre enflasyon ve deflasyon durumlarında nasıl bir bütçe politikası izleneceği açıklanmıştır. Ekonomide enflasyonun yüksek olduğu yıllarda, bütçe fazla vermek suretiyle dolaşımdaki paraları azaltarak; enflasyonu engellemede bir araç olarak kullanılabilir. Deflasyon durumlarında ise, bütçe açıkları ya arttırılmalı ya da bütçe fazlalıkları azaltılmalıdır. Bütçe açıkları arttırılarak, ekonomide durgunluğun önüne geçilebilir. Ekonomide devlet

harcamaları ile üretim ve tüketim yeniden harekete geçirilerek ekonomi normal seviyeye gelebilir.

Devri Bütçe Teorisi'nin eleştirilen yönlerinden birincisi; refah döneminde sağlanan bütçe fazlalarının toplanması ve bu toplanan bütçe fazlasının enflasyonist süreçte değer kaybına uğramasıdır. Bir diğer sakınca da bütçenin devamlı açık vermesi durumunda, ekonominin konjonktür devresinin uzaması veya bütçenin açık vermesine neden olan olayların uzun dönem sürmesi, bütçeyi denkleştirecek fonun bulunmaması veya yetmemesi de önemlidir (Aksoy; 1994, 440). Devri bütçeyi uygulayabilmek için bir arada olması gereken şartların çok olması da eleştirilen diğer yönüdür.

Devri Bütçe Teorisi bütçe dengesini; yıllık olmaktan çıkarıp, belirli bir devri ele alarak bütçenin yıllık denkliği yerine, devri denklik ilkesini benimsemiştir. Bununla beraber iktisat politikasının genel amaçlarına ulaşmayı etkileyen sosyal yardımlar, bayındırlık harcamaları, vergi indirimleri gibi konuları topluca ele almamıştır. Bu nedenle gerçekçi bir İktisadi İstikrar Politikasının esasları belli oluncaya kadar 'Devri Bütçe Teorisi', geçici bir aşama olarak kalmıştır. Devri Bütçe Teorisi, iki büyük Dünya Savaşı arasındaki dönemde, İsveç dışında fazla rağbet görmemiş ve uygulaması sadece bu ülke ile sınırlı kalmıştır (Türk; 2001, 363).

1.2.2.2. Telafi Edici Bütçe Teorisi

Telafi Edici Bütçe Teorisi, Klasik Bütçe Teorisine anti tez olarak ortaya çıkmıştır. Telafi Edici Bütçe Teorisi'nin temelleri; İngiliz iktisatçı "John Maynard Keynes"ın, iktisadi hayatı depresyondan kurtarmak için, kamu harcamalarının bir araç olarak kullanılabileceği görüşünden hareketle, yine İngiliz iktisatçı William Beveridge tarafından geliştirilmiştir (Tügen; 2003, 30).

Teori temelde, toplam talep esnekliğinin özel sektörden kaynaklandığını ve devletin özel kesimin milli gelirden aldığı paya göre, eksik olan harcamalarının telafi etmesi gerektiği fikrine dayanır (Türk; 2001, 356). Bu teoriye göre; özel sektör tarafından yaratılan efektif talep miktarı tam istihdamı sağlamak için yeterli değilse; aradaki fark, kamu harcamaları artışı ile telafi edilebilir. Telafi Edici Bütçe teorisine göre, depresyon içinde bulunan bir ekonominin, genişleme aşamasına geçebilmesi ve tam istihdamı gerçekleştirebilmesi için devletin, özel sektör harcamalarındaki

yetersizliklerini, telafi etmek amacıyla; bütçe harcamalarını kullanarak, ekonominin yeniden normal dengesine kavuşturulması mümkündür (Tüğen; 2003, 30).

Telafi Edici Bütçe Teorisi, belirli dönemlerde ekonomik hayatı içine düştüğü depresyondan kurtarmak ve ekonomiyi yeniden canlanma aşamasına getirmek için, devletin bütçe açıklarını ‘mali bir araç olarak’ kullanılması esasına dayanmaktadır. Depresyon dönemlerinde bütçenin açık vermesi aynı zamanda pratik bir ihtiyaçtan doğmaktadır (Tüğen; 2003, 30). Telafi Edici Bütçe Teorisinin özelliklerini iki noktada toplamak mümkündür (Türk; 2001, 356).

- Telafi Edici Bütçe Teorisi ekonomiyi tam istihdam düzeyinde dengeye kavuşturmaya çalışan mali bir araçtır.
- Ekonomi tam istihdam seviyesine gelince Telafi Edici Bütçe yeniden denk bütçe olacaktır.

Telafi Edici Bütçenin devamlı açık vermemesi konusunda iki fikir vardır. Bu teori ile devletin devamlı açık bütçe politikasını takip etmesi istenilmemekte ve teorinin mahiyeti bazı hallerde belirli bir kural çerçevesinde, iktisadi hayatı buhrandan kurtarmak ve ekonomiyi yeniden canlanma aşamasına getirebilmek için, bütçe açığının mali bir araç olarak kullanılmasıdır. Diğer fikre göre ise telafi edici bütçe teorisi, modern ekonominin iktisadi faktörlerinin serbest çalışmasına terk edilmesi halinde, ‘bünyevi bir depresyona mahkûm olacağı fikrinden’ hareket eder. Bu krizi önlemek için denk bütçe politikasından vazgeçilerek, açık bütçe politikasının kabul edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Devlete düşen görev, özel kesimin faaliyet gösteremediği alanda, özel sektör yerine faaliyette bulunmaktır. Çünkü bütçe denkliğinin temin edilmesi, ancak toplam talebin toplam arzı aştığı durumlarda olabilir, böylece dengenin meydana gelip, gelmemesi sadece bir iktisadi şarta bağlanır (Coşkun; 2000, 23).

Keynesyen Fonksiyonel Maliye Teorisine dayalı olarak düşünüldüğünde, Telafi Edici Bütçe hakkında şu sonuca varılmaktadır: Bu doktrin, dayandığı varsayımların gerçekleri yansıtmada düştüğü hatalar kadar, sonsuz bir kamu açığıyla bütçenin süresiz yürütülemeyeceğinin anlaşılmasıyla yürürlüğe konulmamıştır (Fevzioğlu; 1984, 81).

1.2.3.Keynesyen Yaklaşım

Klasik İktisadi Yaklaşımın, 1929 ekonomik krizinin ortaya çıkardığı şiddetli depresyon ve kitlesel işsizliği çözmeye yetersiz kalması, arz yönlü bu yaklaşıma tepki olarak ‘Keynesyen İktisadi Yaklaşım’ doğmuştur (Ulusoy; 2003, 40). Keynesyen teori, kendinden önceki teorilerden farklı olarak ‘talep ağırlıklı’ kurulmuştur. Keynes ilk olarak, para ve kredinin ekonomide önemli bir kontrol aracı olduğunu ileri sürmüştür. Keynes’e göre ekonomik değişkenleri belirleyen; para arzı, kredi, faiz oranları, bütçe açıkları ve bütçe fazlalıkları gibi parasal olaylardır. Keynes, devletin ekonomik gücünü kullanarak, ekonominin istikrara kavuşacağını ileri sürmüştür. Keynesyen modelde kamu açıkları; kamu harcamalarındaki aşırı artışa bağlı olarak, üretim kapasitesinin karşılayamayacağı bir iç talep baskısı sonucu enflasyonu artırır (Ejder; 2002, 189).

Keynesyen model kriz dönemlerinde açık bütçeyi savunur. Devletçe izlenecek açık bütçe politikası sayesinde, milli ekonomideki toplam harcamalar artarak iktisadi hayattaki açık doldurulur. Böylece iktisadi faaliyetler canlanır ve işsizliğin ortadan kalkacağı savunulur. Ekonomik denge bir kere gerçekleşince, mali dengenin de ekonomik dengeye bağlı olarak dengeye geleceğini belirtir. Şöyle ki; açık bütçe politikası sayesinde tüketim ve yatırım harcamalarının artması, ulusal üretim ve ulusal gelir düzeyini yükseltir. Bu da devletin gelirlerinin artmasına neden olur (Türk; 2001, 357). Artan gelirler devlet bütçesini denkleştirmektedir. Bu şekilde ekonomideki konjonktürel dalgalanmalarda açık bütçe politikası izlenerek; hem ekonomik dalgalanmalar azaltılacak, hem üretim artışı sağlanacak, hem de bu dalgalanma sırasında açık veren bütçe, yeniden fazla vererek dengeye gelecektir.

Keynesyen Yaklaşımına göre, eğer ekonomi eksik istihdamda ise (klasik iktisatçılar ekonominin tam istihdam düzeyinde olduğu savunurlar) bu bilinen Keynesyen Çarpan etkisi ile milli geliri yükseltecektir. Böylece bütçe açıkları tüketimi ve milli geliri teşvik ettiği için, tasarruflar ve sermaye birikimi üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmeyecektir (Ataç; 1999, 184). Keynesyen Yaklaşım da; bütçe harcama ve bütçe gelirlerinde ortaya çıkacak değişimler, milli gelir

seviyesini etkilemektedir. Bütçe harcama ve bütçe gelirlerinin milli gelir üzerindeki bu etkisine ‘Bütçe Çarpanı²’ denilmektedir (Tüğen; 2003, 208).

Keynesyen politikalar öncesinde de hükümetler bütçe açıklarını kullanmaktadır. Ancak Keynesyen devrim öncesinde bütçe konusundaki esas düşünce bütçenin denk olması veya olağanüstü durumlarda ortaya çıkan açıklarını ödenebilmesi için bütçenin fazlalık vermesi gerektiği esasına dayanmaktadır (Şimşek; 2000, 50). Keynesyenler, bütçe açıklarının iç borçlanma ile karşılanmasının ekonomik konjonktürü düzenlediğini belirtir. Hükümetlerin borç aldığı fonlar, ekonomide aktif olarak kullanılmayan, atıl olan fonlardır. Hükümetin borçlanması ile atıl olan bu fonlar ekonomide kullanılmaya başlanır. Keynesyenlere göre bütçe açıkları enflasyonla düzeltilip sabit fiyatlarla ifade edilirse, göründükleri kadar büyük olmadıklarının söylerler (İyiboçkurt; 1997, 27).

Keynesyen İktisadi Düşünce, artan devlet harcamaları ve bu harcamaların finansmanı konusunda vergiyle finansman yerine borçlanmaya ağırlık vermiştir. Bu yöntem ise bütçe açıklarının giderek artmasına ve dolayısıyla Bütçe açıkları/GSMH oranı ile Borç Stoku/GSMH oranlarının da yükselmesine neden olmuştur. Keynesyen İktisadi Düşüncenin uygulamaya konulması sonucunda, giderek artan devlet borçları beraberinde faiz ödemelerini de getirmiş ve borç-faiz kısır döngüsü içinde ülkeler ekonomik istikrarlarını ve mali disiplinlerini kaybetmeye başlamışlardır (Ahmet Özen; 2006, 39). Kaybedilen mali disiplin sonunda ekonomik krizler kaçınılmazdır.

1.2.4. Neo-Klasik Yaklaşım

Açık bütçe politikasının etkileri konusunda bir diğer yaklaşım da Neo-Klasik Yaklaşım’dır. Neo-Klasiklerin, ekonominin tam istihdam dengesinde olduğu ve bireylerin tüketimleri, gelirlerinin bir fonksiyonu olduğu varsayımları altında açıklamaları yapmaktadır. Neo-Klasik Yaklaşım; bireylerin tüketimlerini, uzun dönemli olarak planladıkları, bütçe açıkları borçlanma yolu ile finansmanının yapılması; vergileri daha sonraki kuşaklara kaydırarak, toplam tüketimi arttırdıklarını belirlemektedir (Ulusoy; 2004, 251).

Neo-Klasik model, üç temel varsayıma dayanmaktadır: Bunlardan birincisi; bir ekonomide kişilerin tüketiminin zamanlar arası bir optimizasyon sorunu olduğunun

² Bütçe Çarpanı, bütçe harcamalarındaki veya bütçe gelirlerindeki bir birimlik artış veya azalışın milli gelir üzerindeki etkisini göstermektedir.

kabul edilmesi, ikincisi; kişilerin yaşamlarının sınırlı olduğudur. Üçüncüsü ise, genellikle tüm dönemlerde piyasanın dengede olduğunun varsayılmasıdır. Neo-Klasik model; yaşam sürelerini göz önünde bulundurarak, tüketimlerini planlayan uzak görüşlü kişilerin varlığına dayanmaktadır. Bu durumda bütçe açıkları fonksiyonu, vergileri daha sonraki nesiller üzerine aktararak, toplam yaşam boyu tüketimi arttırmaktadır. Eğer ekonomi tam istihdamda ise, artan tüketim, doğaldır ki tasarrufu azalması pahasına gerçekleşecek ve faiz oranları sermaye piyasasını dengeye getirmek üzere yükselecektir. Sonuçta sürekli bütçe açığı, özel sermaye birikimini dışlayacaktır (Ataç; 1999, 185). Neo-Klasiklere göre kamu borçlanması özel tasarrufları arttırır. Çünkü kamu iç borçlanması yakın gelecekte vergilerin artacağını habercisidir. Vergilerin artacağı beklentisi ekonomide tasarrufları arttıracaktır. Tasarrufların artması kamunun büyük bütçe açıklarını vermesini engelleyecektir. Ekonomide tasarruflar artınca faizler yukarı çıkacaktır. Yükselen faizler ise yatırımları azaltacaktır (İyibozkurt; 1997, 28).

1.2.4.1. Monetarist Yaklaşım

1960'dan sonra özellikle 1970'li yıllarda, ABD'de Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı birçok iktisatçı, Keynes'in ortaya koyduğu ekonomik görüşleri eleştirmeye başlamış ve onun yerine Serbest Piyasa Ekonomisi modelinde, para politikalarını ön plana çıkartan görüşleri savunmuşlardır. Monetarizmin kurucusu sayılan Milton Friedman'a göre, piyasa dengesini sadece parasal önlemler sağlar. Başka bir ifadeyle, para politikası maliye politikasına göre daha etkilidir. Sıkı para politikası denilen bu politikaya göre; devlet müdahalesi ekonomik alanda en az düzeye indirilecek, özel sektör serbest bırakılacak ve rekabet koşulları sıkı bir şekilde korunacaktır.

Monetaristler, Keynesyen uygulamaların kapitalizmi devleştirdiğini ifade etmişlerdir. Devleti yüksek vergilerinin, artan kamu borçlarının ve yüksek enflasyonun sorumlusu olarak göstererek kapitalizmin yeniden devleştirilmemesi gereğini ileri sürmüşlerdir. Bunun gerçekleşmesi için sosyal hizmetlerin iptal edilmesini, devlet müdahale kapasitesinin azaltılmasını, kamu sektörünün daraltılmasını ve piyasa ekonomisinin yeniden ön plana çıkarılmasını önererek; bu yönde önlemlerin alınması gerektiğini söylemişlerdir. Monetaristler, Keynesyen politikaların 1974 krizinden sonra yaşanan stagflasyonu çözmede başarısız kaldığını

ileri sürerek, maliye politikasının etkinliği konusuna ve bütçe açıklarına şiddetle karşı çıkmışlardır (Coşar; 1991, 19).

Monetarist yaklaşıma göre devlet bütçesi denk olmalıdır. Çünkü bütçe açıkları, ekonomide istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bütçe açıklarının ekonomik etkileri, açıkların nereden ve nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Monetarist yaklaşıma göre; bütçe açıkları, parasal genişlemeye yok açtığı sürece enflasyonist baskılar artmaktadır.

Monetaristlere göre ekonomide atıl kaynak yoktur. Hükümetin iç borçlanma yapması ile atıl olmayan kaynakların devlet tarafından çekilmesi sayesinde, kaynaklar özel sektörden kamu sektörüne aktarılmaktadır. Kamu sektörü özel sektöre göre daha verimsiz olduğu için, ekonomideki kaynaklar israf edilmiş olacaktır (İyibozyurt; 1997, 27)

1.2.4.2. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı

“ABD’ de Chicago Üniversitesi’nde Friedman ve öğrencilerinin Klasik Miktar Teorisini yeniden yorumlayarak; enflasyon sorununa önerdikleri yeni çözümler dışında, yine aynı üniversitede çalışan ve esasen Friedman’ ın öğrencileri olan bir grup iktisatçı, enflasyon konusunu değişik bir açıdan ele aldılar. Rasyonel Beklentiler Teorisi (Rational Expectations Theory) adıyla iktisat literatürüne giren bu görüş, Klasik İktisadın temel ilkelerini aynen benimsemiştir” (Aktan; 2000, 194.). Bu teorinin dayandığı varsayımlar şöyledir:

- a) Fiyatlar ve ücretler esnektir.
- b) Ekonomik birimler ekonomiyi idare edenlerin reaksiyonlarını bilmektedir.
- c) Ekonomik birimlerin hepsi doğru bilgileri bilmektedir.
- d) Ekonomik birimler tahminde bulunacakları zaman, bütün bilgileri geçerli olan iktisat modeli çerçevesinde değerlendirirler.

Rasyonel Beklentiler Teorisine göre, bireylerin bugünkü davranışlarını belirleyen temel öge gelecek beklentileridir. Bu beklentilere cevap bulamayan insanlar, sistematik bir hata yaptıklarını anlar ve davranışlarını buna göre değiştirirler. Bu teoriye göre bireyler, hata yapsalar bile aynı hataya gerekli bilgileri edindikleri zaman tekrarlamayacaklardır. Bunun sonucunda bireyler, piyasa ile ilgili

bilgileri yakından izler ve geleceğe yönelik rasyonel kararlar verirler (Ataç; 1988, 340).

Bu teoriye göre bireyler rasyonel davranışlar sergileyecektir. Bu nedenle iktisat politikaları uygulamalarına derhal uyum sağlayacaklardır. Kişiler uygulanan iktisat politikaları hakkında tam bir bilgiye sahiptir. Bundan dolayı sistematik bir hata yapmazlar. Rasyonel hareketlerden dolayı, kişiler hükümetlerin uygulayacağı iktisat politikalarını önceden bilmeleri veya tahmin etmelerinden dolayı iktisat politikaları istenen etkiyi yapamaz.

Rasyonel Beklentiler Teorisi taraftarlarına göre; devlet kısa dönemde, vergiler, kamu harcamaları ve para arzı gibi araçlar kullanarak, üretim, işsizlik, enflasyon gibi ekonomik etkenler üzerinde etkili olamaz. Bu değişkenleri etkileyebilmek için istikrar politikalarını kullanmalıdır. Devlet sadece piyasayı kontrol etmelidir. Üretici ve tüketiciler tam bilgiye sahip olabilmelidir. Bu teoriye göre ekonomide para arzı arttığı zaman bireyler, bunun gelecekte fiyatlar genel düzeyi ve faiz oranını arttıracığını tahmin edebilirler (Aktan; 2000, 195).

Rasyonel Beklentiler Teorisinde para ve maliye politikalarına ihtiyaç duyulmadan başvurulmamalıdır. Eğer ekonomiye müdahale gerekli ise öncelikle para politikalarına başvurulmalıdır. Teoriye gelen en önemli eleştiri; fiyat ve ücretlerin esnekliğine dair varsayın üzerinedir. Teorinin olumlu tepkileri ise ekonomik faaliyetlerle ilgili beklentilerin önem kazanmasıdır. Bazı teorisyenler ise Neo Klasik-Keynesyen modeller arasında ortak noktaları belirleyerek bir sentez oluşturma çalışmalarıdır. Bu ortak noktalar (Eker, Altay, Sakal; 1997, 84)

- Emek ve mal piyasaları esnek ücret ve fiyatları gösterir,
- Para ve diğer mali piyasalarda fiyatlar ve miktarlar ekonomik şartlara ve beklentilere göre hızlı bir şekilde ayarlanır,
- Piyasalardaki beklentiler rasyonel bir şekilde düzenlenir.

1.2.4.3. Arz Yönlü Yaklaşım

Arz Yönlü Yaklaşım, 1980 yılında Reagan'ın ABD'de yönetime geldikten sonra uyguladığı ekonomik politikalara temel teşkil etmiştir. Bu görüş temelde Monetarizm'e ve Friedman'ın görüşlerine dayanmaktadır.

Bu görüŖe göre ekonomide canlılığın meydana gelebilmesi için üretime, yani arz'a önem vermek gerekir. Bunun için de özel kesimin üretim faaliyetlerini arttırmak ve üretime yönlendirecek politikalar belirlemek gerekmektedir. Bu politikaların ilk adımı da vergi oranlarını azaltmaktır. Arz Yönlü Yaklaşım'a göre vergi oranlarını arttırmak, belirli bir seviyeden sonra vergi gelirlerini arttırmaz, tersine azaltır. İnsanlar vergi ödemededen kaçınmaya başlarlar (Pehlivan; 2000, 60).

Arz Yönlü Yaklaşım'a göre bütçe denkliğine bağlı kalınmalıdır. Açık bütçe uygulamaları, yatırım ve üretimi olumsuz yönde etkileyen yüksek vergilerin bir sonucudur. Ayrıca bütçe açıkları enflasyona sebep olmaktadır.

Yüksek oranlı vergilerin, üretim üzerindeki olumsuz etkisi, ilk olarak, 14. asırda İbn-i Haldun tarafından ortaya konulmuştur. İbn-i Haldun'un bu tespiti, ancak 1980'li yıllarda, arz yönlü iktisadi görüşün tartışıldığı sıralarda, ABD'de California Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Arthur Laffer tarafından keşfedilebilmiştir. Bir kısım araştırmacıların Haldun ya da Haldun-Laffer eğrisi nitelendirmelerine rağmen, iktisat literatürüne yaygın olarak "*Laffer Eğrisi*" olarak girmiştir. Arthur Laffer, vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Laffer eğrisi; belli bir oranın üzerindeki vergi oranlarının, vergi gelirlerini azaltacağını ifade etmiştir. Bu teoriye göre; hükümetler vergiden en yüksek faydayı sağlamak için, optimum vergi oranını tespit ederler ve bu oran uygulanarak, maksimum vergi gelirleri elde edebilir (Pehlivan; 2000, 61).

Arz yönlü iktisadi yaklaşımdaki bütçe politikaları daha çok vergilerle ilgilidir. Vergi oranları çok düşük bir düzeyde iken arzın da düşük olduğunu söylerler. Vergiler düşük olduğu zaman; devlet, piyasa için ürettiği bazı ücretsiz (Eğitim, Sağlık, Yol, vb.) hizmetleri üretmeyecektir. Vergi oranları biraz yükselince piyasa daha da canlanacaktır. Vergi oranlarının aşırı yükselmesi ise, tasarrufların ve yatırımların azalmasına neden olacaktır. Bu durumda çalışanlar, vergi kaçırmaya yöneleceklerdir. Bunun sonucunda da piyasaya üretilen mal ve hizmetler azalacak, kayıt dışı ekonomi artacaktır (Ülkem; 1983, 58).

Vergi oranlarının yüksek veya düşük olması; vergi mükellefleri üzerinde, birtakım etkilere neden olmaktadır. Uygulanan vergi oranlarının optimum vergi oranının üstünde olması, bu durumdan dolayı vergi veren kişilerin gelirlerinde aşırı bir azalma olacağı, ayrıca kişilerin tasarrufa ve yatırıma ayırdıkları gelirinde

azalmasına neden olacaktır. Bu durumda mükellef, vergi ödemek istemeyecek ve vergi kaçırma yoluna gidecektir. Devletin vergi gelirleri düşecek ve devlet, verdiği bazı hizmetleri veremeyecek, ya bütçe açık verecek ya da borçlanma ve para basımı ile açığı kapatarak bu hizmetleri sürdürmeye çalışacaktır. Fakat borçlanma ve para basımı ile finanse edilen bütçe, uzun süre devam etmeyecek ve mali dengenin bozulmasına neden olacaktır. Uzun süre devam eden bütçe açığı, enflasyonun artmasına ve ülkenin borç stokunun yükselmesine neden olacaktır.

Vergi oranlarının düşürülmesi ise tüketiciler ve firmalar üzerinde çeşitli etkilere neden olur. Çalışan kişilerin ödeyeceği vergi düşeceği için kişiler daha fazla emek arz etmek isteyeceklerdir. Bunun sonucunda piyasada emek arzı ve niteliği artacaktır. Tasarruf sahipleri ise, azalan vergilerden dolayı faiz gelirine yönelip daha fazla kazanç elde etmek isteyecekler. Firmalar da düşük vergilerden dolayı yatırımları uyarılıp; daha fazla yatırım yaparak, daha fazla gelir elde etmeyecek isteyeceklerdir (Bulutay; 1984, 15).

Kısaca vergi oranlarının düşürülmesi sonucu;

- a) Yatırımları, verimliliği ve üretimi arttıracak,
- b) Enflasyon hızı düşecek,
- c) Sosyal refah ödemeleri kısıllacak,
- d) Vergi oranları düşmüş olmasına rağmen gelirdeki artış nedeni ile vergi geliri yükselecektir (Laffer Eğrisi),
- e) İşsizlik azalacaktır.

1960 ve 1970’li yıllarda Keynesyen İktisadi düşüncenin etkisi ile hükümetler vergileri kamu gelirlerini arttırmada kullanmış, artan vergi yükü gelir ve üretim dolayısıyla arz üzerinde olumsuz etkileri dikkate almamıştır. Arz Yönlü Yaklaşım göre, yüksek vergi oranları emek ve sermaye arzını düşürecektir. Fakat vergi oranlarındaki bir düşüş, üretim ve emek arzı üzerinde arttırıcı bir etki meydana getirecektir. Böylece ekonomik talep yönlü değil arz yönlü düzenlenmiş olacaktır. Bu politikalar sayesinde reel olarak gelirler artacaktır.

Ekonominin sorunları arz yönlü olarak çözmeye çalışan Arz Yönlü Yaklaşım, serbest piyasa ekonomisine daha etkin bir yapı ve işlerlik kazandıracak önlemler içerdiği ve bu sayede ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi imkânını ortaya

çıkardığı için önemli bir görüş olarak kabul edilmektedir (Aytaç, Eker, Sakal; 1997, 92).

1.2.4.4.Yapısalcı (Strüktüralist) Yaklaşım

Sadece para arzındaki artışla enflasyon olgusunun açıklanamayacağını ve çözümün de sadece ekonomideki gelişmelerle paralel bir para arzı büyümesi olmadığını savunan bazı iktisatçılar, Monetarizme bir tepki olarak Strüktüralizm adını verdikleri bir görüşü gündeme getirmişlerdir. Öncülüğünü Latin Amerikalı iktisatçıların yaptığı Strüktüralizm; enflasyon nedenlerini ekonominin daha çok temelindeki yapısal bozukluk ve darboğazlarda aramak gerektiğini, bu yapısal bozukluk ve darboğazlar giderilmedikçe, enflasyon sorununun çözülmeceğini iddia etmektedir.

Devlet gelir ve giderleri arasındaki dengesizlik, gelişmekte olan ülkelerde sık karşılaşılan bir durumdur. Gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye ve tasarrufların yetersizliği, finansman ihtiyacını gidermek için emisyonu sevk eder. Sonuç olarak piyasada artan para enflasyona neden olmaktadır. Yapısalcılar kamu harcamalarını kısacak olan politikaları, üretimi düşüreceği ve fiyatları yükselteceği için eleştirmişlerdir. Bunun için devletin ekonomiye müdahalesine olumlu bakarlar ve devletin ekonomiye para-kredi politikaları, maliye politikaları ve fiyat kontrol politikalarını önerirler (Ulusoy; 2004, 68–69).

Yapısalcı yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerde kamunun büyüme ve kalkınma çabalarına öncülük etmesi ve buna yönelik fonksiyonları üstlenmesi gereği üzerinde durmuşlardır. Bu yaklaşıma göre gelişmekte olan ülkelere, tarımda verimsizlik, dış ticaret açığı, kamu gelirlerinin yetersizliği, artan kamu harcamaları ve ekonominin yapısal bozukluğu nedeniyle enflasyonist baskılar oluşmaktadır. Yapısalcı Yaklaşım az gelişmiş ülkelere, enflasyon sebebiyle istikrarsızlığa yol açan sorunları besleyen ve kronikleşmiş bazı unsurları şu şekilde sıralamıştır (Eker, Altay, Sakal; 1997, 86),

- Tarımda Arz Esnekliği: Çalışan aktif nüfusun büyük bölümü tarımda istihdam edilmektedir. Artan nüfus artışı karşısında temel gıda üretimi aynı miktarda artmaması, tarımsal ürünlerde rekoltenin yıllara göre farklı olması, tarımda yeni teknolojilerin kullanılamaması,

- Dış Ticaret Dengesizliği: Az gelişmiş ülkelerin dış ticarete ihracattan çok ithalat yapması ödemeler bilançosunda sürekli açıklara neden olmaktadır,
- Parasal ve Mali Dengenin Sağlanması: Gelişmekte olan ülkelerde cari ve transfer harcamalarının yüksek olması, kamu gelirlerinin yeteri kadar arttırılamaması, kamu bütçesinde açık meydana getirmektedir. Bu açıkların finansmanı ise ülkede enflasyona ve faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır,
- Ekonomik Kurumların Yetersizliği: Az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kurumların ağır ve hantal yapısı, yetersiz para ve sermaye piyasaları, kredi ve banka sistemindeki eksiklikler,

Yapısalcı Yaklaşım yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ekonomide devletin müdahalesi öngören bir sistemi önermektedir. Bu sorunların kökleri eskiye dayandığı için ekonominin istikrara kavuşması için devlet müdahalesini gerekli görürler. Enflasyonun tek başına kontrol altına alınması değil, aynı zamanda ekonomik büyümenin de gerektiğini belirterek, ekonomik kalkınma ve istikrarı gerçekleştirmek için daha yavaş ve reformcu olduğunu söyleyebilir (Ulusoy; 2004, 70).

1.2.4.5.Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Yaklaşımı

“Kamu tercihi teorisi, esas olarak ekonomi teorisinde ayrıntılı analizler için geliştirilmiş metotları almakta, bunları politik sürece ve kamu sektörüne uygulamaktadır. Kamu tercihi, siyasal karar alma sürecinde rol alan kişilerin; örneğin seçmenlerin, politikacıların ve bürokratların davranışlarını gözlemlediğimiz veya gözlemleyemeyeceğimiz sonuç bileşimi ile ilişkilendirmeye çalışmaktır” (Aktan; 2000, 101).

Buchanan ve arkadaşlarının öncülüğünde gelişen Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Yaklaşımı, bütçede denkliği savunurlar. Bu yaklaşıma göre, borçlanmaya gidilmesi; borç ve faiz yükünün artmasına, ekonominin üretmek yerine sermayeyi faiz getirisi sağlamasına neden olacaktır. Ayrıca borçla sağlanan finansman, gelecek zamandaki gelirin şimdiden tüketilmesi anlamına gelmektedir. Borç yapıldığında ülkede yaşayanlar geçici bir refaha kavuşurlar. Fakat bu borcun anapara ve faizlerinin ödenmesi daha sonraki kuşakları ilgilendirdiğinden; ileride bu borç, ağır vergi yükü ile karşılaşacak nesiller tarafından ödenecektir. Siyasilerin seçmenlerini

memnun etmek için kamu harcamalarını arttırmaları gerekecek ve vergileri düşürme eğiliminde olacaklardır. Bu açıkların önüne geçebilmek için denk bütçe ilkesinin anayasal bir zorunluluk olması gerektiği kabul ederler (Şen, Sağbaş; 2004, 55). Kamu gelirlerinin amaçları dışında kullanılmasını önleyen anayasal mekanizmalar geliştirilmesi üzerinde de durulmuştur. Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Yaklaşımı esas olarak devletin vergileme ve harcama yetkisini sınırlandırarak ekonomide tam bir serbestliğin sağlanmasına dayanmaktadır.

Kamu Tercihi Teorisinin başlıca esasları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Aktan; 2000, 103–104).

- Metodolojik Bireysellik: Toplumdaki tüm ekonomik ve sosyal kararlar bireylerin tercihlerine göre belirlenir,
- Rasyonallite ve Maximand İlkesi: Bu teoriye göre bireyler seçimlerinde rasyonel ve tutarlıdır. Bireyler özel ekonomide faydalarını nasıl maksimize ediyorlarsa, kamu ekonomisi içinde aynı tercih ve tutarlılık söz konusudur. Bireyler kamu ekonomisinde de faydalarını maksimum yapacak tercihlerde bulunurlar.
- Politik Mübadele: “Kamu Tercihi Teorisinde, siyasi karar alma mekanizmasının esasen politik süreçte yer alan kimseler arasında bir ‘politik mübadele’ olduğu görüşü hâkimdir. Piyasa ekonomisinde karar alma sürecinde alıcılar ve satıcılar arasındaki ‘piyasa mübadelesi’ne benzer bir şekilde kamu ekonomisinin de toplumsal istek oluşumunda bir ‘politik mübadele’ söz konusudur” (Aktan; 2000, 104).

Kamu Tercihi Teorisinin temelinde bireylerin politik süreç içerisinde kendi faydalarını maksimize edecek tercihleri seçecekleri varsayımı yatmaktadır. Bundan dolayı Kamu Tercihi Teorisi analizi piyasa mekanizmasının analizine benzemektedir (Ulusoy; 2004, 71).

1.3.KAMU AÇIKLARI TANIMLARI

Türkiye’de kamu kesimi; konsolide bütçe, KİT’ler, döner sermaye, mahalli idareler ve sosyal güvenlik kuruluşları, fonlar ve özelleştirme kapsamındaki kuruluşlardan oluşmaktadır. Genel olarak kamu geliri; vergiler, vergi dışı normal gelirler, faktör gelirleri ve sosyal fonlardan oluşur. Kamu harcamaları ise cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamalarından oluşur. Kamu geliri ve

kamu giderleri arasındaki fark ise kamu açığını oluşturmaktadır (Saraçoğlu; 1999, 50). Kamu açığını milli para cinsinden ölçülebildiği gibi, gelişmekte olan ülkelerde döviz cinsinden de ölçülebilmektedir. Kamu açıklarını GSMH'ya oranlayarak hesaplamak ta mümkündür. Milli para cinsinden açıklar ifade ediliyorsa mutlaka enflasyondan arındırmak gerekir. Bu şekilde daha gerçekçi rakamlara ulaşmak mümkündür (Özel; 2000, 47).

Kamu açığı kavramları çeşitli kriterlere göre tanımlanmaktadır. Bunlar; konsolide bütçe açığı, geleneksel açık, cari-sermaye açığı, birincil açık, işlemsel açık ve nakit açık gibi ayrımları tabi tutulabilir.

1.3.1.Konsolide Bütçe Açığı

Konsolide bütçe, genel bütçe ile genel bütçe dışındaki diğer kamu kuruluşlarınca hazırlanan bütçelerin, bir arada düşünülmesi sonucu ortaya çıkan bir bütçedir. Kamu idarelerinin bütçelerinin toplam rakamlarını kapsayan konsolide bütçenin, hukuki bakımdan bir bütün oluşturduğu düşünülemez. Dar anlamıyla kamu harcamalarını tanımlamada yarar sağlayan konsolide bütçe; bir bütçe çeşidi olmaktan çok kamu kesiminin tam ve toplu bir bütçesini yapma ve böyle bir bütçe ile kamu yönetiminde planlama, koordinasyon ve denetim olanağı sağlama ihtiyacından doğmuştur (Edizdoğan; 1998, 68).

Konsolide bütçe ve açıkları daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleneceği için bu kısımda daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Konsolide bütçe açığını formül ile gösterilecek olunursa;

Konsolide Bütçe Açığı = [Genel Bütçe + Katma Bütçe] - (Hazine Yardımları)
(1.5.) şeklinde ifade edilir.

1.3.2. Geleneksel Açık

Geleneksel açık, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden çıkarılması sonucu ortaya çıkan açık olarak belirtilebilir. Geleneksel kamu açığı tanımı klasik bir tanımdır ve ülkeler arası karşılaştırmaların daha kolay sağlanabilmesi için “Kamu Kesimi Borçlanma Gereği” olarak ifade edilmektedir (Önder, Kirmanoğlu; 1999, 36). Geleneksel açık ile Kamu Kesimi Borçlanma Gereği arasındaki fark ise; geleneksel açık hesaplanırken, borç ödemeleri hesaba katılmaz (Şen; 1999, 141).

Diğer yandan geleneksel açık, yalnızca merkezi hükümetin bütçe açıklarını vermekte; diğer kamu birimlerinin bütçe açık ve fazlalıklarını dikkate almamaktadır. Diğer kamu kurumlarının açık ve fazlalıkları geleneksel açığın içinde görülmemesi, bütçe açığının tam olarak belirlenememesi; makroekonomik politikaların belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bunun yanında geleneksel açığa yöneltilen diğer eleştiriler ise;

- Bütçenin yurt içi harcama akışına yaptığı katkıyı ölçmeye uygun bir yöntem değildir.
- Ekonomideki konjonktürel hareketlerin, bütçe üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmada yetersiz kalmaktadır.
- Ülkenin orta ve uzun dönemdeki hedefleri ışığında, maliye politikası eğilimini değerlendirmekte başarısız olmaktadır.
- Tekrarlanan bütçe açıkları ile sermaye bütçesi gereksinimi ayırt etmede yetersiz kalmaktadır.
- Merkezi hükümet bütçesi ile kamu girişimleri arasındaki kredi ve sermaye transferleri yoluyla ortaya çıkan bütçe dışı ilişkiyi dikkate almamaktadır.

Bu olumsuzlukların giderilebilmesi ve ülkeler arası karşılaştırmayı daha sağlıklı bir biçimde yapabilmek için ülkeler; geleneksel açık yerine Kamu Kesimi Borçlanma Gereğini, (KKBG) bütçe açığı göstergesi olarak kullanmaktadır (Şen, Sağbaş; 2004, 2).

Türkiye’de bütçe açıkları (KKBG), altı kamu biriminin açık ya da fazlalıklarının toplanması ile hesaplanmaktadır. Bu kurumlar: Merkezi Hükümet, Yerel Yönetimler, Döner Sermayeli Kurumlar, Sosyal Güvenlik Kurumları, Fonlar ve KİT’lerdir (Güneş; 2004, 1).

1.3.3.Cari Açık- Sermaye Açığı

Cari bütçede, yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri hesaba katılmadan meydana gelen açık olarak belirtilebilen cari açık, bütçe açığı olarak tanımlanabilmektedir (Önder, Kirmanoğlu; 1999, 36). Cari bütçe açığında, yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri hesaba katılmadığı için, cari açığı cari giderlerin, cari gelirlerden çıkarılması sonucu oluşan açık olarak tanımlanmaktadır (Ejder; 2002, 190). Yatırım harcamaları gelecekte değer getirileri olan harcamalardır. Dolayısıyla

borçlanma ile finanse edilmeleri durumunda; reel borç faizleri, reel getiriden düşük ya da eşit olduğu koşulda, bu tür harcamaların kendi kendilerine finanse etmesi beklenir. Ancak, cari bütçenin de açık vermesi kamu maliyesi için ciddi bir sorun olarak görülmelidir.

Bu tanımlamada cari gelirler ([Güneş, 2004: 1](#)).;

Vergiler + Vergi dışı gelirler + Sosyal fonlar, olarak; (1.6.)

Cari harcamalar ise;

Cari giderler + cari transferler olarak gösterilmiştir. (1.7.)

Ülkemizde kamu cari açıkları olgusu, devlet gelirlerinin öncelikli gelir kalemleri kapsamındaki vergilerin (ve de vergi dışı gelirlerin), dönemsel enflasyona bağlı reel kayıplarının da etkisiyle, dönemsel cari harcamalar düzeyinin altında gerçekleşmesiyle gündeme gelmektedir. Sosyal fon gelirlerinin, devletin legal gelirlerinden çıkarılarak; net cari gelirlere ulaşıldığı göz önüne alındığında, aynı döneme ilişkin cari harcamaların (cari kamu giderleri + cari transferler) cari gelirlerden yüksekliği, bizi dönemsel cari kamu açıkları kavramına götürmektedir. Bu bağlamda ülkemizde cari bütçe olgusunun ve cari bütçe kapsamının, yatırım giderleri ayırımına yönelik ve yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri hesabının reel getirilerinin cari gelir dışında tutulması ile biçimlendiği söylenebilir. Kısaca dönemsel cari harcamaların dışında, yatırım harcamalarının kendini finanse etmesinde, iç borçlanma kapsamında reel faiz ve sermaye gelirlerinin artışına ilişkin dönemsel bir yükselme yaratabileceği düşünülür (Özker; 2004, 1).

“Sermaye açığı, yatırım harcamalarını finanse etmek amacıyla yapılan borçlanmalara ödenen reel faizlerin, yatırımlardan elde edilen reel getiriden yüksek olması durumunda ortaya çıkan açık olarak tanımlanır” (Ejder; 2002, 190). Sermaye açığı, yalnızca sermaye harcamaları ile sermaye gelirleri arasındaki, sermaye harcamaları lehine olan farkı ölçer. Cari gelir ve cari harcama sermaye açığı ölçümü dışında tutulmaktadır. Bu açığı da;

Sermaye Açığı = Sermaye Harcamaları + Sermaye Gelirleri, (1.8.)

şeklinde ifade edilir.

1.3.4.Birincil Açık

Bütçe harcamaları içine, faiz harcamaları da eklendiği zaman ortaya çıkan bütçe açıkları; kamu otoritesini takdirine bağlı olan açıklar değil, daha önceki bütçe açıkları tarafından belirlenen açıklardır. Bu nedenle bütçe açıklarından faiz ödemeleri düşüldükten sonra kalan ‘Birincil Açık’, hükümetin bütçenin kontrol edebileceği kısmını gösterir (Güneş; 2004, 1). Birincil açık, genel olarak kamu kesiminin borçluluğunu ölçmede ve maliye politikasının uzun dönemde sürdürülebilirliğini değerlendirmesine imkân sağlayan bir göstergedir. Birincil açık, özellikle borç batağındaki ülkelerde yaygın kullanım alanı bulmaktadır.

$$\text{Birincil Açık} = \text{KKBG} - \text{Toplam Borç Faiz Ödemeleri}, \quad (1.9.)$$

Birincil açığın hesaplanması yukarıdaki gibidir. Birincil açık hesaplanırken, bazı hususlara dikkat edilmelidir. Gelişmekte olan birçok ülkede, fiyatlar, faiz oranları, döviz kuru gibi parametreler üzerinde devlet kontrolü söz konusudur. Bu durumda bütçe açıkları, gerçekten çok daha büyük veya küçük çıkabilmektedir. Bu ve benzeri olumsuz gelişmeleri engellemek için en sağlıklı yöntem, birincil açığı hesaplamada faiz oranlarının ve diğer makro göstergelerin uzun dönem değerlerini esas almaktır (Şen, Sağbaş; 2004, 8–9). Bir ülke bütçesi sürekli olarak birincil açık veremez. Birincil açığın düşürülmesi gerekir. Bu açık ise cari gelirlerin faiz dışı harcamaları aşması ile elde edilen birincil fazlalar ile gerçekleşebilmektedir (Bulut; 2002, 30).

1.3.5.İşlemsel Açık

İşlemsel açık; bütçe açığından, birincil açıktaki olduğu gibi faiz ödemelerinin çıkartılması ile değil, sadece enflasyon etkisi ile aşınmaya uğrayan kısmının çıkartılması ile bulunur. Diğer bir deyişle, işlemsel açık, birincil açık ile faiz ödemelerinin reel toplamı olarak tanımlanabilir. İşlemsel açık, borcun amortizasyonu ödemesini hesaba katmamakta, faiz ödemelerini sadece bir gelir aktarımı olarak yani yeni talep yaratıcı bir unsur olarak ele almaktadır. ‘Birincil açık’ yerine ‘İşlemsel Açık’ ölçümü kullanılırsa kamu açıklarının oranı daha yüksek olarak bulunacaktır (Güneş; 2004, 1). Devlet borç senetlerinin faiz oranları enflasyon oranı düzeyinde ise, borçların amortizasyonu söz konusu olacağı için işlemsel açık meydana gelmeyecektir. Fakat devlet borç senetlerinin faiz oranları enflasyon oranının üzerinde ise; kamuda, bireylere veya kuruluşlara reel kaynak transferi oluşacak ve

böyle bir durumda kamu açığı daha fazla artacağı için işlemsel açık meydana gelecektir (Ejder; 2002, 191).

İşlemsel açığı şu şekilde yazabiliriz.

$$\text{İşlemsel Açık} = \text{Birincil Açık} + \text{Reel Faiz Ödemeleri} \quad (1.10.)$$

İşlemsel açığın belirlenmesinde “enflasyon” önemli rol oynamaktadır. Hesaplama cari enflasyon oranının kullanılması durumunda, bu oran beklenen enflasyon oranının altında bulunabileceğinden; bütçe açıkları, gerçek seviyesinin altında gözükcektir. Bu yanlışın önüne geçebilmek için, İşlemsel açığı hesaplarken; beklenen enflasyon oranını dikkate almak en sağlıklı yoldur (Şen, Sağbaş; 2004, 11). Böylece enflasyon nedeniyle nominal faiz oranlarında meydana gelen artış giderilmekte, borçlanma karşılığında, kamu kesiminden borç verenlere doğru ne kadar gerçek kaynak transferi yapıldığı anlaşılmaktadır (Bulut; 2002, 30)

1.3.6. Nakit Açık

Konsolide bütçe dengesi, konsolide bütçe gelir ve harcamaları arasındaki fark olmasına karşın nakit dengesi bütçe dengesinden farklı bir kavramdır. Nakit açık, mali yıl boyunca yapılan nakdi ödemeler ile fiilen elde edilen kamu gelirleri arasındaki harcamalar lehine olan farktır. Türkiye uygulamasında Nakit Açığı, Konsolide Bütçe Açığına Müttaahhit Avanslarının³ ilave edilmesi, buna karşın Bütçe Emanetlerinin çıkarılması sonucu bulunmaktadır (Şen, Sağbaş; 2004, 13). Buna göre; $\text{Nakit Açığı} = [\text{Konsolide Bütçe Açığı} + \text{Müttaahhit Avansları}] - \text{Bütçe Emanetleri}$ (1.11.)

Bütçe Emanetleri, Nakit Açığını küçültürken, Müttaahhit Avansları Nakit Açığını büyötmektir (Şen, Sağbaş; 2004, 13).

Nakit açığı, konsolide bütçe gelir – harcama farkına emanet ve avanslar ilave edilerek bulunur. Emanetler, adi emanet ve bütçe emaneti olmak üzere ikiye ayrılır. Adi emanetler, ihale teminatlarını, bütçe emanetleri ise tahakkuk etmiş, ödeneğı de var, fakat herhangi bir nedenden ödenmeyen hak edişleri içerir. Avanslar ise,

³ Müttaahhit avansları, kamu hizmetlerinin hızlandırılması ve işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla üçüncü kişilere yapılan taahhüt işlemlerinde yapılacak iş bedelinin belirli bir kısmını peşin olarak önceden ödenmesidir.

müteahhit avansları, mutemet avansları ve yolluklar diye üç kısma ayrılır. Bir hizmetin yerine getirilmesi için ivedilik durumuna göre verilirler (Demir; 1997, 247).

Mali yılbaşında, genel bütçe tahmini geliri ile katma bütçe tahmini gelirleri toplamının, ilgili idarelerin yıl boyunca üstlenecekleri tahmini giderlere yetmemesi ile oluşmuş konsolide bütçe açığı ve mali yılsonunda karşılaşılan konsolide bütçe nakit açığı farklı kavramlardır. Hazine aracılığı ile yıl boyu nakit ihtiyacı karşılanırsa bile, yılsonunda vergi gelirleri ile kapatılamayan borçlar, gerçek açık olarak karşımıza çıkar (Sofracı; 1995, 7).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ, BÜTÇE AÇIKLARININ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ VE BÜTÇE AÇIKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1.KONSOLİDE BÜTÇE AÇIKLARININ NEDENLERİ VE FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen bütçe açıkları çeşitli nedenlerden meydana gelebilmektedir. Bu farklılık bütçe açıklarının sonuçları içinde aynıdır. Gelişmekte olan ülkelerdeki bütçe açıklarının etkisi ile gelişmiş ülkelerdeki bütçe açıklarının etkisi farklı olabilmektedir.

Türkiye, hemen her yıl bütçe açığı veren bir ülkedir. Türkiye’de bütçe açıkları ve bütçe açıkların azaltılması konusunda tartışmalar, genellikle kamu gelirin yetersizliği başka bir ifade ile vergi gelirlerinin yetersizliği üzerine olmuştur. Kamu gelirlerinin yetersizliği tartışılırken kamu giderleri fazla konu olmamıştır. Fakat son yıllarda bu konu üzerinde de tartışmalar başlamış ve bütçe açıkları ile kamu harcamaları arasındaki ilişki incelenmeye başlanmıştır. Türkiye’de bütçe açıklarının zaman içinde büyümesinin nedeni; gelirlerin azalması değil, kamu gelirlerinin kamu harcamalarından daha hızlı artmamasıdır (Şen, Sağbaş; 2004, 148).

Türkiye’nin bütçe açıkları ile tanışması 1950’li yıllarda olmuştur. Çok partili sisteme geçiş ve kamu ekonomisinin büyümesine paralel olarak, bütçelerde açık vermeye başlamıştır. 1980 yılındaki ekonomik dönüşüm, sermaye hareketlerinin serbest olması, devletin küçülmesi amacı ile alınan önlemler, liberal ekonomik görüşün benimsenmesi ise kamu ekonominin daha da büyümesi ile sonuçlanmıştır. 1980 yılından sonra ise bütçe açıkları kronik hale gelmiş ve kamu gelir/gider dengesi giderek büyümüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında denk bütçe prensibine sıkı sıkıya bağlı olunması ve gelire göre harcama ilkesinin benimsenmesi, cumhuriyetin ilk yıllarından çok partili yıllara kadar ülkede çok ciddi bir bütçe açığı sorununun meydana gelmemesinin nedenidir. Fakat çok partili sisteme geçişle beraber kamu harcamalarının hızla artması; kamu gelirlerinin bu artışı karşılayamaması sonucunda bütçe açıkları oluşmaya başlamıştır. Bu açıklar kronik hale gelerek ekonomiyi makro düzeyde etkilemeye başlamıştır.

2.1.1. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Nedenleri

Türkiye’de devlet daireleri, bütçe düzeni bakımından iki şekilde örgütlenir. Birincisi; çeşitli bakanlık ve bunlara bağlı kuruluşların oluşturduğu genel bütçeli kuruluşlardır. İkincisi ise, ayrı tüzel kişiliklere sahip ve genel bütçenin eki şeklinde, ayrı bir bütçeye sahip olan katma bütçeli idarelerdir. Genel bütçe ve katma bütçenin toplamına ise konsolide bütçe adı verilmektedir. Bu toplama işlemi yapılırken çifte saymayı engellemek için genel bütçeden, katma bütçeli idarelere yapılan hazine yardımları düşülmektedir (Eğilmez; 2001, 130). Türkiye’de konsolide bütçe gelir ve konsolide bütçe giderleri özetle şu kalemlerden oluşmaktadır:

Tablo 2. Türkiye Konsolide Bütçesinin Başlıca Kalemleri

GELİRLER	GİDERLER
a. Vergi Gelirleri	a. Cari Giderler
Dolaysız Vergiler (Gelir, Kurumlar Vergileri) Dolaylı Vergiler (KDV, Gümrük, Damga vd.)	Personel Giderleri Devlet Memurlarının Maaşları Devlet Dairelerinde Çalışan İşçilerin Ücretleri Memurların Yollukları, Sağlık Giderleri vb. Diğer Cari Giderler Elektrik, Havagazı, Su, Benzin, Posta Giderleri
b. Vergi Dışı Normal Gelirler	b. Yatırım Giderleri
Devlete Ait Taşınmaz Mal Kira ve Satış Gelirleri Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Karları	Genel ve Katma Bütçeli İdarelerin Yatırım Giderleri
c. Özel Gelirler ve Fonlar	c. Transferler
Hibeler Çeşitli Fonlardan Bütçeye Aktarılan Katkılar	Sübvansiyonlar İç ve Dış Borç Faizleri Kamu İktisadi Teşebbüslerine Ödemeler Vergi İadeleri

Kaynak: Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, Ekonomi Politikası, Remzi Kitabevi, 6.Basım, İstanbul:2004, s:139

Kamu gelirler içerisinde en önemli yeri vergi gelirleri almaktadır. Vergi gelirleri hükümetlerin kamu hizmetlerini yerine getirmedeki en önemli mali kaynaklarıdır. Gelişmiş ülkelerde devlet gelirleri içinde toplam vergi gelirlerinin payı % 85–95 arasındadır. Vergi gelirleri içerisinde ise dolaysız vergilerin oranı daha yüksektir. Türkiye’de ise toplam kamu gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin oranı %70–80 arasındadır. Vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının düşük olması, vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin (KDV, ÖTV, vb.) payının yüksek olması Türkiye’de vergi kaybının yüksek olmasına neden olmaktadır. (Meriç; 2004, 3).

Vergi dışı gelirler açısından bakıldığında ise, devletin bazı malların üretimi ve satışında tekel hakkı olması sebebi ile yüksek fiyat belirleyebilme hakkı, kamuya ait

taşınır ve taşınmaz malların satımı ve kiralanmasından elde edilen gelirler, kamu gelirleri içerine girmektedir. Bu gelirlerin dışında devlet arası yardımlar, askeri, siyasi ve ekonomik amaçlarla yapılan yardımlar da kamu gelirleri içerisinde yer alır. Fakat bu gelirler toplam kamu gelirleri içerisinde çok büyük bir yer tutmamaktadır (Eker; 1997, 120).

Türkiye 1980 sonrası dönemde dünyadaki gelişmelerin yanı sıra 1970’li yıllarda yaşanmış olan ekonomik krizleri atlattır. Merkezi ve yerel yönetimler yeniden düzenlenmiş, bütçe dışı fonlar arttırılmış, KİT’lerin özelleştirilmesini amaçlayan yeni bir ekonomik yaklaşım benimsenmiştir (Bulut; 2006, 244).

Tablo 3: Konsolide Bütçe Gelirleri (Cari Fiyatlarla) (Milyar TL)

	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Toplam Gelir	Bir Önceki Yıla Göre % Artış
1980	750	162	912	80,2
1981	1.191	202	1.393	52,7
1982	1.305	140	1.445	3,7
1983	1.934	366	2.300	59,2
1984	2.372	433	2.805	22
1985	3.830	783	4.613	64,5
1986	5.792	1.182	7.154	55,1
1987	9.051	1.394	10.445	46
1988	14.232	3.355	17.587	68,4
1989	25.550	5.819	31.369	78,4
1990	46.399	8.840	55.239	76,1
1991	78.642	18.105	96.747	75,1
1992	141.602	32.622	174.224	80,1
1993	264.273	87.119	351.392	101,7
1994	587.760	157.356	745.116	112
1995	1.084.350	309.673	1.394.023	87,1
1996	2.244.094	457.940	2.702.034	93,8
1997	4.745.484	1.004.612	5.750.096	112,8
1998	9.232.930	2.654.622	11.887.552	106,7
1999	14.802.280	4.130.785	18.933.065	59,3
2000	26.514.127	6.861.310	33.375.437	78,3
2001	39.767.892	12.044.649	51.812.541	53,5
2002	59.634.483	16.765.967	76.400.450	47,5
2003	84.334.247	15.903.875	100.238.122	31,2
2004	90.093.000	30.951.000	121.044.000	20,7

Kaynak: <http://www.hazine.gov.tr/stat/e-gosterge.htm>, 12/07/2005

<http://www.bumko.gov.tr/istatistik/bgelir.htm> 15/04/2006

Tablo 3’te Türkiye’deki bütçe gelirlerine bakıldığında, 1994 ve 1995 yıllarında % 100 ün üzerinde bir artış görülmektedir. Fakat bu artış; bütçe gelirlerindeki reel bir artış olmayıp, diğer yıllardaki gibi yüksek enflasyonun sebep olduğu bir artıştır. 2000

yılından sonra ise bütçe artışları, bir önceki yıla oranla düzenli olarak azalmaktadır. Vergi gelirleri, toplam bütçe gelirlerinin içindeki oranı ise 90'lı yıllardan itibaren azalmakta ve 2004 yılında bu rakam %74'lere kadar gerilemektedir. Aynı yıllardaki kamu iç borç ve toplam borç stokuna baktığımızda ise, borçların giderek arttığını görüyoruz. Buradan borçlanmanın vergi gelirine alternatif yeni bir kamu geliri olduğunu söylenebilir.

Konsolide bütçe gelirin en önemli kalemi olan vergi gelirin artırılması için son 20 yılda 8 defa vergi affı çıkarılmıştır. Bu aflara rağmen vergi gelirlerinde önemli bir artış sağlanamamıştır. Diğer taraftan ülkede sık sık seçim ortamlarının oluşması, hükümetlerin harcamalarını arttırmaktadır. Kamu gelirlerinin aynı oranda artmaması ile bütçe açıkları meydana gelmektedir. 1980'den sonra seçim yıllarına baktığımızda, bütçe açıklarının aşırı arttığını görmekteyiz. KİT açıkları 1980 yılına kadar konsolide bütçe üzerinde etkiliyken, 1995 yıllarından sonra bu kurumlar, açık veren kuruluş statüsünden çıkmış ve konsolide bütçeye kaynak aktaran kuruluşlar olmuştur. Konsolide bütçenin özellikle, sosyal güvenlik kuruluşlarındaki zararları ve açıkları 1980 yılından sonra hız kazanmıştır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler açısından bütçe, etkin bir fonksiyona sahiptir. Ülkeler bütçe harcamalarını kullanarak gelir dağılımı, sermaye birikimi, işsizlik ve ekonomik istikrar gibi birçok makro ekonomik politikayı etkilemektedir.

1980 kararlarından sonra 'monetarist teoriye' uygun olarak kamu harcamaları daraltılmıştır. 1980 yılında kamu harcamaları/GSMH oranı %30 civarlarında iken, 1985 yılında bu rakam %20'lere kadar gerilemiştir. 1990 yılından sonra ise kamu harcamaları/GSMH oranı tekrar bir artış içine girmiştir (Uludağ, Arıcan; 2003, 428). 1990 yılında ise cari harcamalar ve transfer harcamalarındaki artış ile kamu harcamaları/GSMH oranı yükselmiştir. 1990 yılında kamu harcamalarını artıran en önemli kalemler ise transfer harcamalarıdır. Transfer harcamalarının konsolide bütçe içindeki payı 1980 yılında %36,8 düzeyinde iken, 1985 yılında %40,5, 1990 yılında %36,5, 2000 yılında %65,5 ve 2003 yılında ise %67,4 olarak gerçekleşmiştir. Borçlanma faizlerinin transfer kaleminden ödenmesi, transfer harcamalarının aşırı yükselmesine neden olmuştur. Faiz giderleri 1996 yılına kadar bütçe giderleri içinde en önemli kalemdir. 1996 yılından sonra ise diğer harcama kalemleri de artmaktadır (Karluk; 2004, 113). Diğer önemli harcama kalemi ise memur ve işçi maaş ödemelerinde aşırı artış nedeni ile cari harcamalardaki yükseliştir. 1980 yılı

başında kamu harcamaları içinde %31,7 düzeyinde olan personel harcamalarının payı, 1990'ların sonunda %21'ler seviyesine inmiştir (Oktayer; 2001, 57).

Yatırım harcamalarına bakıldığında, 1980 yılında %17,2 olan yatırım harcamaları, 1985 yılında %20, 1990 yılında %14,6, 2003 yılında ise %0.05'e kadar gerilemiştir. Özellikle 1985 yılından itibaren başlayan düşüşte, fon sisteminin etkisini de dikkate almak gerekmektedir. 1984–1990 döneminde 36 adet yeni fon oluşturulmuş ve bunların bir kısmı genel bütçe dışında tutulmuştur. Fon uygulaması ile birlikte kamu gelirlerinin bir kısmı, bu fonlarda toplanmaya başlanmış ve daha önce kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen yatırım projelerinin bir kısmı bu fonlardan karşılanmıştır (Oktayer; 2001, 57).

Tablo 4: Konsolide Bütçe Harcama, Gelirler ve Açıkları

YIL	Kamu Harcamaları				Kamu Gelirleri		Açık	Açık/ GSMH
	Toplam Milyar TL	Cari (%)	Yatırım (%)	Transfer (%)	Toplam Milyar TL	Vergi (%)	Milyar TL	(%)
1980-84	2.119	42	18	40	1.771	85	348	2.9
1985-89	17.464	39	17	44	14.234	82	3.230	3.1
1990	68.527	49	15	36	55.239	82	13.288	3.3
1991	130.263	46	13	41	96.747	81	33.516	5.3
1992	221.658	52	13	35	174.224	81	47.434.	4.3
1993	485.249	42	11	47	351.392	75	133.857	6.7
1994	897.296	39	8	53	745.116	79	152.180	3.9
1995	1.710.645	38	5	57	1.394.023	78	316.622	4.0
1996	3.940.162	33	6	61	2.702.034	83	1.238.128	8.3
1997	7.990.748	35	7	58	5.750.096	83	2.240.652	7.6
1998	15.585.376	33	7	60	11.887.552	78	3.697.824	6.9
1999	28.084.685	33	6	61	18.933.065	78	9.151.620	11.7
2000	46.602.626	29	5	66	33.756.437	78	12.846.189	10.2
2001	80.379.004	25	5	70	51.812.542	77	28.566.462	16.2
2002	115.485.633	27	6	67	76.400.450	78	39.085.183	14.4
2003	140.053.981	27	5	67	100.238.122	85	39.815.859	12.2
2004	151.357.207	29	4	65	121.044.000	75	30.313.207	7,1

Kaynak: DPT 2004 Temel Ekonomik Göstergeleri, www.dpt.gov.tr, 05/05/2005

Bütçe açıklarına ve bu açıkların GSMH'ye oranına bakıldığında; 1980 yılından sonra hem bütçe açıklarının arttığını hem de bu açıklarını GSMH'ye oranının yıllar itibari ile yükseldiğini görülmektedir. 2001 yılı bütçe açığının GSMH'ye oranının en yüksek olduğu yıldır. Bu yıldan sonra ise bütçe açığı giderek azalmaktadır.

Türkiye'de bütçe açıklarının arkasında yatan nedenler değişik faktörlere dayandırılabilir. Her şeyden önce Türkiye'de etkin olmayan bir vergi sisteminin varlığı, kamu gelirlerinin, kamu harcamalarını karşılamada yetersiz kalmasına neden

olmaktadır. Ülkemizdeki vergi gelirlerinin düşük olmasının en önemli nedenlerinden biri de kayıt dışı ekonominin büyüklüğüdür. Bunlara ek olarak ekonomideki verimliliğin düşük olması, buna karşın israfın yüksek olması, yolsuzlukların varlığı, yüksek-kronik enflasyon, kötü ekonomik yönetim, siyasi istikrarsızlık, çok sık seçimlerin yaşanması gibi çok farklı nedenler sıralanabilir (Şen, Sağbaş; 2004, 148). Tablo 5’te bu nedenler sıralanmıştır.

Tablo 5. Türkiye’de Bütçe Açıkları Nedenleri

	Gelir Kaynaklı Nedenler	Harcama Kaynaklı Nedenler
Yapısal Nedenler	1) Düşük vergi kapasitesi Gelir dağılımının bozulması Düşük GSMH artış hızı Hızlı nüfus artışı Düşük kişi başına gelir artışı Tarım sektörünün büyüklüğü 2) Düşük vergi gayreti Zayıf vergi idaresi Denetim yetersizliği Donanım yetersizliği Kayıt ve muhasebe sisteminin yetersizliği 3) Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve vergi kaçakçılığı	1) Yoğun altyapı yatırımları GAP, Otoyollar, vb. 2) Bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik harcamalar 3) Artan nüfus ile beraber artan mal ve hizmet talebi 4) İç göçler Gecekondulaşma Kentleşme 5) Aşırı istihdam Kamuda istihdam edilen personel sayısındaki hızlı artış 6) Ücret eşitsizliği
Mali Nedenler	1) Vergi Sisteminin Yetersizliği Oturmamış ve sık değişen vergi mevzuatı Vergiden kaçınma Dar tabanlı, buna karşılık yüksek oranlı vergi sistemi Kayıt dışı ekonominin yüksekliğinden dolayı düşük vergi tahsilâtı 2) Vergi Sisteminin Artan Oranlılık Derecesinin Arzulanan Hassasiyet ve Etkinlikte Olmaması	1) Bütçe dışı fon uygulamaları 2) Bütçeleme tekniğinin yetersiz olması
Ekonomik Siyasal ve sosyal nedenler	1) Vergi bilincinin ve ahlakının yerleşmemiş olması 2) Vergi harcamasının büyüklüğü (Muafiyet, İstisna) 3) Muafiyet ve istisnaların kapsamının daraltılması Vergiye karşı direnme Oliver-Tanzi etkisi Kamu kesiminin büyüklüğü Ortanca seçmenin bedavacılığı	1) Etkin çalışmayan KİT’ler Kamu bankalarının görev zararları Zarar eden üretici KİT’ler 2) Askeri harcama ve terör olayları 3) Transfer harcamalarının her geçen gün artması Tarımsal destekleme ve sübvansiyonlar İç ve dış borç faiz ödemeleri 4) Sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transfer harcamaları Erken emeklilik ve emekli sayısının artışı Sağlık giderlerindeki artış 5) Yerel yönetimlere yapılan transferlerin artması Genel bütçeden ayrılan payın artması Bazı vergilerin yerel yönetimlere devri 6) Türkî cumhuriyetlere ve KKTC’ye yapılan yardımlar 7) Doğal afetler 8) Diğer nedenler

Kaynak: Hüseyin Şen, İsa Sağbaş, Bütçe Açıkları Teori ve Uygulaması, Ankara, 2004, 149–150

Tablo 5’te Türkiye’deki bütçe açıklarının nedenleri, gelir ve harcama kaynaklı olarak iki ana başlığa ayrılmaktadır. Gelir kaynaklı bütçe açıklarının nedeni düşük vergi kapasitesi, düşük vergi gayreti, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü gibi yapısal nedenler ve vergi sisteminin yetersizliği ve mali nedenlerdir. Türkiye’de özellikle kayıt dışı sektörün kayıt altına alınamaması ve vergi kaçakçılığı ile aktif olarak mücadele edilememesi, devlet gelirlerinde ciddi kayıplara neden olmaktadır. Vergi tabanının dar olması, tahsilât süresinin uzun oluşu vergi gelirlerini kamu harcamalarını karşılamada istenilen düzeye çıkmasını engellemektedir. Kamu kesiminin aşırı büyümesi ve zararlarının bütçeden karşılanması bütçe açıklarını meydana getirmektedir.

Konsolide bütçe açıklarının diğer önemli kaynakları KİT’ler, Yerel Yönetimler, Döner Sermayeli Kurumlar ve Özelleştirme kapsamındaki kuruluşlardır. Bu kurumlardaki zararların azalmasına rağmen, konsolide bütçe açıkları artmıştır. Özellikle sosyal güvenlik kuruluşlarının zararları, bütçe açıkları üzerindeki yüksek etkiye sahiptir (Meriç; 2004,12). 1992 yılından itibaren giderek bozulan dengeleri ve ortaya çıkan açıkları nedeniyle sosyal güvenlik kuruluşları, bütçe üzerinde önemli derecede bir yük oluşturmuşlardır. Emekli Sandığının finansman açıklarının karşılanmasının yanı sıra, 1994 yılından itibaren, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağ – Kur’a da bütçeden yardım yapılmaya başlanmıştır. Bu yardımların toplamı, sadece Emekli Sandığı’na yapılan yardımların yer aldığı senelere göre büyük bir yükseliş kaydetmiştir. Bu transfer harcamasının artışı, faiz dışı fazlanın azalmasına neden olmaktadır (Akkoyunlu; 2001, 5).

Harcama kaynaklı nedenlere bakıldığında en dikkat çeken hususlar kamuda aşırı istihdam ve ücret eşitsizliği göze çarpmaktadır. Kamu kurumlarındaki aşırı personel alımı, bu kurumları hantal ve kar etmeyen kurumlar haline getirmiştir. Siyasilerin oy depoları olarak adlandırılan bu kurumlar, devlet bütçesinde ciddi bir yük durumundadır. Yatırım harcamalarının büyük miktarlara ulaşması, kamu yatırımlarında verimliliğin dikkate alınmaması, plansız yatırım yapılması ve yarım bırakılması, bölgesel dengesizlikleri gidermek için yapılan yatırımlarda kamu harcamaları arttırarak bütçe açıklarını meydana getirmektedir.

2.1.2. Türkiye’de Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemleri

Bütçe dengelerini birinci bölümde (1.2.), (1.3.) ve (1.4.) formülleri bir denklem şeklinde ifade edilmiştir. Bütçede (1.2.), (1.3.) ve (1.4.) formülleri ile ifade edilen üç türlü denge gerçekleşebilmektedir. Bu çalışmada bütçenin açık verdiği durumları incelendiği için (1.3.) numaralı denklemi daha açık bir şekilde yazıldığında;

Bütçe Giderleri = Personel Giderleri + Diğer Cari Giderler + Yatırım Giderleri + Transfer Giderleri, şeklindedir. Bunu bütçenin açık verdiği denklikte yerine konulduğunda;

Vergi Gelirleri + Vergi Dışı Gelirler < Personel Giderleri + Diğer Cari Giderler + Yatırım Giderleri + Transfer Giderleri

Bu durumda hükümetler, giderlerin bir kısmını olağan gelirleri ile karşılayamıyor demektir. Bütçe açık vermiştir (Eğilmez, Kumcu; 2004, 140).

Konsolide bütçe açıkları, ülkenin ekonomik konjonktürüne göre farklılık gösterebilir. Genel olarak bütçe gelirlerin giderleri karşılayamadığı durumlarda finanse edilerek fark kapatılır. Bu finans yöntemleri; vergiler, iç borçlanma, dış borçlanma, özelleştirme ve emisyon şeklinde sıralanabilir.

2.1.2.1.Vergi

Vergi, “devletin kamu harcamalarının finansmanını karşılamak üzere toplumu meydana getiren fert ve kurumlardan ödeme güçlerine göre, karşılıksız ve zorunlu olarak aldığı ekonomik değerdir” şeklinde tanımlanmaktadır (Pehlivan; 200, 108, Herekman, 1988, 179). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, karşılıksız olması ve zorunluluk ile ödenmesi, vergiyi devletin hükümrانlık gücüne dayanarak aldığı ekonomik bir değer yapmaktadır.

Devlet, gelir ihtiyacının çok önemli bir bölümünü vergiler ile karşılar. Bu durum bütün ülkelerin gelir sistemleri açısından geçerlilik taşımaktadır. Klasik devlet anlayışının değişime uğraması ve devletin sosyo-ekonomik nitelikte önemli fonksiyonlar görür hale gelmesi, verimli ve özellikle önemli hâsılat yaratabilir şeklinde uygulanabilme olanağı, kamu gelirleri içerisinde vergilerin rolünü arttırmıştır (Akdoğan;1999, 101). Verginin diğer bir özelliği ise vergi, kamu giderlerini karşılamak için karşılıksız olarak tahsil edilen paradır. Devlet, bütçe

açığını kapatmak için vergi gelirlerini arttırabilir. Devlet vergi gelirlerini arttırmak için iki yöntem kullanabilir. Bunlar;

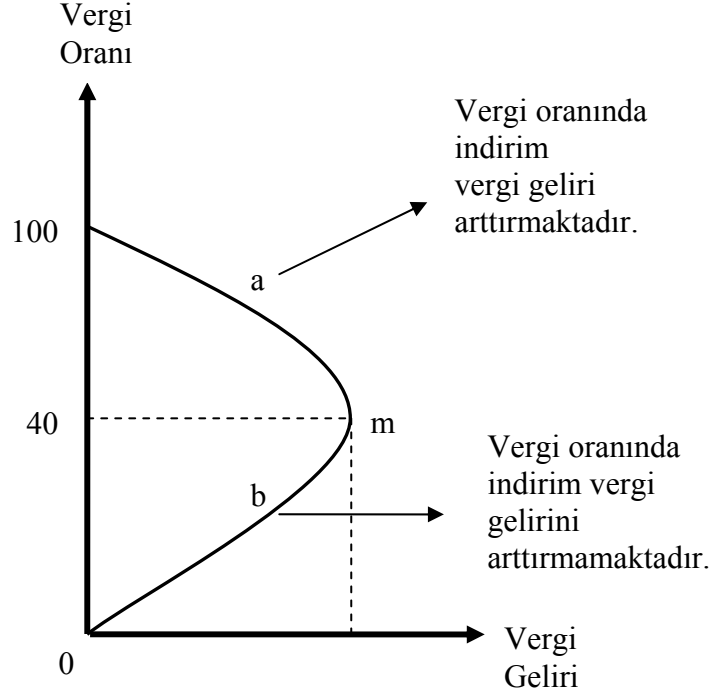
- i) Vergi oranlarını arttırmak,
- ii) Vergi oranlarını azaltmak,

Bu iki yaklaşım, birbiri ile çelişkili görünse de aslında öyle değildir. Çünkü vergi geliri, vergi oranı ile vergi tabanının çarpımına eşittir. Vergi oranı belirli bir faaliyetten alınan vergi yüzdesidir. Vergi tabanı bir verginin alındığı faaliyettir. Vergi oranlarının yükseltilmesinin vergi gelirlerini arttırıp arttırmayacağı hususunda belirsizlik vardır. Anlaşmazlığın kaynağını “Laffer Eğrisi⁴” oluşturmaktadır. Laffer Eğrisi; vergi gelirlerini, vergi oranlarına bağlayan bir eğridir. Aşağıdaki şekilde Laffer Eğrisini göstermektedir. Düşey eksen de vergi oranları, yatay eksen de vergi gelirleri gösterilmiştir.

Eğer vergi oranları sıfır ise gelir de sıfırdır. Bu nedenle eğri orijinden başlamaktadır. Vergi oranları arttıkça, vergi gelirleri de maksimum olduğu bir noktaya kadar artmaktadır. Şekilde bu nokta m'dir. Şekil'e göre vergi oranları %40'a ulaştığı durumda vergi gelirleri maksimum olmaktadır. Vergi gelirleri %40'ın üzerine çıktığı zaman ise vergi gelirleri düşmektedir. Çünkü ekonomik faaliyet hacminde bir düşüş olmaktadır. Böylece vergi oranı yükselirken, vergi tabanı düşmektedir (Parasız; 1998, 295).

⁴ Laffer Eğrisi Arthur Laffer tarafından ortaya atılmıştır. Vergi oranları ve vergi gelirleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Şekil 1. Laffer Eğrisi

Kaynak: İlker Parasız, Para Politikası, Ezgi Kitabevi, 5.Baskı. Bursa, Temmuz 1998 s.295

Devlet, vergi gelirleri ile kamu açıklarının finansmanını da belirli bir noktaya kadar yapabilmektedir. Bu da ülkedeki vergi tabanı ile alakalıdır. Kayıt dışı sektör de ülkemizde çok büyüktür ve devlet; bu kesimi kayıt altına alarak finans ihtiyacının bir kısmını da karşılayabilir. Laffer'in vardığı sonuç; vergilerin arttırmakla bütçenin denkleştirilemeyeceği, hatta tam tersine vergi indirimlerinin ekonomik büyüme kanalıyla yol açacağı gelir artışı sayesinde, toplanan vergide artışa yol açacağı ve bu artış bütçenin finansmanı sağlayacağı şeklindedir (Eğilmez; 2001, 128).

2.1.2.2. Borçlanma

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kaynaklar kıttır. Ülkelerin yatırım yapabilmeleri için gerek olan kaynaklarının az olması, ülkeleri yeni kaynak arayışına sevk etmektedir. Bunun dışında ülkeler sadece yatırım yapmak için borçlanmazlar. Borçlanma, maliye politikası aracı ve kamu açıklarının finansman ihtiyacı karşılama içinde kullanılmaktadır.

Hükümetler borçlanma politikasını kullanacakları zaman, borçlanmayı iki piyasadan yapabilirler. Bu piyasalar milli piyasalar ve yabancı piyasalardır. Ülke

içinden yapılan (milli piyasa) borçlanma iç borçlanma, yabancı piyasalardan yapılan borçlanmaya ise dış borçlanma denir.

Türkiye de ise 1980 yılından sonra, kamu açıklarını finanse etmekte için, borçlanmaya sıkça başvurulmuştur. Kamu gelirleri içerisinde borçlanma geliri olağan bir hal almıştır. Hükümetlerin borçlanma gelirini sıkça kullanması diğer bir ifade ile gelecekte toplanacak gelirlerin şimdiden harcanması anlamına gelecektir.

Bütçe açıklarının kapatılmasında borçlanmanın iki önemli etkisi ortaya çıkmaktadır. Birincisi bütçe açıklarının özel tasarruflarla (borçlanma) karşılanıp, karşılanamayacağı, ikincisi ise borçlanma ile kapatılan bütçe açıklarının sermaye birikimi ve özel yatırımları engellemesidir (Buchanan; 1986, 1).

Hükümet, cari açığını borçlanmayla finanse ederse, gelecekte bu borçla ilgili olarak faiz ödemek zorunda kalacaktır. Faiz birikmesi sonucu bütçe açıklarının, bugün için borçlanma yolu ile finansmanının, gelecekte daha fazla para basılmasını gerektireceğinden; açığın, bugün para basarak, finansmanı daha az enflasyonisttir. Eğer bütçe açıkları, para basılarak finanse edilirse; gelecekte faiz ödemeleri söz konusu olmayacaktır. Bütçe açıklarının borçlanma ile finansmanı, uzun dönemde açıkların parasal finansmanından daha enflasyonisttir (Yalınpala; 1999, 99).

Hükümetler, borçlanmaya başvurmadan önce ülkedeki vergilenebilecek kaynakların tamamını vergilemesi gerekmektedir. Hükümet vergi gelirlerini tam olarak toplamadan borçlanmaya gitmesi verimsiz bir politikadır. Ülkedeki vergi kaçakçılığının engellenmesi kamu gelirleri açısından önemlidir (İnce; 2001, 5).

2.1.2.2.1 İç Borç ile Finansman ve Makro Ekonomik Etkileri

Hükümetler, bütçe açıklarını kapatmak için daha kolay ve hızlı olan iç borçlanmaya başvurabilir. Devlet, iç borçlanmaya gereksinim duyduğu zaman, siyasi sınırları içindeki yurttaşlarına ya da çeşitli kuruluşlara başvurarak bunu sağlayabilir. Devlet, dış borçlanmaya kıyasla, iç borçlanma koşullarını düzenlemekte daha serbesttir (İnce; 2001, 76). Devlet, değişik kaynaklardan iç borçlanmaya başvurabilir. Bu durum borçlanmanın yapılacağı ekonomik durum ve konjonktüre göre, borçlanmanın amacına göre değişiklik gösterebilir. Genel olarak devletin iç borçlanma kaynaklarını dört ana başlık altında toplayabiliriz (Erdem; 1996, 43).

I Özel kişi ve kuruluşlar

- II Sosyal güvenlik kuruluşları ve ekonomik kuruluşlar
- III Ticari bankalar ve sigorta şirketleri
- IV Merkez Bankası

Borçlanmaya, ‘Klasik İktisatçılar’ olumsuz bakmışlar ve borçlanmanın devletin olağanüstü bir geliri olduğu kaydederek, devletin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla borçlanmasına karşı çıkmışlardır. Devlet; ülke içinden borçlanarak, yatırımlara gidecek ülke içindeki tasarrufları alarak, kamu harcamaları için kullanmasının, yatırımların azalmasına neden olacağını öne sürmektedirler. Devletin borçlandığı miktarın, vade sonunda faizi ile birlikte geri ödenmesi ülke ekonomisini olumsuz etkileyeceği için, borçlanma normal bir gelir olarak kabul edilmemiştir (Ulusoy; 2004, 3).

Keynesyen İktisadi Yaklaşım’a göre ise devletin ekonominin konjonktürel durumuna göre borçlanma politikalarını kullanarak ekonomiye müdahale edilebileceğini belirtmiştir. Keynesyen İktisadi Yaklaşım borçlanmayı bütçe finansman kaynağı olmaktan ziyade, maliye politikası aracı olarak kullanmışlardır.

Türkiye’de kamu gelirlerinin istenilen seviyeye getirilememesi hükümetleri, kamu finansman aracı olarak borçlanma yöntemine sevk etmiştir. Borçlanmanın olağan bir gelir haline geldiğini, tablo 6 da ayrıntılı olarak görülmektedir. Yoğun borçlanma ve borcu borçla ödeme politikası faizleri yükseltmiştir. Plansız yapılan bu borçlanmalar sonunda ülkede, ekonomik kriz patlak vererek bu borçlanmanın etkisi görülmektedir. (Tokathoğlu; 2004, 209).

Tablo 6. Yıllar İtibariyle İç Borçlanma Durumu (1980–2004) Milyar**TL**

	Toplam Ödeme	Ana Para	Faiz	Toplam Borçlanma	Net Borçlanma	Borç Stoku
1980	216	195	21	595	400	721
1981	655	614	41	884	270	991
1982	761	727	36	1,098	371	1,341
1983	1,819	7,703	116	3,534	1,831	3,173
1984	1,132	976	15	2,437	1,461	4,634
1985	2,578	2,321	257	4,741	2,420	6,972
1986	5,755	5,038	717	8,650	3,557	10,514
1987	10,28	8,604	1,676	15,307	6,107	17,218
1988	14,634	12,146	2,488	23,387	11,201	28,458
1989	26,073	21,270	4,803	34,746	12,476	41,934
1990	42,454	32,418	10,036	47,008	14,590	57,180
1991	91,822	74,908	16,914	114,593	39,685	97,647
1992	221,423	187,336	34,087	282,333	94,997	194,236
1993	523,878	438,460	85,418	599,873	161,413	357,347
1994	1.092.620	861,585	231,036	1.303.548	441,962	799,309
1995	1.744.208	1.271.404	472,805	1.833.102	561,699	1.361.007
1996	4.911.403	3.585.986	1.325.417	5.345.792	1.759.807	3.148.985
1997	5.264.585	3.287.422	1.977.163	6.370.002	3.082.580	6.283.425
1998	14.471.510	8.844.833	5.626.676	14.254.324	5.409.490	11.612.885
1999	25.477.768	15.579.145	9.898.623	26.886.405	11.307.260	22.920.145
2000	37.577.494	18.968.070	18.609.423	32.468.545	13.496.236	36.420.620
2001	164.360.842	123.876.596	40.484.246	209.613.234	85.736.638	122.157.260
2002	141.059.233	97.590.694	43.468.540	125.303.125	27.712.432	149.869.691
2003	166.357.352	113.721.373	52.635.979	158.238.383	44.517.010	194.386.700
2004	183.553.146	133.500.274	50.052.872	163.596.496	30.096.222	224.482.922

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr/yayinlar/hazineistatistikleri/contents.htm/15/02/2005>

Tablo 6’da görüldüğü gibi 1980 yılından sonra iç borçlar artmaya başlamış ve borç stoku da yıllar itibariyle büyümüştür. Borç stoku artışının en önemli nedenlerinin başında ise devlet bütçesinin açıkları ve bu açıkların finansmanı yer almaktadır. Hükümetler seçimle iş başına geldikleri için seçmenlerine hoş görünmek ve seçilme kaygısından dolayı, kamu hizmetlerini durdurmak veya vergi oranlarını arttırmak gibi tedbirleri yerine daha kolay bir yol olan borçlanmayı tercih ederler. Sürekli hale gelen bütçe açıkları borçlanmayı gerekli kılmaya başlamıştır. İç borçlanmanın diğer finansman yöntemlerine kıyasla daha kolay olması iç borç stokunu hızla arttırmıştır. Bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanma, hazinenin sermaye piyasasının gelişimine bağlı olarak özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren başvurduğu bir yöntemdir. İç borçlanmanın tercih edilmesinin en önemli nedeni bütçe açıklarının “parasallaşmasını” engellemektir (Aklan; 1999, 64).

Devlet, bütçe finansmanını sağlamak için milli piyasalardan borçlanma yoluna giderken çeşitli senetler kullanır. Bunlara genel anlamda “iç borçlanma senetleri” denir. Bütçe finansmanında kullanılan iç borçlanma senetleri “Devlet tahvilleri” ve

“Hazine bonoları”dır. Vade bir yıldan fazla ise bunlara devlet tahvilleri, eğer vadeleri bir yıl veya bir yıldan kısa ise bunlara da hazine bonoları denir. Devlet ekonomik durum ve şartların getirdiği en uygun zaman ve duruma göre bunları piyasa çıkararak, finansman ihtiyacını karşılamaya çalışır. Bu tahvil ve bonolar piyasada alınıp, satılabilir. Bu senetler uygulamada beş çeşittir. Bunlar: (İnce; 2001, 111)

- İhale Sistemi İle İhraç Edilen İç Senetler
- ‘TAP’ Sistemiyle İhraç Edilen İç Borçlanma Senetleri
- Doğrudan Satış Yöntemiyle İhraç Edilen İç Borçlanma Senetleri
- Halka Arz Yöntemiyle İhraç Edilen İç Borçlanma Senetleri
- Hesaben Tahvillerdir.

Borç ile finanse edilen bütçe açıklarının ekonomik sonuçları, en basit anlamıyla, herhangi bir finansal birimin hesaplarında borç ile finanse edilen bir açığın ekonomik sonuçlarıyla aynıdır. Gelirler, giderleri veya harcamaları karşılayamıyorsa, açık ortaya çıkar ve eğer gelirler arttırılamıyorsa veya giderler azaltılamıyorsa, oluşan açık veya eksiklik borç ile karşılanmalıdır (Buchanan; 1986, 1).

Bütçe açıklarının iç borçlanma ile finanse edilmesinin bir sonucu da “dışlama etkisidir”⁵ (crowding out). Eğer dışlama etkisi meydana gelirse, kamunun satın aldığı mal ve hizmetler borçlanma yolu ile finanse edilirse, bu durum ekonomideki borç stokunun artması ve reel sermaye stokunun azalması anlamına gelecektir. Bu ise ülkenin gelecekteki üretim kapasitesinin azalması ve borçlarının artması demektir (Parasız; 1998, 291).

İç borçlanmaya bağlı olarak, kamu açıklarını finanse etmek kolaydır, ancak maliyeti oldukça yüksek bir yöntemdir. Bu yöntemlere başvurulması politik ve ekonomik istikrarsızlığın göstergesidir. Borçlanma yolu ile kamu açıklarının finansmanı, ülkede enflasyonun yüksek olduğu bir ekonomik ortam yaratmaktadır (Yalınpala; 1999, 99–103).

İç borçlanmaya başvurulduktan sonra alınması gereken en önemli tedbir, kamu gelirlerinin arttırılmasıdır. Aksi halde hazine, iç borçlanma araçlarının faiz ve anapara geri ödemeleri için yeniden borçlanmak zorunda kalacaktır. İç borçlanma

⁵ Dışlama etkisi kamu mal ve hizmet satın alımlarındaki bir artışın yatırımlarda bir azalışa neden olmasıdır.

araçlarına uygulanan faiz oranları ekonominin büyüme oranını aştığında, hazinenin ‘borcu borçla ödeme’ girişimi nedeniyle reel iç borç stoku, ekonominin büyüme oranından daha hızlı artacaktır. Hazinenin söz konusu politikayı sürekli olarak takip etmesi mümkün olmadığından, borçların uzun vadede parasallaşması kaçınılmazdır. Bu durum literatürde “hoş olmayan borç aritmetiği” olarak bilinmektedir. Nitekim ülkemizde Hazine, kamu gelirlerini yeteri kadar arttıramadığından; iç borçlanma, faiz ve anaparalarını geri ödemek için, yüksek reel faiz oranından yeniden borçlanmaktadır. Fakat bu politikalar sürekli olarak izlenemez. Çünkü artan fon talebi nedeniyle reel faiz oranının, ekonomik büyüme oranını aşma tehlikesi söz konusudur. Bu durumda borç servisi, ödemeleri parasal tabanın artışı ile ödenmektedir. Sonuç olarak, enflasyonist etkiden kaçmak amacı ile yapılan iç borçlanma, uzun vadede yeniden enflasyonu arttırmaktadır (Aklan; 1999, 64).

2.1.2.2.2. Dış Borç ile Finansman ve Makro Ekonomik Etkileri

Dış borçlanma; hükümetlerin, ülke içinde borçlanmanın alternatif maliyeti yükselince ya da büyük miktarda finansman gereken yatırımlar yapılacağı zaman başvurdukları bir yoldur. Dünya ekonomisinde, finansman kaynaklarının dengesiz dağılmış olması, yeterli finansman kaynaklarına sahip olmayan ve gelişmekte olan ülkelerin, ek kaynaklar sağlamasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenledir ki, gelişmekte olan ülkeleri dış finansmana iten başlıca iki önemli etken vardır (Tandırcıoğlu; 2000, 2).

Bunlardan ilki; tasarrufların yetersizliğidir. Gelişmekte olan ülkelere kişi başına düşen gelir düşük olduğundan, hedeflenen ekonomik büyüme hızını finanse edebilecek tasarruflar oluşturulamaz ve gerekli finansman için dış borçlanmaya gidilir. Dış finansmanı gerekli kılan ikinci etken ise, dış ödemeler bilançosu açıklarıdır. Gelişmekte olan ülkeler için dış finansman kaynakları; ‘geleneksel ve alternatif dış finansman kaynakları’ olarak sınıflandırılabilir. Geleneksel dış finansman kaynakları artık, pek yaygın olmayan ‘devletten devlete yardım’, ‘uluslararası çok taraflı mali kurumlar finansmanları ve uluslararası ticari banka kredilerini kapsarken’, alternatif dış finansmanlar; ‘doğrudan yabancı sermaye yatırımları’ ve ‘uluslararası portföy yatırımları’ olmak üzere tüm diğer özel kaynaklı finansman yöntemlerini içerir. Kamu kesiminin yatırımlarını finanse edebilmek için dış borç kullanılması olağan ve yaygın bir uygulamadır. Genellikle uzun vadeli,

nispeten düşük faizli program ve proje kredileri, yatırımlar amacına ulaşır, dış borç kullanımı ile dış borç servisi arasındaki denge sağlandığında amaç gerçekleşmiş olur.

Türkiye'nin dış borçları, vade yapısı açısından incelendiğinde dış borç stokunun artışına bağlı olarak, kısa vadeli borçların da artmakta olduğu görülmektedir. Genel olarak kısa vadeli borçlar, daha çok dış ticaretin finansmanında kullanılmakta ve ticari banka kredileri ile özel sektörün aldığı kredilerden oluşmaktadır (Güneş; 2004, 1).

Tablo 7. Türkiye'nin Dış Borç Stoku (Milyar \$)

Yıllar	Dış Borç Stoku	Artış %	Yıllar	Dış Borç Stoku	Artış %
1980	15,7	-	1992	55,5	10,1
1981	16,6	5,7	1993	67,3	21,3
1982	17,8	7,2	1994	65,6	-2,5
1983	18,8	5,6	1995	73,2	11,6
1984	20,8	10,6	1996	79,7	8,9
1985	25,6	23,1	1997	84,2	5,6
1986	32,2	25,8	1998	96,4	14,5
1987	40,3	25,2	1999	103,02	6,85
1988	40,7	0,9	2000	118,8	15,31
1989	41,7	2,5	2001	113,89	-4,13
1990	49,0	17,5	2002	130,353	14,45
1991	50,4	2,9	2003	145,805	11,85
2004	161,748	0,109			

Kaynak:Hazine Müsteşarlığı, <http://www.hazine.gov.tr/yayinlar/hazineistatistikleri>

/contents.htm/15/02/2005, <http://www.tcmb.gov.tr/istatistikler/htm/15/02/2005>

Kuşkusuz toplam dış borç stokunun çok büyük bir kısmı, kamu kesimi borçlarıdır. Bu borçlar içinde konsolide bütçe, hazine borçları, bütçe dışı kamu sektörü borçları ve merkez bankası borçları önemli bir yer tutar (İnce; 2001, 156).

1980–1990 döneminde Türkiye’de dış borç stoku devamlı bir artış içindedir. Tablo 7 de Türkiye’de dış borçların gelişimi görülmektedir. Türkiye 1980–1990 döneminde dış borç ödemedeki bir sıkıntı ile karşılaşmamıştır. 1980’li yıllarda ortaya çıkan ‘Dünya Borç Krizi’ sırasında Türkiye’nin ihracata yönelik sanayi stratejisi benimsemesi ile dış borçların ödenmesi rahat olmuştur (Ulusoy; 2004, 133).

1990 yılından sonrada dış borç artışı devam etmiştir. Bu artış sadece 1994 ve 2001 yılında tersine dönmüştür. Çünkü bu yıllarda dış borç ödeme servislerinin ağırlaşması, ülkenin borç krizine doğru sürüklenmesi ve yabancı piyasalarda kredi bulmanın zorlaşması ile dış borç artışları azalışa dönmüştür. 1997 yılında bütçe denk olarak hazırlanmış, fakat gelir artışının sağlanamaması ve giderlerin planlanan

ölçüde düşürülememesi sonucu dönem sonunda bütçe açık vermiştir (Tandırcıoğlu; 2000, 3).

2000 yılından sonra ise ülkedeki yüksek enflasyon, kamu borç stokunun artması ve yaşanan krizler ile ekonomi kırılgan bir durum almıştır. 2001 yılındaki kriz döneminde dış piyasalardan borçlanılamaması ile dış borç miktarı azalmış fakat 2002 ve 2003 yılında piyasaların durulması ile tekrar dış borçlar artmaya başlamıştır (Ulusoy; 2004, 144).

Dış borçlanma makro ekonomik etkileri ise (Aklan; 2002, 5);

Dış finansman ile sağlanan fonlar tüketim amacı ile kullanıldığında da enflasyonist etki meydana getirebilir.

Dış borç ödeme sorunu ile karşı karşıya olan ülkeler, kamu gelirlerini arttırmak için adil olmayan bir şekilde vergi tabanını genişletecektir. Reel ve finans sektörü yüksek oranda vergiye tabi tutulacaktır.

Hükümetlerin dış borç servislerini karşılamak için para basmaları, enflasyonist etki meydana getirecektir.

Gelişmiş bir finansal piyasaya sahip olamayan ülkeler dış borç ve faiz ödemelerini iç borçlanma ile karşılamaları enflasyonist bir süreç başlatacaktır.

2.1.2.3 Özelleştirme

1980'li yıllardan itibaren baş döndürücü teknolojik gelişmelerle birlikte, dünyanın ekonomik ve siyasi görünümü de hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu sürece; 'küreselleşme', 'demokratikleşme' ve özü itibarıyla teknik bir işlem ve iktisadi politika aracı olan 'özelleştirme' sözcükleri damgalarını vurmuştur. Ekonomik ve siyasal nedenlerle 1980'li yıllara kadar hemen bütün ülkelerde kamulaştırmaların yanında, münferit uygulamalar olarak özelleştirmeler de söz konusuydu. 1980'li yıllardan bu yana özelleştirme; gerek gelişmiş gerekse azgelişmiş ülkelerin gündemindeki en önemli konu haline gelmiş, kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılmasından, demokratikleşmeye kadar birçok sorunun çözümü bu sözcüğe endekslenmiştir (Öztürk; 2005, 1).

KİT'lerin piyasa şartlarına tam olarak uyum sağlayamaması özelleştirme kararı alınmasında etkili olmuştur. KİT'lerin satışlarının arzu edilen miktar, fiyat ve şartların gerçekleştirilmemesi, girdi fiyatlarındaki artışların yeterli ölçüde satış

fiyatlarına yansıtılmaması ve en önemlisi de, finansman sağlama yolu olarak, her geçen gün artan yabancı kaynakların faizleri ve kur farklarının artması, zarar eden kuruluşların sayısını oldukça arttırmıştır (Karabıyık; 2000, 1).

1980’li yıllarda özelleştirme uygulamaları ilk kez, İngiltere, Şili, Arjantin ve Meksika’da uygulamaya konulmuştur. İngiltere dışında diğer 3 ülkede özelleştirme, esas olarak dış borç ödemelerine ve artan bütçe açıklarına yönelik bir önlem olarak gündeme gelirken, İngiltere’de özelleştirmenin başlıca amacı, ekonomide rekabet kurallarına işlerlik kazandırılması, kamu kesimindeki savurganlığın önlenmesi, tüketicinin korunması gibi çok sayıda fonksiyonu yerine getirmek olmuştur (Öztürk; 2005, 1). Ekonomide etkin kaynak tahsisinin ancak piyasa ekonomisinde olacağını ileri süren görüş, kamu tekelinin kırılması aracılığıyla, sistemin daha fazla rekabete açılacağını belirtmişlerdir. Ancak özelleştirmede blok satışlar, tekel gücünü kırmak yerine yeni tekellerin el değiştirmesi halini almıştır (Oyan; 1998, 158).

Özelleştirme gelirleri konsolide bütçe açıklarının finansmanında kullanılmaktadır. Bu kaynak genellikle bir defalık gelir sağlamakta, ayrıca özelleştirilecek kurumlarda birçok yeniden yapılanma (işçi çıkarımı, şirket bölünmeleri, vb.) faaliyetleri, bu kurumlara harcama yapılmasına neden olmaktadır. 2003 yılında konsolide bütçe finansman tablosunda bütçe açıklarının finansmanı için kullanılmak üzere özelleştirme geliri olarak, 1.140 trilyon TL konulmuştur (Meriç; 2004, 5). Özelleştirme gelirleri, bütçe açıklarının kapatılmasında önemli bir kalem olarak görülmüştür. Özelleştirmenin dünyadaki uygulamalarına bakıldığında, özellikle Latin Amerika ülkelerinin özelleştirme gelirleri ile borçlarının önemli bir kısmını ödedikleri görülmektedir. “Brady planı” çerçevesinde gündeme getirilen borç azaltma teknikleri içinde, özelleştirme yolu ile kamu hisselerinin ve arazilerinin alacaklı sermayedarlara devredilmesinin, önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Meriç; 2004, 28). Brady planı, gelenekselleşmiş finansman araç ve yöntemlerine daha yenilerinin eklenmesini öneren bir plandır. Üç temel ilkesi vardır. Bunlar:

- Borçlu ülkeler yeni yatırımlar için daha geniş ve teşvik edici politikalar uygulamalıdır. Yurt içi sermaye artışı sağlanmalı ve yurt dışına çıkan sermayeyi geri getirecek tedbirler alınmalıdır.

- Alacaklı ülkeler daha uygun vadeli finansman desteği sağlamalıdır. Bu ülkeler, daha kapsamlı finansal destek sağlamaya yönelik düzenlemeler için borçlu ülkelerle uyum içinde olmalıdır.
- Finansal destekler, vade ve diğer koşullar açısından daha esnek olmalıdır.

Bu plan gelişmekte olan ülkeler için borç yükünün hafifletilmesi açısından bir umut olmuştur. Bu planda amaç borçların yeniden yapılanması ve borçların azaltılmasıdır. (Ulusoy; 2004, 228–229)

Kamu varlıklarının, kamu açıklarının finansmanı için çıkarılan borç senetlerinin değiştirilmesi kamu açıkları azaltılabilir. Bu sayede kamunun borç geri ödeme ve faiz yükü azalacağı için, bütçe açıklarının da azalması söz konusudur (Ulusoy; 2004, 310). Fakat özelleştirme politikalarının başladığı 1980 yılından sonra, özelleştirmeden sağlanacak gelirler, bütçeye yüksek yazılmakta ve beklenen özelleştirme yapılamadığı için, yılsonunda gerçekleşen rakamlar düşük olmaktadır. Bu da bütçe açığının nedenlerinden sayılmaktadır (Akkoyunlu; 2001, 6).

1990–2002 döneminde satış hâsılatı yaklaşık 7,5 milyar \$, satışlardan nakit girişi ise yaklaşık 7,0 milyar \$ tutarında idi. Buna temettü gelirleri (1,9 milyar \$) net borçlanma (-0,1 milyar \$) eklendiğinde ve hizmet ödemeleri (0,2 milyar \$) çıkarıldığında ÖİB'nin yaklaşık 8,6 milyar \$ fon kullandığı anlaşıyor. Bu fonun yaklaşık 5,0 milyar \$'ı özelleştirme kapsamındaki kuruluşlara sermaye iştirakinde kullanıldı, yaklaşık 3,4 milyar \$ ise Hazine'ye aktarıldı. Dolayısıyla on yılı aşkın bir sürede özelleştirme satış hâsılatı Hazine'nin kaynak ihtiyaçlarına kayda değer bir katkı sağlamadı. 2002 sonu itibarıyla kamu sektörünün iç borç stoku 91,3 milyar \$, dış borç stoku ise 82,5 milyar \$ seviyesindedir (Türel; 2005, 1).

2.1.2.4. Emisyon İle Finansman ve Makro Ekonomik Etkileri

Emisyon kavram olarak kâğıt paraların, hisse senetlerinin, tahvillerin ve diğer değerlerin ilk defa piyasaya sürülmesidir. Emisyon terimi tek başına kullanıldığında çoğunlukla, devletin yetkili kıldığı bankaların (genellikle merkez bankalarının) piyasaya kâğıt çıkarması anlamına gelir. Ufaklık paranın hazine tarafından piyasaya sürülmesine emisyon denmez. Emisyon hacmi ise yetkili banka tarafından piyasaya sürülmüş kâğıt paraların miktarının toplamıdır (Ekonomi Sözlüğü; 1998, 105).

Hükümetler için kamu giderlerini finanse etmenin en kolay yolu para basmaktır. Hükümetlerin bütçe açıklarını kapatmak ve kamu giderlerini karşılamak için başvurduğu bu finansman tekniğine; “merkez bankası kaynaklı finansman” da denir. Kâğıt para basımı, merkez bankasından hazinenin borçlanması yolu ile yapılmaktadır. Bu finansman yolu, diğer yöntemlere göre çok daha kolaydır ve görünüşte bir yük getirmez. Fakat hükümetler, para basımı ile finansmanı çok fazla tercih etmezler. Bunu nedeni ise bütçe açıklarının para basılmak suretiyle finansmanı sonuç olarak enflasyonisttir. Piyasada artan para hacmi tüketiciler tarafından emilir. Artan para miktarı karşısında üretilen mal miktarının artmaması; fiyatlar genel seviyesini yükselterek enflasyona neden olmaktadır (Ulusoy b; 2004, 308).

Devlet, özel kişilerden farklı olarak, para basıp gelir elde edebilir. Emisyon geliri devletin hükümlerlik gücüne dayanmaktadır. Devlet iki ayrı biçimde para basarak gelir elde edebilir. Birincisi madeni (ufaklık veya bozuk) para ihtiyacını karşılamak amacıyla para basarak sağladığı gelirdir. Madeni paranın madeni değeri, para basılması, baskı ve hammadde giderlerinin toplanması ile üzerinde yazılı olan değeri arasındaki fark devletin geliri olmaktadır. İkinci ise emisyon (kağıt para basımı)’dur.

Eğer hükümetin harcamaları, gelirini aşarsa; ortaya çıkan kamu açıkları ya borçlanma ile ya da para basımı yolu ile finanse edilecektir. Borçlanma politikası, halkın borç verebilme kapasitesi ile sınırlı bir finansman kaynağıdır. Ya da halkın borç verme isteği ile sınırlıdır (Neyaptı; 2003, 458). Emisyon ise devletin para basma yetkisi ile alakalıdır. Emisyon, genel olarak iç ve dış borçların yeterli olamaması durumunda başvurulmuş bir finansman yöntemidir. Bütçe açığının emisyon yöntemi ile finansmanı ekonomideki dengesizliği, enflasyonist yönde kamçılar ve enflasyonu yükseltir. Başlangıçta devlet, bu yükselen enflasyonun bir gelir elde ederken ya da bütçe açığını kapatırken, uzun dönemde emisyonun giderleri arttırıcı bir etkisi ortaya çıkacaktır (İnce; 2001, 28).

Gelişmekte olan ülkeler, kamu açıklarının finansmanında emisyonu sıkça başvurur. Ancak, kamu açıklarının Merkez Bankası kanalıyla para basılarak finanse edilmesi, yani; mali açığın parasallaştırılması veya monetizasyonu, para arzını artırarak enflasyona neden olmaktadır. Reel para talebindeki artışa bağlı bir parasal taban genişlemesi gerçekleşirse; devlet, enflasyonist baskı yaratmadan da emisyon aracılığıyla gelir elde etme olanağına sahiptir. Başka bir deyişle, eğer para

arzındaki artış, reel büyüme sonucu halkın reel para talebinde görülecek artıştan büyük değilse, hükümet enflasyonist baskı yaratmaksızın, para basmak suretiyle reel gelir elde edebilir. Literatürde buna ‘senyoraj (seigniorage-senyoraj) geliri’ denilmektedir (Yüce; 1999, 1).

Senyoraj basit bir tanımlamayla, devletin para basmak sureti ile elde ettiği reel gelir olup, sonuçları itibariyle ekonomide enflasyon yaratacağından, para arzındaki artışın reel değeri senyoraj gelirini verecektir. Ülkenin ekonomik durumu ve kamu tercihinine bağlı olarak bu gelirlere başvurulabilir (Akdoğan; 1999, 112). Senyoraj geliri ya da enflasyon vergisi kavramını biraz daha açacak olursak; “belirli bir enflasyon oranında halk, milli gelirle orantılı olarak, elinde belirli bir miktar para bulundurmaya isteyecektir. Bu miktar reel olarak belirlenecektir. Büyüyen bir ekonomide, halkın işlem güdüsü ile talep edeceği reel para miktarı artacağı için; hükümet, enflasyonist bir baskıya yol açmaksızın piyasadaki para arzını arttırabilir. Diğer bir ifade ile para stokundaki artış, reel büyüme sonucu halkın reel para talebinde görülecek artıştan büyük değil ise, hükümet enflasyonist baskıya neden olmaksızın para basmak suretiyle gelir elde edebilir (Yalınpala; 1998, 100).

Senyoraj gelirinin büyüklüğü, büyüme hızı tarafından belirlenir. Reel para talebi de enflasyon oranının bir fonksiyonu olduğu için enflasyon oranındaki bir düşme, reel para talebini arttıracak ve senyoraj geliri yine artacaktır (Orhan; 1994, 124). Senyorajın ölçüsü para stokundaki değişimin reel değeri olarak ifade edilmektedir. ΔM para stokundaki artış;

$$\Delta M = M - M_{-1}^6 \text{ dir} \quad (2.1.)$$

(P) fiyat düzeyini, (SE) de senyoraj gelirini gösteriyorsa;

$$SE = [M - M_{-1} / M] * [M / P] = [\Delta M / P] \quad (2.2.)$$

Bu formül ile senyoraj gelirini elde edebiliriz. Parasal büyümenin reel para ankesi ile düzeyi çarpımı senyoraj miktarını vermektedir (Parasız; 1996, 20–21).

Monetarist yaklaşımın, durağan durum dengesi varsayımları altında bir ekonomide parasal büyüme oranının enflasyon oranı (π) ile reel büyüme oranı (g) toplamına eşit olduğunu öngörmektedir. Teknik bir anlatımla

$$\Delta M / M = (\pi + g) \text{ dir.} \quad (2.3.)$$

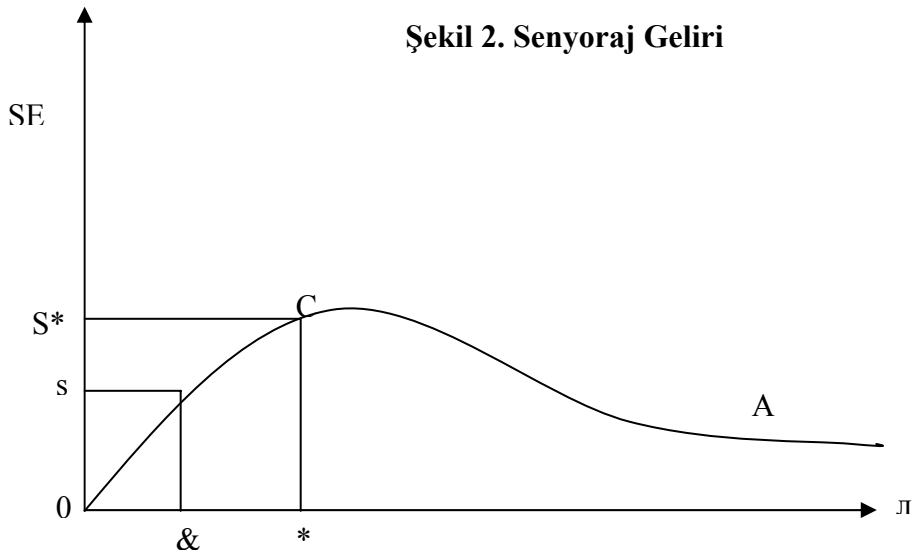
⁶ M-1 bir önceki dönem para stoku

Buna göre senyoraj formülündeki $(\Delta M/M)$ yerine $(\pi + g)$ ikame edilirse;

$$SE = \Delta M/M \cdot (M/P) = (\pi + g) \cdot (M/P) = \pi^*(M/P) + g^*(M/P), \quad (2.4.)$$

eşitliği elde edilir.

Burada, $\pi^*(M/P)$ Aktif Senyoraj [Enflasyon vergisi], $g^*(M/P)$ ise pasif senyoraj [Büyüme senyorajı]'dır.

Kaynak: Muammer Şimşek, Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik etkileri, 2000, s:58

Bir hükümetin senyorajdan elde ettiği gelirin miktarı şekilde 2’de 0A eğrisiyle gösterilmektedir. Başlangıçta ekonomide ne açık ne de fazlalık olduğunu varsayılmaktadır. Enflasyonun sıfır olduğu başlangıç noktasından itibaren, hükümetin vergi gelirlerinin azaldığını ve bu azalan vergi gelirinin para basılarak finanse edildiğini varsayalım. Açık, (s) düzeyine çıktığında ekonomideki parasal büyüme sürekli olarak artar ve enflasyon (&) düzeyine çıkar, hükümetin para basmadan elde ettiği gelir (s) düzeyine ulaşır. Enflasyon yükseldikçe hükümetin elde ettiği gelir de artar. Yükselen enflasyon karşısında, halkın elindeki reel para miktarı azalır. Çünkü ellerinde tuttıkları paranın maliyeti giderek artmaktadır ve halk elinde daha az para tutmayı tercih edecektir. C noktasında ise hükümetin senyorajdan elde ettiği gelir maksimum olmaktadır. Bu noktadaki senyoraj geliri (S^*) ile gösterilmiştir. Bu noktada ise enflasyon oranı (*) ile gösterilmiştir. Sonuçta, reel

parasal taban, hükümetin senyorajdan elde ettiği geliri azaltacak kadar düşer. Bu noktadan sonra hükümetin para basımından elde edeceği gelir azalmaya başlar (Şimşek; 2000, 58).

Enflasyonist süreçle ilgili olarak; uzun süre etkili olan görüşe göre enflasyonun en önemli nedeni, mali dengesizlikler, para basımı ve bütçe açıklarının finansmanı olmuştur. Diğer taraftan bütçe açıkları parasallaştırılmadığı takdirde de bütçe açıkları yüksek enflasyona neden olmaktadır. Bütçe açıkları reel, finansal sektörler veya hoş olmayan monetarist aritmetik⁷ nedeniyle enflasyona neden olabilir (Günaydın; 2004, 159). ‘Hoş olmayan monetarist aritmetik’ yaklaşımı, bütçe açıklarının kapatılmasında emisyon yerine borçlanmaya dayalı bir finansman yönteminin ilk bakışta fiyat istikrarının sağlanması yönünde olumlu izlenimler bıraksa da, gerçekte böyle bir finansman yönteminin gelecek bir zamanda enflasyonist baskılara yol açacağını belirtmektedir (Büyükkakın, Eraslan; 2004, 28).

Merkez Bankası dolaşımdaki para miktarını arttırma veya azaltma gibi güçlü bir silaha sahiptir ve böylelikle enflasyon oranını etkileyebilir (Levin; 1974, 44). Bütçe açıklarının monetizasyonu hükümete gelir sağlarken, yükselen enflasyon ise hükümetin vergi gelirlerini düşürmektedir. Bu etkiye “Olivera-Tanzi” etkisi denir. Bu etkinin büyüklüğü, vergi gelirlerinin tahsilât süresi, vergi sisteminin esnekliği ve enflasyon oranı tarafından belirlenecektir (Şen, Sağbaş; 2004, 61). Oliver-Tanzi etkisi, bütçe açıklarının parasallaştırılması; enflasyonu yükselterek, fiyatlar genel seviyesini arttırmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde, tahakkuk eden verginin toplanması sırasında geçecek zaman, reel vergi gelirlerini azaltacaktır.

Bütçe açıkları ve enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik araştırmalarda elde edilen bulgularda, genellikle monetizasyon ve artan para arzı ile finanse edilen bütçe açıklarının, enflasyona neden olabileceği yönünde güçlü kanıtların bulunduğunu göstermektedir (Çetintaş; 2005, 116). Bütçe açıklarının enflasyon

⁷ Thomas Sargent ve Neil Wallace’ın “hoş olmayan monetarist aritmetik” kavramı ile ifade edilen görüşlerine göre, mali otoriteler bütçe disiplini sağlayamadığı sürece kamu borçlarının parasallaşması olgusu sebebiyle, enflasyonla mücadele etmek için cari dönemde uygulanan sıkı para politikaları uzun dönemde enflasyon oranını düşürmek yerine yükseltecektir. Bu bağlamda Sargent ve Wallace, para politikası uygulamalarının maliye politikası tarafından desteklenmesi gerektiğini, diğer bir deyişle para ve maliye politikalarının koordineli bir biçimde uygulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Para ve maliye politikaları arasında ki koordinasyonun sağlanması ile birlikte, bir taraftan para otoriteleri parasal tabanı fiyat istikrarı çerçevesinde belirlerken, diğer taraftan mali otoritelerde kamu harcamalarını kamu gelirleri ile sınırlandırılacaklardır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Sargent and Wallace, 1981 Some Unpleasant Monetarist Arithmetic Quarterly Review 5, 1981,

üzerindeki etkisinin ilk hissedilmesi bir buçuk yıl maksimum etkisi ise iki buçuk yılda görülmektedir (Levin; 1974, 45). Büyük kamu harcamaları ve bu harcamaların finansmanı uzun yıllar devam eden enflasyonun nedeni olarak kabul edilmektedir. Enflasyon ise ülke genelinde fakirlik ve sosyo-ekonomik sorunların ana kaynağını oluşturmaktadır (Choudhary, Parai; 1991; 1117)

Fakat gelişmekte olan ekonomilerde durum biraz daha farklıdır. Emisyon ile finansmanın enflasyonist etkisi, bütçe açığının parasal tabana oranına bakılarak incelenebilir. Bütçe açığı, para basılarak finanse edildiğinde bütçe açığı/parasal taban rasyosu büyümekte ve nominal parasal taban hızla artmaktadır. Bu da enflasyon oranını yükseltmektedir. Enflasyon oranındaki artış bir yandan iç borç stokunun reel değerini azaltırken, diğer yandan Fisher Etkisi⁸ nedeniyle nominal faiz hadlerini yükseltmektedir (Aklan; 1999, 65).

Monetarist yaklaşıma göre büyüyen bir ekonomide parasallaşmadan elde edilen gelir, aktif senyoraj ile pasif senyoraj toplamından meydana gelmektedir. Monetarist yaklaşımda aktif senyoraj; enflasyon vergisini; pasif senyoraj ise, büyüme senyorajını ifade etmektedir (Şen, Sağbaş; 2004, 59–60).

Monetaristler, hükümetlerin harcamalarını veya açıklarını, para tabanını genişleterek finansmanının yapılmasını enflasyonla ilişkilendirmemişlerdir. Hükümetlerin para basımının ekonomide enflasyona neden olacağı için, halkın reel geliri yani satın alma gücü azalmaktadır. Hükümetler, açıklarını para basarak finanse ettiği zaman, bu para, parasal dengelerin reel değerlerini sabit tutabilmek için halkın elindeki nominal değerlere ilave edilmiş olmaktadır. Bu durumda hükümet kendisini enflasyon vergisi ile finanse ediyor denebilir (Şimşek; 2000, 56). Hükümetler enflasyon sırasında para basarak hem enflasyonun sebebi hem de sonucu olur. Hükümetler para basma maliyetinin karşılığı olarak ekonomideki reel kaynaklarını kullanma ve tüketme hakkını elde eder (İyibozyurt; 1997, 19).

Parasallaşma kanalıyla elde edilecek diğer gelir ise enflasyon vergisidir. Halkın nominal para talebini artırmasının nedeni, enflasyon etkisini telafi etmek çabası olarak açıklanabilir. Reel para talebi genellikle gelirin ve faizin bir fonksiyonudur. Belirli bir gelir düzeyi ve faiz oranı karşısında halk; eğer elinde belirli bir reel para

⁸ Fisher özdeşliği; nominal faiz haddi (i)=beklenen enflasyon oranı(?) + reel faiz haddi (r) biçiminde ifade edilmektedir. Bu özdeşliğe göre enflasyon oranındaki artışlar, kamu kesimi menkul kıymetlerini portföyünde bulunduran bireyler tarafından tahmin edildiğinde nominal faiz oranları yükselecektir. Nominal faiz oranlarındaki yükselme enflasyon oranındaki artış kadar olduğundan reel faiz oranları değişmeyecektir.

stoku bulundurmak istiyorsa, elindeki nominal parayı enflasyon oranında artırmak zorundadır. Diğer durumda enflasyonun yıpratıcı etkisi kendini göstererek, paranın reel değerinin azalmasına neden olacaktır. Dolayısıyla hükümetin enflasyon vergisi (IT) kanalıyla elde edeceği gelir enflasyon oranı ile (π) ile reel para talebinin (M) çarpımına eşit olacaktır. Çünkü para stokunun değer aşınışının önlenmesi ancak, para stokunun enflasyon oranında artırılması ile mümkündür ($IT=P*M$). Geleneksel vergilere benzetilirse, enflasyon vergi oranına, para talebi ise vergi tabanına karşılık gelir. Sabit bir reel para talebi düzeyinde, belirli bir enflasyon oranının hükümete para basma yolu ile belirli bir reel gelir elde etme olanağı vermektedir. Bu yolla halk; harcamalarının gelirine denk düşecek düzeyin altına indirmek zorunda bırakıldığı için, bu olay enflasyon vergisi olarak adlandırılmaktadır. Yani, gelirinin bir kısmını nominal para stokunu arttırmak amacı ile kullanılmak zorunda olduğu için, halk gelirinden daha az harcamak ve aradaki fark hükümete aktarmak zorunda bırakılmaktadır (Orhan; 1994, 126).

2.2. TÜRKİYE'DE BÜTÇE AÇIKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İlk bütçe çalışmaları 1920'de başlamıştır. Ancak bütçenin hazırlandığı yıllar göz önüne alınınca, normal koşullarda hazırlanan bir bütçe olmamıştır. Bütçe 1920 yılının sonunda kanunlaşmıştır. Avans kanunlarına benzer bir şekilde yürütülmüştür. 1921 yılı bütçesi de aynı şartlarda hazırlanmış bir bütçedir. Bu yılın bütçesinin gelir gider tahminleri bile yoktur. 1922 ve 1923 yılında bütçe hazırlanmamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin ilk bütçesi 1924 yılında yapılmıştır (Giray; 2001, 204). Atatürk TBMM'nin açılış konuşmasını yaparken, denk bütçenin işaretini şu sözlerle vermiştir: "Mali sistemimiz düzgün, doğru ve güvenilir bir uygulamayı başarmayı hedef almıştır. Borçlarımızı yeni borç almaksızın ödeyeceğiz." Gerçekten de Duyun-u Umumiye borç taksiti ödemelerine karşın, 1924 yılı bütçesi GSMH'nin binde 6'su oranında fazla vermiştir. 1999 yılı bütçesinin GSMH'nin yüzde 11,5'u oranında açık verdiğini düşünürsek 1924 yılı bütçesinin başarısı ortaya çıkıyor (Eğilmez, Kumcu; 2004, 168).

Türkiye bütçe açığı siyasi nedenlerden dolayı mümkün olduğunca küçük gösterilmeye çalışılmaktadır. Bunun için gelir tahminleri bilinçli olarak yüksek yapılmakta, gider tahminleri ise düşük yapılarak küçük bir açık ile bütçe tasarısı mecliste kabul edilmektedir. Bunun sebebi ise bütçelerin meclis tarafından onaylanmasının sorunlu olmasıdır (Bali, Çelen; 1998, 61).

2.2.1. 1980 Öncesi Dönem Konsolide Bütçe Gelişmeleri

Türkiye’de 1930 yılına kadar Merkez Bankası fonksiyonunu gören bir banka yoktu. Bu nedenle o yıllarda bütçe açıkları emisyonla başvurulmadan, dış borçlanmaya da gidilmeden, sadece iç borçlanmayla finanse edilmiştir. 1926 yılından sonra 1938’e kadar yalnızca 1931 ve 1933 yılları bütçesi açık vermiş, diğer yıllarda bütçe fazlaları oluşmuştur (Tüğen; 2003, 237). 1924–1933 döneminde bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı % 11,5 ile %22,4 arasında değişmiştir. Bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı da %12’den %20’ye kadar yükselmiştir (Gediz, Yalçinkaya; 2001, 66). Cumhuriyet bütçeleri, aslında geçici bazı dönemler dışında 1950 yılına kadar fazla açık vermemiştir. 1950 yılında itibaren ise sürekli açık vermeye başlamıştır (Eğilmez, Kumcu; 2004, 168). 1950 yılında çok partili siyasi rejimle işbaşına gelen hükümet, liberal politikalara ağırlık vermiştir. Özellikle dış ticaret rejiminde bu politikalar etkisini hissettirmiş, özel sektör yatırımları teşvik edilmiş, uluslararası ekonomik kuruluşlarla işbirliğine gidilmiştir. 1950–1960 yılları arasındaki dönemde dış borçlanma miktarında çok büyük artışlar olmuş (13 kat), kamu yatırımlarının hızlandırılmasına önem verilmiştir. Kamu harcamalarındaki hızlı artışlar, vergi gelirlerinin artışından daha yüksek olduğu için 1951 ve 1952 yılları dışında bütçeler açık vermiştir. Bütçe açıkları; iç borçlanma, dış borçlanma ve emisyon yoluyla finanse edilmiştir. 1963, 1967 ve 1970 yılları bütçe fazlası, diğer yedi yıl ise bütçe açıkları ile kapanmıştır. En yüksek bütçe açığı 1971 yılında verilmiştir. 1972–1980 arasında da bütçenin açık durumu devam etmiştir. (Gediz, Yalçinkaya; 2001, 67).

2.2.1.1. 1923–1930 Cumhuriyetin İlk Yılları

Cumhuriyet döneminde önceki yıllarda, ülkedeki savaşlardan dolayı, üretim düşmüş, altın ve döviz fiyatları yükselmiş, ülkedeki ekonomik ve siyasi kargaşadan faydalanılarak spekülasyon hareketleri artmıştır. Özellikle Çanakkale ve Sakarya savaşlarında eğitimli insan gücü kaybı, bütün ekonomik sektörleri etkilemiştir (Bulut; 2006, 162).

Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet giderlerini karşılamak için toplanan vergi kaynakları içinde, tarım ürünlerinden alınan ‘aşar’ ve hayvan sahiplerinden alınan ‘ağnam’ vergileri büyük yer tutuyor. Kurtuluş Savaşı’nın 147 milyon liraya varan maliyetinin finansmanında da toplanabilen vergilerin payı ancak % 60 kadardı. Geri

kalanı ise bütçe dışı kaynaklar, el koymalar, bağışlar ve 13 milyon liralık Rus yardımı ile karşılanmıştı. Kurtuluş savaşı yıllarında ağnam vergisi 5 katına çıkarılmış, kazanç (temettü) ve tüketim vergilerinin oranları arttırılmış ve savaş kazançları vergisi koyulmuş, ancak böylelikle vergi geliri toplamı 1920–21 yılında 44 milyon liradan 1922–23 yılında 72 milyon liraya çıkarılabilmektedir (Tezel; 1986, 371).

Diğer yıllarda çok dar mali kaynakları olmasına karşın Cumhuriyet Hükümetleri, uzun yıllar, denk bütçe ilkesini titizlikle korudular. Hatta tarım kesiminin canlanması için aşar vergisinin kaldırılmasına rağmen ve bütçenin yarıdan fazlasının savunma harcamalarına gittiği halde, ulusal demiryolu yatırımı için de kaynak ayırabildiler. Dünya bunalımı yüzünden; dış ticaret daralıp, kamu gelirleri azaldığı zaman bile kağıt para basma yolunu seçmediler (Yenal; 2003, 55). Devletin hızlı kalkınmasını sağlamak için gerekli olan finansman ihtiyacını, bütçe fazlalıkları vererek karşılanması amaçlanmıştır. Devlet bütçesini açık vermesi kesinlikle yasaktır (Bulut; 2006, 168). Yıl içindeki ek ödeneklerle bütçe dengesinin bozulması yasaklanmıştır. Bütçe denkliğinin sağlanması sayesinde, Türkiye'nin hem ulusal piyasalarda hem de uluslar arası piyasalarda itibarının yükseltilmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında zaten dar olan bütçeden 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması ile bütçe iyice daralmıştır. 1926–1933 yıllarında ortalama 200 milyon lira civarında değişen devlet gelirlerinin % 60'ı kadarı vergiler ile sağlanıyordu. Devlet tekelinden ise sağlanan gelir %20 civarında idi. Bu yıllarda bütçe giderleri ise fazla bir değişiklik göstermiyordu. Bütçenin yaklaşık %35-40'savunma harcaması için ayrılıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarda ödenmesi gereken dış borçların ertelenmesi⁹ sayesinde de hükümet, bayındırlık yatırımları ve eğitim harcamalarına da pay ayrılabilmiştir (Tezel; 1986, 371).

Cumhuriyetin ilan edildiği yıllarda kamu gelirlerinin en önemli kısmını vergi gelirleri oluşturmaktadır. Bu dönemde büyük bir borçlanmaya gidilememiştir. Fakat Türkiye Cumhuriyetinin ilk konsolide dış borçlanması 1930 yılında gerçekleşmiştir. Kibrit tekelinin 25 yıllığına ABD şirketine bırakılmış, karşılığında ise 25 yıl vadeli 21 milyon TL borç alınmıştır (Bulut; 2006, 164). Osmanlıdan kalan borçların

⁹ Osmanlının kalan borçlarının üçte ikisi Türkiye Cumhuriyetine kalmıştır. Bu borçların tutarı 85 milyon lira kadardı. Lozan antlaşması ile bu borçların ödenmesine 1929 yılında başlanmasına karar verilmiştir. Bkz. Oktay Yenal Cumhuriyet'in İktisadi Tarihi. Homer Kitabevi, İstanbul 2003

ödenmesine bu dönemde başlanmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması, vergi gelirlerini düşürmüş ise de çok ciddi bir düşüş yaşanmamıştır. Vergi dışı gelirler ile özel gelir ve fonlar ise Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir gelir kalemi olmaktan uzaktır (Giray; 2001, 202). Devletin en önemli geliri olan vergi gelirlerine bakıldığında ise harcamalar üzerinden alınan vergiler önemli bir yer tutmaktadır. Bu vergilerinde en önemlisi aşar vergisidir.

Tablo 8. 1923–1930 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi (%)

YILLAR	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar
1923	86	12	2
1924	83	14	3
1925	81	16	3
1926	83	14	3
1927	81	16	3
1928	82	14	4
1929	82	14	4
1930	75	12	13

Kaynak: Filiz Giray, Maliye Tarihi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2001, s,40

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bütçe gelirlerinin bileşimi tablo 9’da görülmektedir. Vergi gelirlerinin yüksek olduğu görülen tablo 8’de diğer gelirler ise, özel gelir ve fonlar ile vergi dışı gelirler oluşturmaktadır. Özellikle 1925 yılından sonra kamu gelirlerinin artmaması, aşar vergisinin kaldırılması etkili olmuştur. Vergi gelirleri içinde aşar¹⁰ vergisinin oranı yaklaşık olarak %25 gibi yüksek bir rakamdır (Şen, Sağbaş; 2004, 117).

Tablo 9. 1923–1930 Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları (Cari Fiyatlarla)

YILLAR	Gelirler	Gelirler	Bütçe Açığı
1923	111.271.945	105.926.111	-5.345.034
1924	138.416.828	131.628.038	-6.788.790
1925	170.391.263	201.449.722	31.058.459
1926	180.363.257	172.186.885	-8.176.372
1927	202.239.236	198.951.159	-3.288.077
1928	222.030.788	201.132.997	-20.897.791
1929	224.143.619	213.367.359	-10.776.260
1930	217.451.343	210.129.655	-7.321.688

Kaynak: http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm#2 02/01/2006

Bu dönemdeki bütçe açıklarına baktığımızda 1925 yılı hariç bütçe, genelde fazlalık vermiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye Cumhuriyeti denk bütçe prensibini izleyeceğini belirtmiştir. Ülkenin bütçe olarak, denk bütçe prensiplerini benimsemesinin ülkenin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar, Osmanlı döneminden

¹⁰ Aşar vergisi Osmanlılarda, Müslüman çiftçilerde, tarımsal ürün üzerinden %10 oranında alınan bir vergi çeşitidir.

çıkarılan dersler ve parasal disiplini sağlamada tek unsur olarak görülmesidir (Şen, Sağbaş; 2004, 116).

1923–1930 döneminde hükümet sadece 1925 yılında açık vermiştir. Bunun en büyük nedeni, çiftçi üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi için aynı yıl içerisinde aşar vergisinin kaldırılması bütçe üzerinde çok etkili olmuştur. Bu açık ilerleyen yıllarda çıkarılan yeni vergilerle kapatılmıştır. Bu yeni vergiler daha çok dolaylı vergiler şeklinde ortaya çıkmıştır. Ekonomide paranın değerini korumak için emisyon artışı sıkı kurallara bağlanmıştır. Devlet bütçesinde bir açık meydana geldiği zaman bu açığı harcamaları kontrol altına alarak kapatma yoluna gidiliyordu. Devlet harcamaları baskı altına alamadığı olağanüstü durumlar da ise ya borçlanma ya da vergi gelirlerini arttırma yoluna gitmişlerdir (Parasız a; 1998, 12).

2.2.1.2.1931–1950 Dönemi

Bu yıllarda ithalatın azalması, devlet bütçesinde sıkıntıya neden olmuştur. Lozan'da gümrük vergisine konan sınırlamanın sona ermesi ve gümrük vergisinin %11–12 den %19–20 ye çıkmasına rağmen, gümrük vergisi gelirlerindeki düşüş telafi edilememiştir. Yurt içindeki iktisadi faaliyetler de azaldığından kazanç ve muamele vergi gelirlerinde de düşüş yaşanmıştır. Deyun-u Umumiye borçlarının ödenmesi de bu döneme denk gelmişti.

Tüm Dünyayı sarsan Dünya Ekonomik Buhranı da Türkiye yi bu dönemde vurmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında, dar bir bütçe ile yeni bir devlet kurmaya çalışılmıştı. Bu şartlarda dahi bütçe açık vermeden; bayındırlık, sağlık, eğitim ve ekonomik yatırımlar yapılmaya devam etmişti. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, hükümeti mali alanda çok kötü sıkıştırmış ve bütçe açık vermeye başlamıştı. Bu yıllarda hükümet bütçeyi denk tutup, dış borçları ödeyebilmek için, savunma harcamalarında %35, bayındırlık ve iskân harcamalarında yüzde 44, eğitim ve sağlık harcamalarından ise %15 tasarruf yapmıştır (Yenal; 2003, 65).

1930 yılından sonra devlet yatırımlarında artış görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde devlet işletmelerinin artışı, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden ileri gelmektedir. Ülkenin hızla kalkınma ve sanayileşme ihtiyacı kamu yatırımları ve kamu kuruluşları ile aşılacak istenmiş, aynı zamanda özel girişimciler için yol gösterici olmuştur (Giray; 2001, 205).

Tablo 10. 1931–1950 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar
1931	76	11	13
1932	76	8	16
1933	78	6	16
1934	60	19	21
1935	58	17	25
1936	60	25	15
1937	63	17	20
1938	63	17	20
1939	50	16	34
1940	43	10	47
1941	49	8	43
1942	75	12	13
1943	73	26	1
1944	82	13	5
1945	80	13	7
1946	71	20	9
1947	68	7	25
1948	74	9	17
1949	81	10	9
1950	82	10	8

Kaynak: Filiz Giray, Maliye Tarihi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2001, s,216–222

Vergi gelirlerinde 1940/1941 yıllarında bir düşüş yaşamışsa da 1942 yılından itibaren tekrar yükselmiştir. Vergi dışı gelirler ise dalgalanma göstermektedir. 1930 yıllardaki vergi gelirlerindeki düşme ise Dünya Ekonomik Buhranının etkileridir. Kriz tüm Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de etkisini göstermiştir. Ülke ekonomik kalkınma için iç kaynakların yetersiz olduğu bu dönemde dış borçlanmaya da gitmiştir (Giray; 2001, 214).

Tablo 11. 1931–1950: Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelirler	Giderler	Bütçe Açığı
1931	165 227 843	181 861 013	16 633 170
1932	186 816 681	212 011 107	25 194 426
1933	174 296 035	173 608 829	-687 206
1934	207 277 524	228 858 736	21 581 212
1935	231 391 323	259 589 193	28 197 870

1936	271 078 532	252 402 010	-18 676 522
1937	314 170 811	287 183 747	-26 987 064
1938	322 933 849	303 888 954	-19 044 895
1939	389 721 865	387 229 372	-2 492 493
1940	550 209 438	535 863 786	-14 345 652
1941	648 118 752	574 594 472	-73 524 280
1942	978 133 289	885 102 331	-93 030 958
1943	1 031 495 506	1 019 036 909	-12 458 597
1944	1 017 155 186	1 077 456 281	60 301 095
1945	658 759 214	600 676 044	-58 083 170
1946	1 041 494 392	1 018 854 055	-22 640 337
1947	1 615 023 961	1 564 240 494	-50 783 467
1948	1 467 701 108	1 401 791 532	-65 909 576
1949	1 628 171 726	1 572 015 962	-56 155 764
1950	1 419 449 408	1 467 382 531	47 933 123

Kaynak:http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm#2 02/01/2006

1931–1950 döneminde Dünya Ekonomik Buhranının etkisini bütçe üzerinde görülmektedir. Özellikle 1930–1935 yılları arasında bütçe açık vermiştir. Fakat daha sonra tekrar bütçede bir denklik meydana gelmiştir. Denk bütçe prensiplerine sıkı sıkaya bağlı kalınmasına rağmen, Dünya Ekonomik Buhranının etkisinin ortaya çıkması ile kamu bütçe açık vermeye başlamıştır. Hükümet, harcamalardan gerektiği kadar tasarruf ettiği için kamu gelirlerini arttırmaya yönelik olarak yeni vergi çıkarttı. ‘Buhran’ vergisi adı altında çıkartılan bu vergi, ekonominin normale döndüğü 1933 yılından sonrada kaldırılmamış ve 1950’lere kadar devam etmiştir (Şen, Sağbaş; 2004, 121).

Bu dönemde Devletçi Politikaların başlaması, İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması, ekonomi ve kamu gelirleri üzerinde çok etkili olmuştur. Devletçilik prensibi ile özel sektörün önünün açılması, halkın daha ucuza mal ve hizmet temin edilmesi amaçlanmış ve bu doğrultuda yatırımlar yapılmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı’nın çıkması ile birlikte devlet harcamaları hızla artmıştır. Savunma harcamalarının bütçede büyük kalemler oluşturmaya başlaması ile birlikte bütçede açıklar meydana gelmiştir. Savunma harcamaları ise 1941 ve 1944 yılları arasında genel bütçe harcamalarının %50’sini oluşturmaktadır (Şen, Sağbaş; 2004, 123). Bu dönemde aşırı artan kamu harcamalarını finanse etmek için kamu harcamalarını kısmak, harcamaları baskı altına almak yeterli olmayınca olağanüstü kamu gelirlerine müracaat edilmiştir. Bu dönemde vergiler arttırmış, yeni vergiler konulmuş, hükümet, sık sık yeni borçlanmalara başvurmuştur. Bu önlemlerde yeterli olmayınca Merkez Bankası kaynakları kullanılarak, emisyonla finansman politikası tercih edilmiştir. Piyasada artan para hacmi ise enflasyonu beraberinde getirmiş ve ülke yüksek enflasyonla karşı karşıya kalmıştır.

Artan enflasyon ise hükümetin reel vergi gelirlerini düşürmüştür. Tek parti dönemi olan bu yıllarda; hükümet, yüksek enflasyonun etkisini ortadan kaldırmak, reel kaybını telafi etmek için tekrar vergi oranlarını arttırmıştır.

2.2.1.3.1951–1960 Dönemi

İkinci dünya savaşından sonra ülkenin çok partili hayata geçişi ile birlikte değişimler başlamıştı. Siyasal iktidarın değişmesi, ülkenin liberal politikalar benimsemesi ile birlikte ülke dışa açılmaya başlamıştı.

Bu dönemde ülkenin altın rezervleri iyiydi. Ülkeye büyük miktarda dış yardımlar gelmeye başlamıştı ve ülkenin mali yapısı sağlıklı bir görünüm arz ediyordu. Bu yıllarda Türkiye Marshall yardımlarından yararlanmaya başlamış, yeni ve modern vergi sistemi ilk meyvelerini vermişti. Bu döneme kadar titizlikle uygulanan denk bütçe prensibinden sonra hükümet; enflasyon yaratmadan açık finansman yoluna gitmeye başlamıştı. Böylece yeni bir kaynak daha sağlanmış oldu (Yenal; 2003, 81).

Bu yıllarda hükümetin iktidara gelirken verdiği bir söz de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi idi. Fakat hükümet iktidara gelince KİT'leri özelleştirmekten vazgeçmiş, hatta daha fazla iktisadi hayatın içine girmeye başlamıştır. 1951–1960 dönemine kadar korunan denk bütçe prensibi bir kenara itilmiş, KİT zararları büyümeye başlamış, hükümet, tarımı destekleme programlarının giderlerini karşılamak için Merkez Bankası kaynaklarını cömert bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Hükümetin açıklarını para basarak finanse etmesi, etkisini göstermiş ve ülkede enflasyon baş göstermiştir (Yenal; 2003, 82).

Bu uygulanan ekonomik politikaların sonunda devlet, borçlarını ödeyemez bir duruma düşmüş, ülkedeki döviz ve altın rezervleri tükenmiş, dış ticaret bitme noktasına gelmiş ve hükümet alacaklılara karşı borç erteleme anlaşması imzalamıştır (Yenal; 2003, 84). 1951–1960 döneminde açık finansman politikası, KİT zararları ve enflasyonun ülke ekonomisine verdiği zarar çok büyük olmuştur. Hükümet, bundan sonra açık finansman politikası ve enflasyon konusunda daha duyarlı olacaktır.

Tablo 12. 1951–1960 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelirler ve Fonlar
1951	72	10	18
1952	66	8	26
1953	75	10	15
1954	81	10	9

1955	78	10	18
1956	78	11	11
1957	76	19	5
1958	74	21	5
1959	79	11	10
1960	75	11	14

Kaynak: Filiz Giray, Maliye Tarihi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2001, s,231

Bu dönemde kamu gelirlerinde önemli dalgalanmalar meydana gelmiştir. Kamu gelirlerinin bileşime ise vergi gelirlerinin %72 ile %81 arasında dalgalandığı, vergi dışı gelirler ve özel gelir ile fonlarda dalgalanmanın yüksek olduğu görülmektedir. Bu dönemde ekonominin yavaş yavaş büyümesi ve piyasadaki para miktarının artması enflasyonunda yükselmesine neden olmuştur. Hükümet kalkınma hızının düşmemesi için gerekli olan ek finansman ihtiyacını yeni vergi koyarak, Merkez Bankası kaynaklarını kullanarak gidermesi, Merkez Bankasının ise bu finansman ihtiyacını para basarak karşılaması ülkede enflasyonist bir durum meydana getirmiştir (Eker, Altay, Sakal; 1997, 340).

Bu dönem dış borçlanmanın da yüksek olduğu bir dönemdir. Vergi gelirlerinin yeteri kadar arttırılamaması, kamu giderlerini borçlanma ile özellikle de dış borçlanma ile karşılamaya çalışılmasının neden olmuştur (Giray; 2001, 231).

Tablo 13. 1951–1960: Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelirler	Giderler	Bütçe Açığı
1951	1 645 995 855	1 590 518 957	-55 476 898
1952	2 235 828 854	2 248 898 166	13 069 312
1953	2 272 141 070	2 294 058 662	21 917 592
1954	2 390 786 918	2 564 734 408	173 947 490
1955	3 148 365 193	3 308 864 355	160 499 162
1956	3 304 845 018	3 487 168 705	182 323 687
1957	3 966 601 293	4 162 753 721	196 152 423
1958	4 822 080 473	4 977 061 702	154 981 229
1959	6 385 836 861	6 728 021 598	342 184 737
1960	6 933 254 375	7 320 286 00	387 031 625

Kaynak: http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm#2 02/01/2006

Bütçe açıklarına bakıldığında, bütçe açıklarının her yıl arttığını ve buna karşılık bütçe gelirlerinin ise düzensiz biçimde arttığı görülmektedir. Fakat bu artışlar giderlerden daha küçük olduğu için bütçe yıllar itibariyle açık vermeye devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye’de ilk kez moratoryum ilan edilmiş, borçların ödene yemeyeceğini bildirmiştir. 1960 yılına kadar dış borç miktarı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Borçların yapısı ve çeşitliliği artınca kaçınılmaz sonuç olan moratoryum ortaya çıkarmıştır (Eker, Altay, Sakal; 1997, 341).

“Bütçe açıkları kronikleşmiş, enflasyon ve işsizlik artmış, gelir dağılımı iyice bozulmuş ve dış ödemeler sorunu ortaya çıkmıştır. Ekonomik sorunların üstesinden gelemeyen hükümet, uluslararası mali kurumlardan finansal destek arayışına yönelmiş ve 1958’de IMF destekli bir istikrar paketi yürürlüğe koymuştur. Ekonomik dengeleri tekrar yerine oturtmayı amaçlayan bu paket, iktisat literatürüne 4 Ağustos Kararları olarak girmiştir”(Şen, Sağbaş; 2004, 130).

2.2.1.4. 1961–1979 Dönemi

1961–1979 döneminde hükümetin aldığı kararlar doğrultusunda, DPT, süper bir Bakanlık görevi üstleniyor. Kamu iç borç konsolidasyonu ve KİT harcamaları için Merkez Bankası finansman kaynaklarının kullanımı yasaklamıştır. Bu alınan kararlar; bütçe açıklarının azaltılması ve enflasyonist etkisi olan kâğıt para basımının yasaklanması, ülke ekonomisini dengeye getirecek önlemler olarak sunulmuştur.

Fakat hükümetler, alışkanlıklarından vazgeçmeyerek; ne kadar dolaylı yoldan olursa olsun kâğıt para basmaya devam etmiş ve gelirinden çok harcama yapmıştır (Yenal; 2003, 87–88). Bu dönemde birkaç yıl hariç ülke bütçesi açık vermeye devam etmiş ve bu açıklar yıllar itibariyle artış göstermeye başlamıştır.

Planlı kalkınma döneminin başlangıcından itibaren, kamu harcamaları ve kamu gelirleri bir artış içindedir. Fakat bu artış, kamu harcama rakamlarında daha hızlı yükselmektedir. Bunun sonucu olarak bütçe açıkları kronikleşmektedir. Bütçe açıkları, bu yıllarda cari olarak büyümekle beraber GSMH’e oranı da artmaktadır. 1977 yılında bütçe açıklarının birden büyüdüğü ve daha sonraki yıllarda bu hızlı artışın devam ettiği gözlenmektedir. 1976 yılında 3,9 milyar lira olan bütçe açığı 1977 yılında yaklaşık %1000 civarında artarak 40,3 milyar gibi bir rakama ulaşmıştır (Avcı; 1988, 38).

Bu yıllarda bütçe açıklarının sebepleri genel olarak, aşırı ücret artışlarına bağlı olarak cari harcamaların artması, KİT yatırımlarının artması, buna karşılık KİT zararlarının da büyümesi ve ülke bütçesi üzerinde aşırı bir baskı oluşturmalarıdır. Petrol krizinin ülke bütçesine etkisi, Kıbrıs Barış Harekâtının ülke bütçesine yükü ve ABD ambargosunun ekonomiyi etkilemesi, sanayi üretimindeki geriler ve bu dönemde iktidara gelen koalisyon hükümetlerinin popülist politikaları etkili olmuştur. Bütçe açıklarının, monetizasyon ve borçlanma ile finanse edilmesi, bütçe açıkları sorunu ve ülke ekonomisini daha da içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemiştir. 1970’li yılların ikinci yarısında iktisadi krizlere siyasi istikrarsızlık ta eklenince ülkedeki kriz daha derinleşmiştir (Şen, Sağbaş; 2004, 133–135). Tablo 14’de 1961–1979 dönemindeki bütçe gelir ve bütçe giderleri gösterilmektedir. Türkiye’deki bütçe açığının gittikçe büyüdüğü ve derinleştiği, 1975 yılından sonra ise aşırı bir şekilde bütçenin açık verdiği görülmektedir.

Tablo 14. 1961–1979: Dönemi Bütçenin Gelir Gider ve Açıkları (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	Gelirler	Giderler	Bütçe Açığı
1961	10 933 838 571	11 382 537 000	448 698 429
1962	9 017 750 893	9 118 062 438	100 311 545
1963	11 730 745 368	11 725 581 283	-5 164 085
1964	12 920 181 929	13 533 635 439	613 454 510
1965	13 587 891 404	14 487 893 678	900 002 271
1966	16 557 493 579	17 248 252 403	690 759 824
1967	20 386 673 048	20 288 037 644	-98 635 404
1968	20 630 204 264	21 322 064 624	691 860 360
1969	23 560 932 738	25 386 876 591	1 825 944 853
1970	33 120 279 103	32 865 847 269	254 431 843
1971	40 632 789 125	46 269 913 424	5 637 124 299
1972	50 952 165 166	50 921 203 451	-30 961 715
1973	61 433 658 752	64 287 439 318	2 853 780 566
1974	73 575 708 187	77 776 769 165	4 201 087 978
1975	112 828 006 494	114 228 171 476	1 400 164 982
1976	150 716 261 018	155 028 308 426	4 312 047 408
1977	196 171 546 976	240 200 746 267	44 029 299 291

1978	323 605 074 206	347 703 405 885	24 098 331 679
1979	545 192 604 257	611 411 806 220	66 219 201 963

Kaynak: http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm#2 02/01/2006

Konsolide bütçe harcamaları 1961 yılında 11,5 milyon civarlarında iken 1979 yılında bu rakam 611,5 milyon civarlarına yükseltmiştir. Konsolide bütçe harcamaları yaklaşık olarak 54 kat artarken, aynı dönem bütçe açığı ise 1961 yılında 500 milyon civarlarından 66,3 milyona civarlarına yükseliyor. Bu dönem bütçe açığı artışı, yaklaşık olarak 130 kat civarında bir artış demektir. Bu yanlış borç yönetimi ve popülist politikalar sonucu ortaya çıkan tablodur. KİT finansmanı, konsolide bütçe harcamalarının artışı, yeterli miktarda arttırılamayan kamu gelirleri ve sonunda devasa bir hızda büyüyen bütçe açığı meydana gelmektedir.

Tablo 15. 1961–1979 Genel Bütçe Gelirlerinin Bileşimi (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Vergi Dışı Gelirler	Özel Gelir ve Fonlar
1961	56	10	34
1962	71	12	17
1963	72	5	23
1964	73	4	23
1965	78	4	18
1966	79	3	18
1967	75	5	20
1968	81	8	11
1969	83	7	10
1970	71	12	17
1971	79	9	12
1972	83	12	5
1973	89	6	5
1974	93	6	1
1975	90	9	1
1976	90	8	2
1977	92	8	1
1978	80	18	2
1979	79	18	3

Kaynak: Filiz Giray, Maliye Tarihi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2001, s,245–252

1961–1979 yılları arasında genel bütçe gelirlerinin bileşiminde ise, 1960’lı yıllar da özel gelir ve fonların yüksek olduğu görülmektedir. Özel gelir ve fonların genel bütçe gelirleri içindeki ağırlığı, 1970’li yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemden sonra ise vergi gelirlerinin genel bütçe gelirleri içindeki oranının yükselmeye başladığını görülmektedir. 80’li yıllarda ise özel gelir ve fonların genel bütçe gelirleri içindeki payı %3’lere kadar gerilemiştir.

2.2.2.1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi ve Ekonomik Krizler

Türkiye’de 24 Ocak 1980 düzenlemeleri sonrasında kamu açıklarının finansmanında, devletin, Merkez Bankası kaynakları yerine, tasarruf piyasasından fon sağlaması yeni sistemin gereği olarak ortaya çıkmıştı. Bu dönemde, finans piyasalarında buna yardımcı olacak şekilde kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak kararları ise KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi IMF’nin istediği politikalar kabul edildi. Uygulanan ekonomik tedbirler 1988 yılına kadar yeni eklemeler ve çıkarmalar ile devam etmiştir (Boratav; 2003, 148). 1985–1986 yıllarında kamu harcamalarında artışlar meydana gelmeye başlamıştır. 1987’ye kadar süren bir genişleme konjonktürünün başlamasına katkıda bulunmuştur. 1988 yılında istikrar politikaları denemeleri, kamu açıklarının azalmasına rağmen başarılı olamamıştır (Boratav; 2003, 154). Bütçe açıkları, bu dönemde ağırlıklı olarak iç borçlanmayla finanse edilmeye başlamıştır (Kirmanoğlu, Arıkboğa; 2004, 1). Hükümetler bu dönemde dış borç bulmakta zorlanmaya başlamıştır. İç borç stokundaki büyüme ise tehlikeli bir biçimde artmaya başlamıştır (Özbilen; 2005, 1).

1980 sonrasında para politikasına, maliye politikasına göre daha fazla ağırlık verilmiş; bütçe açıklarının finansmanında da vergi politikası yerine borçlanma politikası ön plana çıkartılmıştır. Bir yandan kamu kesimi borçlanma gereksinimi hızla artarken, bir yandan da açık finansmanında 1986 yılından itibaren Merkez Bankası para basma kaynakları dışında, devlet iç borçlanmasına ağırlık verilip, bono ve tahvil piyasalarına işlerlik kazandırılmıştır (Solak; 2003, 1).

Tablo 16. Yıllar İtibariyle Emisyon Hacimleri

1983	731	34,6	30
1984	919	25,7	50
1985	1.286	39,9	43
1986	1.908	48,4	29
1987	2.955	54,9	32
1988	4.485	51,8	71

1989	8.365	86,5	63
1990	14.074	68,2	52
1991	21.288	51,3	55
1992	36.838	73,0	62
1993	63.104	71,3	58
1994	120.212	90,5	121
1995	223.934	86,3	86
1996	382.243	70,7	75
1997	758.878	98,5	82
1998	1.328.542	75,1	72
1999	2.390.748	80,0	53
2000	3.772.411	57,8	51
2001	5.282.660	40,0	61
2002	7.635.622	44,5	50
2003	10.844.500	29,5	26
2004	13.465.200	19,4	11

$$\pi = [(pt - pt-1) / (pt-1)]$$

Kaynak: Hazine İstatistikleri 1980-2003,
<http://www.hazine.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/contents.htm>
<http://www.belgenet.com/eko/enflasyon.html>

Tablo 9’de yıllar itibariyle emisyon hacimleri görülmektedir. Emisyon hacimlerinin artışına bakıldığında her yıl %50 oranında emisyon yapıldığını görülmektedir. Ülkenin büyüme rakamlarına bakıldığında ise, bu büyüme rakamlarının çok üstünde bir artış olduğu için bu durum enflasyona sebep olmaktadır. Enflasyon rakamları ise 1980 yılından sonra ortalama %90 lar gibi yüksek rakamlarda seyretmektedir.

Türkiye’nin kronik yüksek enflasyonunun temel nedeninin kamu açıkları olduğu görüşü yaygın olmakla birlikte, farklı görüşlere de rastlanmaktadır. TCMB danışmanı Dani Rodrik’in görüşleri (Kızılkaya; 2001, 5);

“...1980’lerde operasyonel bütçe açığı ile enflasyon arasında çok büyük bir ilişki var. Enflasyonun temel sebebi mali bütçe açığı denebilir o dönem için. Ancak, 1990’ların başından itibaren bu ilişki tamamen kalkmış görünüyor... Merkez bankası kaynak sağlamanın tek noktası olmaktan çıktığı zaman mali alanda yetkililerin daha farklı bir yöntem izlediklerini görüyorsunuz... o da...”

tahvil finansmanı... Eğer Merkez Bankası kamu sektörünün açıklarını kapatmak için müdahale etmiyorsa, enflasyon nereden kaynaklanıyor. 1990'ların sonlarına baktığımız zaman Türkiye'deki enflasyonun özelliklerine, içten kaynaklanan bir enflasyon olduğu görülüyor... Ekonomideki talebin ölçülmesi gerekiyor."

"...kamu açıkları alınan borçlarla ilişkili olarak açıklanmalıdır... Aslında birincil bütçe açıklarına baktığımız zaman çok ciddi bir daralma görürsünüz..."

Bu görüşler açısından, vurgulanması gereken ilk nokta, gerçekten de TCMB'nın 1994 krizinden sonra kamu kesiminin finansmanında oynadığı rolü kademeli olarak azaltmıştır. Kamu kesimi açıklarının borçlanma ile finanse edilmesi yoluna gitmiştir. Ancak, dış borçlanma yollarının 1994 krizi sonrası kapanmıştır. Sonuçta, kamu kesimi, açıklarının finansmanı için tek çaresi olan iç borçlanmaya gitmiştir ki, bu da, hem reel faizleri hem de KKBG/GSMH oranını hızla arttırmıştır. O halde, enflasyonun temel nedeninin yine yüksek reel faiz düzeyi ile beslenen kamu açıkları olduğu yorumunu yapılabilmektedir (Kızılkaya; 2001, 5).

2.2.2.1. Ekonomik Krizler

Ekonomik kriz, devleti, firmaları ve tüketicileri etkileyerek ciddi sonuçlar ortaya çıkaran önceden bilinmeyen ya da tahmin edilemeyen gelişmeler olarak tanımlanabilir (Aktan, Şen; 2001, 1225). Kibritçioğlu (2001) ekonomik krizi; *herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü ya da finans piyasasındaki fiyat ve /veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar* olarak tanımlamıştır.

1990'lı yıllarda çok sayıda kriz yaşanmasının nedenleri arasında; küreselleşme, küreselleşen piyasalarda sermaye hareketliliği, uyum sağlanmadan serbestleştirilen sermaye piyasaları, yükselen yeni piyasaların varlığı, uluslararası para sistemindeki zayıflıklar sayılabilir (Babic, Zigman; 2001, 1). Ayrıca 1990'larda yaşanan krizlerin nedeni sürdürülemeyen cari işlemler açıkları, kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ve zayıf bankacılık sisteminin bileşimidir (Feldstein; 2002, 4).

Hükümet bütçe açıklarını iç borçlanma ya da para basarak karşılamaktadır. İç borç ya da parasal tabandaki genişlemenin devam etmesi enflasyon, devalüasyon beklentisine beraberinde getirmektedir. Bu beklentiler ise ülkeden sermaye çıkışına neden olmaktadır. Spekülatörler sabit döviz kuru sisteminin terk edileceğini tahmin ettiklerinde, hükümetin döviz rezervlerini elde etmeye çalışmaktadırlar. Kurun piyasaya doğrudan müdahale edilerek sabitlendiği sistemde, sabit kurda, hükümetin

rezervleri kademeli olarak azalmaktadır. Daha sonra belli bir noktada genellikle rezervlerin kademeli olarak tükenmesinden önce meydana gelen büyük ve ani bir spekülâtif atak tüm rezervleri tüketmektedir. Hükümet rezervlerindeki spekülâtif atak, yatırımcıların portföylerindeki yerli para oranını azaltıp, yabancı para oranını artırarak portföyö kompozisyonlarını değiştirme yöntemi şeklinde görölmektedir. Ve hükümet döviz kurunu daha fazla korumayacak duruma gelmektedir (Krugman; 1979, 311–312).

Para krizleri, ekonomik aktörlerin tercihlerinin, ülke parasından yabancı para yönünde değiştirmelerine neden olan, ülke parası üzerine yapılan spekülâtif hareketlerdir. Bu spekülasyonun nedeni, yatırımcıların hükümetin kamu açıklarını para basarak finanse edeceği ya da hükümetin borçlarını devalüasyon ile azaltmaya çalışacakları endişesine sahip olmalarıdır. Milli paranın değerinin korunması, sürdürülemeyecek kadar maliyetli hale geldiğinde, piyasa baskısı döviz kurunu yükselterek devalüasyona neden olmaktadır. Döviz kurunu sabit tutabilmek için Merkez Bankası, ulusal parayı alıp yabancı rezervleri satmak zorundadır. Eğer Merkez Bankası'nın yabancı rezervleri tükenirse hükümet döviz kurunun dalgalanmasına izin vererek ulusal parasını devalüe etmektedir (Chiodo, Owyang; 2002, 7).

Birinci nesil modeller parasal krizlerin nedenini, makro ekonomik politikaların sürdürülemezliğine bağlamaktadır. Döviz kuru dengesizliği, bütçe açığı, ödemeler dengesi gibi ekonomik etkenler krizlerin temel unsurları olarak ele alınmaktadır. Hükümetlerin, bütçe açıklarını para basarak finanse etmek için kullandığı açık finansman işlemlerinin ve genişletici politikaların, kuru sabit tutmak için uygulanan politikalarla tutarsızlığı ele alınmaktadır (Komulainen; 1999, 17). Bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesi, hükümetlerin sabit döviz kurunu korumak amacıyla yabancı döviz rezervlerini tüketmelerine neden olmaktadır (Woo; 2000, 2).

Türkiye gelişmekte olan ülkeler sınıfında sayılmaktadır. Ülkedeki kamu harcamaları ve kamu gelirlerindeki dengesizlikler 1980 yılından sonra özellikle 1994, 2000 ve 2001 yıllarında kriz yaşanmasına neden olmuştur. Kamu açıkları enflasyon ve faiz oranlarının artmasına neden olmaktadır. Bu artışlar kamu borç stokunun sürdürülebilirliğini zora sokmaktadır. Bu nedenden dolayı hükümetler

istikrar politikaları buna yönelik olarak hazırlamışlardır. Kamu harcamalarını azaltıcı, kamu gelirlerini artırıcı maliye politikaları izlenmiştir (Öz; 2006, 138).

2.2.2.1.1. 5 Nisan 1994 Krizi

5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir ekonomik istikrar paketi uygulamaya konulmuştur. Ülke ekonomisindeki dengesizlikleri gidermek amacı ile açıklanan istikrar paketinin ana hedefi sadece enflasyon oranını düşürmek değil para, döviz ve sermaye piyasaları arasındaki dengesizliklerinde giderilmesidir. 5 Nisan kararları öncesinde dengesizlik daha çok döviz ve bono piyasalarında olduğu için bu krize finansal kriz de denilmektedir (Parasız; 1996, 218). 5 Nisan krizine yol açan nedenler ise (Karluk; 2004, 455);

- Kamu kesimi açıklarının hızla artması,
- KKMKG/GSMH oranının yükselmesi,
- Vergi gelirlerinin düşük olması,
- Nakit açığın, iç borçlanma ile finanse edilmesi,
- İç borçların, dış borçlar ve Merkez Bankası kaynakları kullanılarak finanse edilmesi,
- Döviz rezervlerinin erimesidir.

Yukarıda sayılan gelişmeler sonunda 5 Nisan 1994 İstikrar Kararları alınmıştır. Alınan bu kararlar ile kamu açıklarını azaltmak, finansal piyasalarda dengeyi sağlamak, döviz rezervlerini güçlendirmek ve yapısal reformlar ile kamu harcamalarını kontrol altına almak amaçlanmıştır (Karakayalı; 2003, 193).

Uygulamaya konulan 5 Nisan Kararları ile kamu maliyesi denetiminde olumlu sonuçları alınmış, bu denetimler sayesinde KKBG/GSMH oranı %12'lerden %5'lere kadar gerilemiştir.

Bütçe açığı bu dönemde gelirlerin yeteri kadar arttırılamaması, özelleştirmeden istenilen gelirlerin elde edilememesinden dolayı artmıştır. 1995 yılında 1994 yılına göre %100'ün üzerinde bir bütçe açığı artışı meydana gelmiştir. Kriz sonrası iç borçların hazine bonoları (kısa vadeli) ile finanse edilmesi ekonominin makro dengelerini etkilemiştir (Karaçor; 2001, 62).

Enflasyonu düşürmek için uygulanan sıkı para politikası ve para arzının kontrolü, özel ve kamu kesim harcamalarını daralttığı için reel ekonomiyi

küçültmüştür. Bu ise ekonomide işsizlik oranını arttırmıştır. Hem enflasyonu düşürmek hem de reel ekonominin küçülmesini engellemek ve işsizlik oranını düşürmek için ihracatı arttırmak gerekmektedir. Kısa sürede ihracatı arttırmanın yolu ise ‘devalüasyon’ yapmaktır. Bu sebepten dolayı 5 Nisan Kararları devalüasyon ile başlamış, fakat ihracat yeteri kadar arttırılamadığı için politika başarısız olmuştur (Karluk; 2004, 470).

İhracatta diğer başarı koşulu ise döviz fiyatının sabit tutulması idi. Bunun için belirli bir süre döviz fiyatları sabit tutulmaya karar verilmiş ve sabit kur sistemi uygulanmıştır. Bu sayede Türkiye’nin dış ticarete rekabet gücünün artması hedeflenmiştir (Karaçor; 2001, 63).

2.2.2.1.2. 2000 Kasım Krizi

2000 yılına girerken Türkiye’nin ödemeler dengesinin cari işlemler hesabında bir sorunu yoktu, fakat kronik yüksek enflasyon devam etmiş, kamu iç borç stoku yükselmiş ve bankacılık sektöründeki zayıflıklar Türkiye’ye sorunlar bir ülke görüntüsü vermiştir. İç borç dinamiğinin ciddi bir bozulma eğilimine girmiş olması ve bunu düzeltmek için sıkı bir maliye politikası izlemenin yeterli olmayacağı inancı, güçlü bir dış mali destek sağlayarak kapsamlı bir istikrar programı uygulama düşüncesinin ekonomi yönetimince kabullenilmiştir (Celasun; 2002, 13).

22 Kasım ve 19 Şubat’ta meydana gelen krizler finansal krizlerdir. Türkiye’deki bu krizler likidite yetersizliği sonucunda oluşmuştur. Kasım krizi, piyasaların TL’ye ve dövizde olan aşırı talebi ve bu talebin iç piyasada karşılanamaması sonucu faiz ve kurlardaki aşırı yükselme trendine girmesi ile patlak vermiştir (Karluk; 2004, 476).

2.2.2.1.3. 2001 Şubat Krizi

Şubat krizi ise tam geçmeyen Kasım krizinin devamı niteliğindedir. Türkiye’nin 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşadığı şiddetli finansal krize yol açan nedenlerin başında şu dört etkinin yer aldığı söylenebilir (Aren, Süslü; 2001, 668);

- a) Döviz kuru politikasının inandırıcı bir atmosferde uygulamaya konulamaması,
- b) Etkin denetimi yapılmayan bankacılık kesiminin ekonomik olmayan davranışları,

- c) 2000 yılında uygulamaya konulan dezenflasyon programının sağlam bir zemine oturmayışı,
- d) 90'lı yıllarda dış ödemeler dengesinde giderek artan öneme sahip olan kısa vadeli sermaye hareketlerinin istikrarsız bir zemin oluşturması.

Kasım 2000'de başlayan ve Şubat 2001'de "2000 Yılı Enflasyonunu Düşürme ve İstikrarı Sağlama Programı"nın sonunu getiren ekonomik kriz, Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Hükümetin daha önce aldığı istikrar sağlama önlemlerinin devre dışı kaldığı ekonomik kriz, zamanla ülkede büyük bir ekonomik çöküntüye yol açmıştır. Şubat ayında patlama noktasına ulaşan kriz sonrasında TL, dalgalanmaya bırakılmıştır. Dalgalı kura geçişle birlikte, ABD doları bir günde bir milyon lirayı aşmıştır. Daha önce uygulanmakta olan kemer sıkma politikaları neticesinde iflasın eşiğine gelen binlerce işyeri kapanmak zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde, işsizlik 11 milyona ulaşırken, ekonomi üzerinde yaşanan enflasyonist baskı yaşanan ekonomik durgunluğa rağmen devam etmiştir. Ülkede dalga dalga yayılan krize çözüm bulamayan hükümet, çareyi ABD ve IMF kredisi aramakta buldu. Dünya Bankası bünyesinde çalışan ve bankanın başkan yardımcıları arasında yer alan Kemal Derviş, ekonomi yönetiminin başına getirilmiştir (Alpago; 2002, 30).

Krizde ülkeden çıkan büyük ölçekli sermaye çıkışının olumsuz etkilerini azaltmak için, geniş kapsamlı bir mali destek sağlanmıştır. Ekonomik yapıdaki zafiyetlerin giderilmesi için uluslar arası bir desteğin öngördüğü şekilde yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Celasun; 2002, 1). Şubat krizi sonrasında (Karluk; 2004, 479);

- Ekonomi %9 civarında (küçülmüş) daralmış
- Milli Gelir 51 milyar dolar azalmış
- Kişi başına Milli Gelir 725 dolar düşmüş
- 19 banka ve birçok işyeri kapanmış
- İşsiz sayısı yükselmiş
- Enflasyon aşırı bir yükseliş trendine girmiş
- Hazine iç borç faiz ödemeleri %100'ün üstüne çıkmış
- İç borç stoku 2000 yılına göre 4 kat artmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1986–2003 YILLARI BÜTÇE AÇIKLARI VE EMİSYONLA FİNANSMAN İLE İLGİLİ EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. EKONOMETRİK YÖNTEM ve VERİ SETİ

Bu bölümde sınanacak model; her şeyden önce, ilk üç bölümde anlatılan ilişkileri belli bir denklem sistemi içerisinde eş-anlı (bir arada) olarak ele alan bir yöntemi benimsemektedir. Bütçe açığı ile enflasyon arasındaki ilişki, bütçe açığının finansman yöntemi ile yakından ilişkilidir. Hükümetin parasal finansmana başvurmak suretiyle elde ettiği gelire -Hükümetin Merkez Bankası vasıtasıyla para basarak elde ettiği gelire-, daha önce de belirtildiği gibi senyoraj denilmektedir.

Bilindiği gibi bütçe açıklarının finansmanı için ya iç ve/veya dış borçlanmaya ya da monetizasyona (kamu borçlanma kâğıtlarının merkez bankası tarafından satın alınması) başvurulmaktadır. Hükümetin bütçe açıkları için Merkez Bankasına başvurması, para arzının genişlemesine neden olacağından, ülkedeki fiyatlar genel düzeyinde artış ortaya çıkar. Kaldı ki, Merkez Bankasının temel ve yasal görevinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu düşünüldüğünde, bu politika olumlu görülmemektedir. Eğer bütçe açıkları para arzında bir genişlemeye neden oluyorsa, doğal olarak enflasyona da neden olacaktır. Ekonomide para arzının artış hızı, nominal milli gelir artış hızından fazla ise, piyasalarda enflasyonist baskı oluşacak, nihai mal, hizmet ve finansal varlıkların fiyatlarında artış olacaktır. Bu da para arzının artmasına bağlı sonuçla, milli paranın değerini düşürecektir.

Enflasyonun bütçe açıkları üzerinde iki ana etkisi vardır ve bunlardan birisi hafifletici diğeri de ağırlaştırıcı etkidir. Enflasyonun bütçe açıklarını artırmasında iki ana mekanizma vardır. Bunlar; vergi toplama sisteminde oluşan gecikmeler, kamu gelirlerinin azalması ve faiz oranlarının yükselmesi sonucunda kamu borçlarının faiz yükünün artmasıdır. Enflasyonun bütçe açıklarını hafifletici etkileri ise, fiyat düzeyindeki yükselmelerin borç stokunun reel değerini düşürmesine ve devletin para basma yetkisinden kaynaklanan gelirlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Yüksek enflasyon yaşayan tüm dünya ülkeleri ekonomilerinde, aynı zamanda büyük bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalınmış ekonomiler olmaları, enflasyonun bütçe açıkları üzerindeki net etkisinin olumsuz olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Yıldırım, Karaman; 2003, 391–393). Bu doğrultuda açıklanacak ilişkiler dolaylı değil, doğrudan bir denklem sistemi ile açıklanabilecektir.

Oluşturulan modelde kullanılacak veriler TCMB'nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilmiştir. Veriler 1986:01–2003:12 döneminin her değişken için aylık değerleri olarak alınmış nominal değerlerdir.

Modelin oluşum sürecinde aşağıdaki değişkenler kullanılacaktır ve bu değişkenlerin logaritmik değerleri alınmış olup gösterimleri şu şekildedir:

Bütçe Dengesi: (butcedengesi = kbgelirleri-kbharcamaları)	logbdengesi
Para Arzı: (M2Y)	logm2y
Emisyon: Emisyon	logemisyon

Konsolide Bütçe Gelirleri	logkbgelir
Konsolide Bütçe Giderleri	logkbharc
Enflasyon: (Tüfe)	logenf

Modelin oluşturulma süreci beş aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, değişken serilerinin ‘birim kök’ içerip içermedikleri test edilecektir. Bunun için, Dickey ve Fuller(Dickey, D. A., Fuller, W. A; 1979,74) tarafından geliştirilen Dickey-Fuller Birim Kök Testi’ne başvurulmuştur. Bu testin amacı, özellikle iktisadi değişkenlerin, bir serinin verilerinin, önceki dönemlerin değişmelerinden çoğunlukla etkilendiğinden belli bir trend içerisinde hareket etmesini ortaya koymaktır. Bu nedenle oluşturulacak modellerdeki değişkenlerin aynı trend düzeyine sahip olmaları gerekir ki, bunu sağlamanın en etkin yolu, serilerdeki trend etkisini arındırılmasıdır: diğer bir deyişle, serilerdeki birim kök etkisinin ortadan kaldırılmasıdır. Eğer bir seri, durağan değil ise yani trend içeriyor (birim kök içeriyor) ise, istatistiksel olarak bu trendden arındırılması ve ‘durağan hale’ getirilmesi gerekecektir. Bir serinin durağan olup olmadığı ise, birim kök testleri ile ortaya çıkarılabilir. Lakin oluşturulacak modeldeki tüm değişkenlerin birim kökten arındırılması yani, durağan hale getirilmesi gerektiğinden, her bir değişken için durağanlık testinin yapılmış olması ve serilerin durağan hale getirilmesi gerekir. Buradan elde edilecek sonuçlara göre, durağan olmayan seriler, fark alma işlemi ile durağan hale getirilmektedir. Nitekim uzun dönem dengesinin belirlenmesi için, model içerisindeki tüm değişkenlerin ya birim kök içermemesi ya da aynı düzeyde entegre olmaları (aynı düzeyde fark alınınca durağan hale gelmeleri) gerekmektedir.

Dickey-Fuller Birim Kök Testi için aşağıdaki (3.1.) numaralı denklem çalıştırılarak gerekli sonuçlar elde edilmiştir.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega \quad (3.1.)$$

İkinci Aşamada; Granger (Granger, C. W. J; 1969, 424-438, N. Wiener; 1956) tarafından geliştirilen, Granger Nedensellik Testi’ne baş vurulmuştur. Bu test sayesinde tüm değişkenlerin karşılıklı nedenselliklerinin yönleri belirlenerek, yapısal modellerin oluşturulması için öncül olarak belirleyici kabul edilmiştir. İktisadi modellerde ilk bakışta, regresif ilişkiler içerisinde bağımlı değişkenin belirlenebilmesi için veya hangi değişkenin diğer değişkenler için daha fazla neden veya daha fazla sonuç olup olmadığı belirlenmelidir. Yani, “Para arzındaki bir artış

mı enflasyonun nedenidir, yoksa enflasyondaki bir artış mı para arzının artmasına neden olmaktadır” gibi bir duruma ilişkin regresif ilişkiler, Granger Nedensellik testinden elde edilecek neden-sonuç ilişkileri içerisinde oluşturulmalıdır. Bu amaçla aşağıdaki (3.2.) ve (3.3.) numaralı denklemler çalıştırılmaktadır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad (3.2)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t} \quad (3.3.)$$

Üçüncü Aşamada; Yapısal VAR modelleri oluşturulmuştur ve kısa dönem ilişkileri gösteren denklem sistemi hesaplanmıştır. Standart regresyon denklemleri oluşturularak, kısa dönem ilişkileri ortaya çıkartılır. Bu modellerin oluşturulması için serilerin gerek durağanlaştırmak için alınan farkları birbirlerine eşit olmalıdır gerekse, nedensellik testleri sonuçları dikkate alınarak denklem sistemi oluşturulmalıdır. Bilindiği üzere standart çoklu regresyon modeli (3.4.) numaralı denklem ile gösterilmiştir.

$$Y = \alpha + \beta x + \theta y + \Phi z + + u \quad (3.4.)$$

Dördüncü Aşamada; Yapısal VAR modellerinin hata terimleri (u) serileri hesaplandıktan sonra, bu hata terimleri serileri için; uzun dönem ilişkilerinin belirleneceği denklem sistemlerinin elde edilebilmesi için gerek şart olan; hata terimleri (u) serilerinin durağan olup olmadıklarının anlaşılması için tekrar ve Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testine başvurulmuştur. Nitekim kısa dönem ilişkilerinde, denklem sistemi içerisinde açıklanamayan değişimleri temsil eden hata teriminin (u), uzun dönem ilişkilerine yansımamasının sağlanması için, hata terimlerinin de (serilerin farklarının alınıp durağanlaştırılmasından oluşan hata terimlerinin) durağan olması şartına başvurulması gerektiğinden, hata terimleri için de durağanlık testine başvurulmalıdır ve yine (3.4.) numaralı denklem hata terimleri serileri için çalıştırılmıştır.

Beşinci ve son aşamada ise; Hata Düzeltme Modeli oluşturularak, kısa dönem ilişkileri ile uzun dönem ilişkileri arasındaki farklılıklar giderilerek Yapısal VAR modelleri elde edilir. Bunun için uzun dönem entegre edici vektör, yapısal modellere eklenerek, uzun dönem dengesi de gösterilmiş olacaktır (Kutlar, 2000).

Yukarıda bahsedilen tüm ekonometrik zaman serileri hesaplamaları evIEWS 3.0 ve evIEWS 3.1 paket programlarında yapılmıştır. Ancak serilerin düzenlenmesinde SPSS 10.0 ve Excel programlarından da yararlanılmıştır.

3.2. BULGULAR

Yukarıda bahsedilen doğrultuda, verilere ilişkin Dickey-Fuller Testi yapılmış ve elde edilen test sonuçları aşağıdaki tablolarda düzenlenerek verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, tüm değişkenler düzeyleri (farkları alınmadan önceki halleri) itibariyle birim kök içermekle birlikte hepsi I (1) düzeyinde (birinci farkları alınınca) birim kökten arındırılmakta ve entegre olmaktadır. Diğer bir ifade ile birinci derece farkları alınan değişkenler durağan hale gelmektedir yani, önceki dönemlerden gelen etkilerden arındırılmaktadır. Böylelikle, tüm değişkenler uzun dönem dengesi oluşturmada kullanılabilir niteliğe sahiptirler.

logenf değişkeni, 4 dönem gecikmeli olarak birim kök içeren ve birinci farkında durağan hale gelerek modele dâhil edilebilecek durumdadır. Ayrıca, *logkbgelir* değişkeni, 2 ve 4 gecikmeler için %10 güvenilrlikte durağan olup, model için %1 veya %5 anlam düzeylerindeki birim kök içeren değerleri modele dâhil edilebilecek niteliktedir.

Bu açıklamalara sonucunda, Birim Kök Testi sonuçları aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir.

Tablo 17. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega$								
		R2	dR2	DFi	%1	%5	%10	Sonuç
	Dz.	0,00031	0,00031	-	-	-	-	Birim
				0,289292	2,5751	1,9412	1,6164	Kök
				-	-	-	-	2,31048
logm2y	1.Fr	0,67565	0,67565	21,06583	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan
			0,12019	-	-	-	-	Birim
	Dz	0,124326	6	0,171307	2,5752	1,9412	1,6164	Kök
			0,74406	-	-	-	-	2,19190
logm2y t-1	1.Fr	0,745269	2	19,66744	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan
			0,30795	-	-	-	-	Birim
	Dz	0,314486	7	0,077490	2,5752	1,9412	1,6164	Kök
			0,75676	-	-	-	-	2,00632
logm2y t-2	1.Fr	0,759070	5	14,67594	2,5753	1,9412	1,6165	Durağan
			0,34099	-	-	-	-	Birim
	Dz	0,353545	2	0,233766	2,5753	1,9412	1,6165	Kök
			0,76866	-	-	-	-	2,01786
logm2y t-4	1.Fr	0,773095	8	10,98927	2,5754	1,9412	1,6165	Durağan

Tablo 18. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega$									
		R ²	dR ²	DFi	%1	%5	%10	Sonuç	dw
Logemisyön	Dz	0,00432	0,00432	-	-	-	-	Birim	2,91805
	1.F	5	5	0,967058	2,5751	1,9412	1,6164	Kök	5
	r	0,73357	0,73357	-	-	-	-		2,19330
	7	7	24,21740	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan	2	
logemisyön t ₁	Dz	0,21884	0,21516	-	-	-	-	Birim	2,19092
	1.F	5	0	0,465390	2,5752	1,9412	1,6164	Kök	6
	r	0,74489	0,74368	-	-	-	-		2,07145
	4	4	15,35386	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan	9	
logemisyön t ₂	Dz	0,25189	0,24476	-	-	-	-	Birim	2,07067
	1.F	3	9	0,323439	2,5752	1,9412	1,6164	Kök	8
	r	0,75261	0,75024	-	-	-	-		2,09669
	1	1	4	12,52242	2,5753	1,9412	1,6165	Durağan	8
logemisyön t ₄	Dz	0,33452	0,32159	-	-	-	-	Birim	2,15503
	1.F	1	9	0,079052	2,5753	1,9412	1,6165	Kök	5
	r	0,78970	0,78560	-	-	-	-		2,03757
	5	2	12,44702	2,5754	1,9412	1,6165	Durağan	8	

Tablo 19. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega$									
		R ²	dR ²	DFi	%1	%5	%10	Sonuç	dw
Logenf	Dz	0,078546	0,078546	-4,273395	-2,5751	-1,9412	-1,6164	Durağan	2,333476
	1.Fr	0,632242	0,632242	-19,13605	-2,5752	-1,9412	-1,6164	Durağan	2,083631
logenf t₁	Dz	0,117086	0,112921	-3,296462	-2,5752	-1,9412	-1,6164	Durağan	2,045445
	1.Fr	0,643758	0,642069	-13,76231	-2,5752	-1,9412	-1,6164	Durağan	2,056910
logenf t₂	Dz	0,132828	0,124569	-2,791507	-2,5752	-1,9412	-1,6164	Durağan	2,031293
	1.Fr	0,665265	0,662062	-12,55288	-2,5753	-1,9412	-1,6165	Durağan	2,040493
logenf t₄	Dz	0,181226	0,165327	-1,876178	-2,5753	-1,9412	-1,6165	Birim Kök	2,045238
	1.Fr	0,678245	0,671967	-10,32552	-2,5754	-1,9412	-1,6165	Durağan	2,027656

Tablo 20. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega$									
		R ²	dR ²	DFi	%1	%5	%10	Sonuç	dw
logkbgelir		-	0,00074	-	-	-	-		2,85842
	Dz	0,000749	9	0,815999	2,5751	1,9419	1,6164	Birim Kök	5
	1.F	0,71631	0,71631	-	-	-	-		2,23629
	r	0,716314	4	23,19139	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan	8
logkbgelir t₁		0,19069	0,19069	-	-	-	-		2,24933
	Dz	0,194490	1	1,292607	2,5752	1,9412	1,6164	Birim Kök	7
	1.F	0,73949	0,73949	-	-	-	-		1,97182
	r	0,740720	2	16,54175	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan	4
logkbgelir t₂		0,26098	0,26098	-	-	-	-	Birim	1,98131
	Dz	0,267961	9	1,713834	2,5752	1,9412	1,6164	Kök*	3
	1.F	0,74073	0,74073	-	-	-	-		1,97890
	r	0,743195	7	10,77725	2,5753	1,9412	1,6165	Durağan	7

			0,26829	-	-	-	Birim	2,04051
	Dz	0,282236	9	1,832250	2,5753	1,9412	Kök*	3
logkbgelir _t	1.F		0,75939	-	-	-		1,93798
4	r	0,764001	6	10,22912	2,5754	1,9412	Durağan	5

* %10 için durağan

Tablo 21. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega$								
		R ²	dR ²	DFi	%1	%5	%10	Sonuç
	Dz	-	-	-	-	-	-	Birim
	1.F	0,000909	0,000909	0,447620	2,5751	1,9412	1,6164	Kök
logkbbharc	r	0,700173	0,700173	22,30269	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan
	Dz	0,161480	0,157524	0,650679	2,5752	1,9412	1,6164	Birim
logkbbharc _{t-1}	1.F	-	-	-	-	-	-	Kök
	r	0,726169	0,724871	16,62384	2,5752	1,9412	1,6164	Durağan
	Dz	0,241339	0,234114	0,912891	2,5752	1,9412	1,6164	Birim
logkbbharc _{t-2}	1.F	-	-	-	-	-	-	Kök
	r	0,743847	0,741396	14,01811	2,5753	1,9412	1,6165	Durağan
	Dz	0,320260	0,307061	1,402887	2,5753	1,9412	1,6165	Birim
logkbbharc _{t-4}	1.F	-	-	-	-	-	-	Kök
	r	0,762440	0,757805	11,28845	2,5754	1,9412	1,6165	Durağan

Tablo 22. Dickey-Fuller Birim Kök Testi

$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \Phi Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \Omega$								
		R ²	dR ²	DFi	%1	%5	%10	Sonuç
	Dz	0,003116	0,003116	-0,827888	-2,5751	-,9412	1,6164	Birim
logbdenge	1.Fr	0,751825	0,751825	-25,40220	-2,5752	-,9412	1,6164	Kök
	Dz	0,255678	0,252167	-0,376495	-2,5752	-,9412	1,6164	Birim
logbdenge _{t-1}	1.Fr	0,773370	0,772295	-17,03722	-2,5752	-,9412	1,6164	Kök
	Dz	0,319458	0,312976	-0,152561	-2,5752	-,9412	1,6164	Birim
logbdenge _{t-2}	1.Fr	0,782648	0,780568	-13,53140	-2,5753	-,9412	1,6165	Kök
	Dz	0,365974	0,353663	0,204250	-2,5753	-,9412	1,6165	Birim
logbdege _{t-4}	1.Fr	0,787094	0,782940	-9,679897	-2,5754	-,9412	1,6165	Kök

Not: Yukarıdaki 18 numaralı Tablodan 23 numaralı Tabloya kadar “Düzey” ifadesi yerine “Dz” kısaltması ve “1. Fark” ifadesi yerine “1.Fr” kısaltmaları kullanılmıştır.

Bu tabloların okunuşuna ilişkin; hesaplamadan elde edilen DFi (Dickey-Fuller değeri) %1, %5 ve %10 güvenilirlik değerleri için şu hipotezlerle birim kök içerip içermediğine karar verilir:

$H_0: DFi < \text{Anlamlılık Düzeyi (\%1, \%5 veya \%10)}$ Birim Kök Vardır.

$H_0: DFi > \text{Anlamlılık Düzeyi (\%1, \%5 veya \%10)}$ Birim Kök Yoktur.

Eğer DFi değeri örneğin, %1 anlamlılık düzeyi ile test edilir ve DFi değeri 0,01 değerinden küçük ise değişken birim kök içermektedir. Buna karşın eğer, DFi değeri örneğin 0,01 anlamlılık düzeyinden büyük ise, seri birim kök içermemektedir.

3.2.1 Granger Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki, Neden-Sonuç ilişkilerinin yönünü (eğer var ise) belirlemede, Granger tarafından geliştirilen teste başvurulmuştur. Regresyon modelleri, oluşturulurken, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin belirlenmesinden önce, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin belirlenmesi gerekir. Model içerisinde genellikle tüm değişkenler arasında karşılıklı neden-sonuç ilişkisi (yani, her değişken, diğer değişken ve değişkenler için hem neden hem de sonuç olabilecek niteliktedir) belirlenirken ve modele dâhil edilirken, bu husus göz önünde bulundurulur. Eğer bir değişken yalnızca neden ise, bağımlı değişken olarak alınmamalıdır ve aynı zamanda da eğer bir değişken yalnızca sonuç ise, bağımsız değişken olarak alınmamalıdır. Ancak değişkenler hem neden ve hem de sonuç olarak nedensellik içeriyorsa, bu durumda değişik simülasyonlarla en güçlü ilişkileri içeren değişkenlerden model oluşturulur. Bu çalışmada tüm değişkenler hem bağımlı ve hem de bağımsız değişken olarak sınanmıştır: böylelikle tüm değişkenlerin arasında nedenselliğin çift yönlü olduğu (yani her bir değişkenin hem neden ve hem de sonuç olabilmesi) görülmüştür. Nedensellik testi, %95 güvenle ve %5 anlamlılık düzeyinde ve %99 güvenle ve %1 anlam düzeyinde olmak üzere, her iki durum için de yapılmıştır. Buna göre, elde edilen (p) değeri %5 ile karşılaştırılarak, temel hipotez (H_0) olan “X değişkeni, Y değişkeninin Granger Nedeni değildir” H_0 hipotezi için bir karara varılmıştır. Buna göre aşağıdaki ilk tablonun ilk satırı için; “M2Y, Emisyonun Granger Nedeni Değildir” H_0 hipotezi %95 Güven ve %5 Anlam Düzeyinde Reddedilerek, alternatif hipotez kabul edilmiştir ki bu da; “M2Y, Emisyon’un Granger Nedenidir” biçimindedir. Hipotezler şu şekildedir;

H_0 : X değişkeni Y değişkeninin Granger Nedeni Değildir

H_1 : X değişkeni Y değişkeninin Granger Nedenidir.

Buna göre; %1 anlam düzeyi için;

p>0.01	ise	H ₀ hipotezi reddedilir. (Granger Nedenidir)
p<0.01	ise	H ₀ hipotezi kabul edilir. (Granger Nedeni Değildir)

Buna göre; %5 anlam düzeyi için ise;

p>0.05	ise	H ₀ hipotezi reddedilir. (Granger Nedenidir)
p<0.05	ise	H ₀ hipotezi kabul edilir. (Granger Nedeni Değildir)

Aşağıdaki tablolarda, her bir değişkenin diğer değişkenlerle olan nedensellik ilişkileri Düzey, 1, 2 ve 4 gecikmeler için sınanmıştır.

Tablo 23. Granger Nedensellik Testi

$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t}$					
	Hipotez	F	P	1%	5%
Durgun	M2y, Emisyonun GN nedeni değildir	0,38871	0,67842	Red	Red
	M2y, Gelir'in GN değildir	0,58925	0,55566	Red	Red
	M2y, Enflasyon'un GN değildir	2,13391	0,12095	Red	Red
	M2y, Harcama'nın GN değildir	0,83513	0,43526	Red	Red
	M2y, Bütçe Denge'sinin GN değildir	4,20271	0,01624	Red	Kabul
t-1	M2y, Emisyonun GN nedeni değildir	0,06090	0,80532	Red	Red
	M2y, Gelir'in GN değildir	5,54925	0,01940	Red	Kabul
	M2y, Enflasyon'un GN değildir	3,30102	0,07065	Red	Kabul
	M2y, Harcama'nın GN değildir	1,18068	0,27845	Red	Red
	M2y, Bütçe Denge'sinin GN değildir	4,63610	0,03244	Red	Kabul
t-2	M2y, Emisyonun GN nedeni değildir	0,38871	0,67842	Red	Red
	M2y, Gelir'in GN değildir	0,58925	0,55566	Red	Red
	M2y, Enflasyon'un GN değildir	2,13391	0,12095	Red	Red
	M2y, Harcama'nın GN değildir	0,83513	0,43526	Red	REd
	M2y, Bütçe Denge'sinin GN değildir	4,20271	0,01624	Red	Kabul
t-4	M2y, Emisyonun GN nedeni değildir	0,65357	0,62500	Red	Red
	M2y, Gelir'in GN değildir	1,26932	0,28328	Red	Red
	M2y, Enflasyon'un GN değildir	1,59507	0,17697	REd	Red
	M2y, Harcama'nın GN değildir	0,82138	0,51287	Red	Red
	M2y, Bütçe Denge'sinin GN değildir	2,26872	0,06310	Red	Kabul

Tablo 24. Granger Nedensellik Testi

$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t}$					
	Hipotez	F	P	1%	5%
Durgun	Emisyon, M2y'nin GN değildir	0,27770	0,75781	Red	Red
	Emisyon, Gelir'in GN değildir	5,64095	0,00411	Kabul	Kabul
	Emisyon, Harcama'nın GN değildir	0,45432	0,63551	Red	Red

	Emisyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	3,70421	0,02625	Red	Kabul
	Emisyon, Enflasyonun GN değildir	0,52338	0,59329	Red	Red
t-1	Emisyon, M2y'nin GN değildir	0,24195	0,62331	Red	Red
	Emisyon, Gelir'in GN değildir	7,38928	0,00710	Kabul	Kabul
	Emisyon, Harcama'nın GN değildir	2,66287	0,10420	Red	Red
	Emisyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	2,43105	0,12044	Red	Red
	Emisyon, Enflasyonun GN değildir	0,44916	0,50346	Red	Red
t-2	Emisyon, M2y'nin GN değildir	0,27770	0,75781	Red	Red
	Emisyon, Gelir'in GN değildir	5,64095	0,00411	Kabul	Kabul
	Emisyon, Harcama'nın GN değildir	0,45432	0,63551	Red	Red
	Emisyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	3,70421	0,02625	Red	Kabul
	Emisyon, Enflasyonun GN değildir	0,52338	0,59329	Red	Red
t-4	Emisyon, M2y'nin GN değildir	0,67440	0,61044	Red	Red
	Emisyon, Gelir'in GN değildir	9,34263	6,00700	Red	Red
	Emisyon, Harcama'nın GN değildir	3,37339	0,01067	Red	Kabul
	Emisyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	2,20867	0,06933	Red	Red
	Emisyon, Enflasyonun GN değildir	0,59506	0,66660	Red	Red

Tablo 25. Granger Nedensellik Testi

$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t}$					
	Hipotez	F	P	1%	5%
Durgun	Enflasyon, Gelir'in GN değildir.	1,16400	0,31425	Red	Red
	Enflasyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	2,53061	0,08205	Red	Red
	Enflasyon, M2y'nin GN değildir	2,20258	0,11308	Red	Red
	Enflasyon, Emisyonun GN değildir	5,71551	0,00383	Kabul	Kabul
	Enflasyon, Harcama'nın GN değildir	1,67430	0,19011	Red	Red
t-1	Enflasyon, Gelir'in GN değildir.	0,80968	0,36924	Red	REd
	Enflasyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	3,49048	0,06310	red	Red
	Enflasyon, M2y'nin GN değildir	0,97655	0,32418	Red	Red
	Enflasyon, Emisyonun GN değildir	10,9400	0,00111	Kabul	Kabul
	Enflasyon, Harcama'nın GN değildir	2,07417	0,15129	Red	Red
t-2	Enflasyon, Gelir'in GN değildir.	1,16400	0,31425	Red	Red
	Enflasyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	2,53061	0,08205	Red	Red
	Enflasyon, M2y'nin GN değildir	2,20258	0,11308	Red	Red
	Enflasyon, Emisyonun GN değildir	5,71551	0,00383	Kabul	Kabul
	Enflasyon, Harcama'nın GN değildir	1,67340	0,19011	Red	REd
t-4	Enflasyon, Gelir'in GN değildir.	0,60802	0,65730	Red	Red
	Enflasyon, Bütçe Denge'sinin GN değildir	2,87071	0,02415	REd	Kabul
	Enflasyon, M2y'nin GN değildir	3,22852	0,01351	Red	Kabul
	Enflasyon, Emisyonun GN değildir	7,69353	8,60060	Red	REd
	Enflasyon, Harcama'nın GN değildir	2,93904	0,02163	Red	Kabul

Tablo 26. Granger Nedensellik Testi

$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t}$					
	Hipotez	F	P	1%	5%
Durgun	Bütçe Dengesi, M2y'nin GN değildir	3,69898	0,02638	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Emisyonun GN değildir	3,89813	0,02177	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Harcama'nın GN değildir	1,99366	0,13878	Red	Red

	Bütçe Dengesi, Enflasyonun GN değildir	1,05151	0,35125	Red	REd
	Bütçe Dengesi, Gelirin GN değildir	3,67812	0,02692	REd	Kabul
t-1	Bütçe Dengesi, M2y'nin GN değildir	6,16714	0,01379	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Emisyonun GN değildir	5,40984	0,02097	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Harcama'nın GN değildir	5,70782	0,01777	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Enflasyonun GN değildir	0,74559	0,38885	Red	REd
	Bütçe Dengesi, Gelirin GN değildir	10,2157	0,00161	Kabul	Kabul
t-2	Bütçe Dengesi, M2y'nin GN değildir	3,69898	0,02638	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Emisyonun GN değildir	3,89813	0,02177	Red	Kabul
	Bütçe Dengesi, Harcama'nın GN değildir	1,99366	0,13878	Red	REd
	Bütçe Dengesi, Enflasyonun GN değildir	1,05151	0,35125	Red	Red
	Bütçe Dengesi, Gelirin GN değildir	3,67812	0,02692	Red	Kabul
t-4	Bütçe Dengesi, M2y'nin GN değildir	1,34044	0,25619	Red	Red
	Bütçe Dengesi, Emisyonun GN değildir	4,01862	0,00369	Kabul	Kabul
	Bütçe Dengesi, Harcama'nın GN değildir	1,65039	0,16301	Red	Red
	Bütçe Dengesi, Enflasyonun GN değildir	0,81712	0,51556	REd	Red
	Bütçe Dengesi, Gelirin GN değildir	2,20213	0,07004	REd	Red

Tablo 27. Granger Nedensellik Testi

$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t}$					
	Hipotez	F	P	1%	5%
Durgun	Harcama, Gelirin GN değildir	0,20846	0,81200	Red	Red
	Harcama, Bütçe Dengesinin GN değildir	11,8954	1,30050	Red	Red
	Harcama, M2ynin GN değildir	11,7303	1,50050	Red	Red
	Harcama, Emisyonun GN değildir	7,23376	0,00092	Kabul	Kabul
	Harcama, Enflasyonun GN değildir	0,98689	0,37447	Red	Red
t-1	Harcama, Gelirin GN değildir	5,02853	0,02597	Red	Red
	Harcama, Bütçe Dengesinin GN değildir	35,1391	1,00080	Red	Red
	Harcama, M2ynin GN değildir	27,7750	3,30007	Red	Red
	Harcama, Emisyonun GN değildir	15,3273	0,00012	Kabul	Kabul
	Harcama, Enflasyonun GN değildir	1,24586	0,26561	Red	REd
t-2	Harcama, Gelirin GN değildir	0,20846	0,81200	red	Red
	Harcama, Bütçe Dengesinin GN değildir	11,8954	1,30050	Red	Red
	Harcama, M2ynin GN değildir	11,7303	1,50005	Red	Red
	Harcama, Emisyonun GN değildir	7,23376	0,00092	Kabul	Kabul
	Harcama, Enflasyonun GN değildir	0,98689	0,37447	Red	Red
t-4	Harcama, Gelirin GN değildir	3,35618	0,01097	Red	Kabul
	Harcama, Bütçe Dengesinin GN değildir	5,21112	0,00051	Kabul	Kabul
	Harcama, M2ynin GN değildir	2,98530	0,02007	Red	Kabul
	Harcama, Emisyonun GN değildir	5,54055	0,00030	Kabul	Kabul
	Harcama, Enflasyonun GN değildir	1,16575	0,32708	Red	Red

Tablo 28. Granger Nedensellik Testi

$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + u_{1t} \quad X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \Omega_j Y_{t-j} + u_{2t}$					
	Hipotez	F	P	1%	5%
Durgun	Gelir, Harcamanın GN değildir	43,1869	2,00160	Red	Red
	Gelir, Bütçenin GN değildir	15,0639	7,70070	Red	Red
	Gelir, M2ynin GN değildir	15,9281	3,60070	Red	Red

	Gelir, Emisyonun GN değildir	5,34898	0,00543	Kabul	Kabul
	Gelir, Enflasyonun GN değildir	1,62695	0,19901	Red	Red
I	Gelir, Harcamanın GN değildir	101,827	2,0e-16	Red	Red
	Gelir, Bütçenin GN değildir	41,8786	6,60010	REd	Red
	Gelir, M2ynin GN değildir	33,6226	2,40080	Red	Red
	Gelir, Emisyonun GN değildir	11,7631	0,00073	Kabul	Kabul
	Gelir, Enflasyonun GN değildir	1,23700	0,26731	Red	Red
II	Gelir, Harcamanın GN değildir	43,1869	20,0060	Red	Red
	Gelir, Bütçenin GN değildir	15,0639	7,70070	Red	Red
	Gelir, M2ynin GN değildir	15,9281	3,60070	Red	Red
	Gelir, Emisyonun GN değildir	5,34898	0,00543	Kabul	Kabul
	Gelir, Enflasyonun GN değildir	1,62695	0,19901	Red	Red
III	Gelir, Harcamanın GN değildir	12,4769	4,30090	Red	Red
	Gelir, Bütçenin GN değildir	5,69893	0,00023	Kabul	Kabul
	Gelir, M2ynin GN değildir	5,52676	0,00030	Kabul	Kabul
	Gelir, Emisyonun GN değildir	5,20334	0,00052	Kabul	Kabul
	Gelir, Enflasyonun GN değildir	2,76446	0,02867	Red	Kabul

3.2.2. Yapısal VAR Modelleri

Standart regresyon modelleri çerçevesinde, tüm değişkenlere ilişkin regresyon modelleri oluşturulmuş ve katsayıları da hesaplanmıştır. Bu katsayılar da aşağıdaki gibi tablolaştırılmıştır.

Bu tabloların değerlendirmesi şu şekilde yapılabilmektedir. Örneğin, aşağıdaki ilk tablo (Tablo:30) ele alındığı zaman bağımlı değişken olarak “m2y” para arzı alınmış ve diğer temel değişkenler bağımsız değişkenler olarak yazılmıştır. Yazılan regresyon denklemindeki (α) sabit olmak üzere; “(β) Emisyon”, “(δ) Bütçe Dengesi”, “(ϕ) Konsolide Bütçe Gelirleri”, “(π) Konsolide Bütçe Harcamaları” ve “(θ) Enflasyon” değişkenlerinin katsayılarını temsil etmektedir ve hesaplanan katsayılar tablo içerisindeki sütunda verilmiştir. Buna göre örneğin, emisyondaki 0,055263’lük artış M2Y para arzını 1 birim arttırmaktadır. Aynı biçimde, Bütçe dengesindeki (yani bütçe açıklarındaki) 0,073033’lük bir azalış, M2Y para arzını 1 birim arttırmaktadır.

Bu tez çalışmasının ana konusu olarak, konsolide bütçe açıkları ile emisyon arasındaki ilişkiyi açıklayan Model 3’te (Tablo: 32) görülmektedir. M2Y para arzındaki 0,093648 birimlik artış, bütçe dengesini (bütçe açıklarını) 1 birim arttırmaktadır. Diğer taraftan, emisyon’daki -0,028058 birimlik azalış, emisyonun 1 birim artmasına neden olmaktadır ki, iki değişken arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur ki bu durum da mevcut teoriyi desteklemektedir. Ayrıca, İkinci tabloya bakıldığında, emisyon ile enflasyon arasındaki ilişki yine ters yönlü bir ilişkidir. Buna göre, enflasyondaki -3,22 azalma, emisyonun artmasına neden olmaktadır.

Buna karşılık Model 6'ya bakıldığında, emisyonadaki -0,071338 kadarlık bir artış da enflasyonu arttırmaktadır ve yine ters yönlü bir ilişki söz konusudur.

Tablo 29. VAR Testi

Bağımsız Değişken M2Y			
Model 1			
$\log m2y = \alpha + \beta \log emisyon + \delta \log bdenge + \phi \log kbgelir + \pi \log kbharc + \theta \log enfl + u$			
	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği
A	1,046779	0,549950	1,903410
B	0,055263	0,037356	1,479374
Δ	-0,073033	0,047077	-1,551340
Φ	0,237230	0,235024	1,009382
Π	0,563496	0,231047	2,438882
Θ	0,163880	0,059130	2,771525
		R ²	0,319555
		dR ²	0,303354
		dw	1,427679

Tablo 30. VAR Testi

Bağımsız Değişken logEmisyon			
Model 2			
$\log emisyon = \alpha + \beta \log m2y + \delta \log bdenge + \phi \log kbgelir + \pi \log kbharc + \theta \log enfl + u$			
	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği
A	0,524457	1,835404	0,285745
B	0,165066	0,125084	1,319640
Δ	-0,035071	0,077111	-0,454807
Φ	0,627532	0,314137	1,997641
Π	-3,22E-08	3,64E-08	-0,885723
Θ	-0,231347	0,112070	-2,064306
		R ²	0,076269
		dR ²	0,054275
		dw	1,859867

Tablo 31. VAR Testi

Bağımsız Değişken logButceDengesi			
Model 3			
$\log bdenge = \alpha + \beta \log m2y + \delta \log emisyon + \phi \log kbgelir + \pi \log kbharc + \theta \log enfl + u$			
	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği
A	8,612232	1,530680	5,626409
B	0,093648	0,112159	0,834961
Δ	-0,028058	0,061693	-0,454807
Φ	-0,680739	0,279721	-2,433636
Π	2,45E-07	2,79E-08	8,812612

Θ	0,150275	0,100721	1,491986
		R2	0,446267
		dR2	0,433083
		dw	1,818973

Tablo 32. VAR Testi

Bağımsız Değişken	logKbGelir		
Model 4			
logkbgelir= α + β logm2y+ δ logemisyony+ ϕ logbdenge+ π logkbharc+ θ logenf+ u			
	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği
A	0,960650	0,148327	6,476583
B	0,020353	0,020163	1,009382
Δ	0,014732	0,010952	1,345167
Φ	-0,085020	0,012566	-6,766012
Π	0,878653	0,032144	27,33488
Θ	-0,001005	0,017633	-0,057004
		R2	0,876368
		dR2	0,873425
		dw	1,741938

Tablo 33. VAR Testi

Bağımsız Değişken		logKbHarcama	
Model 5			
Logkbharc= α + β logm2y+ δ logemisyony+ ϕ logbdenge+ π logkbgelir+ θ logenf+u			
	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği
A	-0,196512	0,162803	-1,207056
B	0,048881	0,020042	2,438882
Δ	-0,004827	0,011055	-0,436626
Φ	0,131651	0,010579	12,44418
Π	0,888415	0,032501	27,33488
Θ	-0,018616	0,017684	-1,052687
		R2	0,912178
		dR2	0,910087
		dw	1,876093

Tablo 34. VAR Testi

Bağımsız Değişken	logEnf		
Model 6			
logenf= α + β logm2y+ δ logemisyony+ ϕ logbdenge+ π logkbgelir+ θ logkbharc+u			
	Katsayı	Standart Sapma	t İstatistiği
A	-0,454940	0,498040	-0,913461
B	0,222826	0,070299	3,169703
Δ	-0,071338	0,041465	-1,720432
Φ	0,034116	0,048649	0,701274
Π	-5,75E-08	3,41E-08	-1,685519

Θ	-1,87E-08	2,45E-08	-0,763471
		R2	0,113346
		dR2	0,092235
		dw	1,216649

3.2.3. Hata Terimleri ve Geniştirilmiş Dickey-Fuller Testi

Uzun dönemde entegre olabilecek değişkenlere ilişkin yukarıda oluşturulan regresyon denklemleri çalıştırılmış ve hata terimleri hesaplanmıştır. Teorik olarak, uzun dönemde entegre olacak değişkenlerin hata terimleri, birim kök içermemelidir. Hata terimleri birim kök içeren veya farklı düzeyde entegre olan (değişik fark alma işlemi ile durağan olan) seriler aynı regresyon modellerine kullanılamaz. Bu nedenle değişkenlerin hepsinin hata terimlerinin durağan olması gerekmektedir. Yukarıdaki denklemlerin çalıştırılmasından elde edilen hata terimleri serilerinin durağanlık testi için Dickey-Fuller Birim Kök Testine başvurulmuş ve aşağıdaki tablo (Tablo: 36) elde edilmiştir. Buna göre; tüm değişkenlerin hata terimleri birim kök içermemekte olup, düzeyleri (birinci farkları alınarak: I(1)) itibariyle durağandır ve böylelikle de entegre olabilmektedirler. Yani entegre edici bir vektöre sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 35. Hata Terimleri Dickey-Fuller Birim Kök Testi

		dR ²	D-F	1%	5%	10%	Sonuç	dw
Model 1	Düzy	0.417098	-5.363406	-2.5753	-1.9412	-1.6165	Durağan	1.972146
Model 2	Düzy	0.152824	-6.293162	-3.4621	-2.8750	-2.5739	Durağan	2.472881
Model 3	Düzy	0.423602	-12.58058	-3.4621	-2.8750	-2.5739	Durağan	2.080153
Model 4	Düzy	0.441698	-13.05010	-3.4621	-2.8750	-2.5739	Durağan	1.969153
Model 5	Düzy	0.479670	-14.08110	-3.4621	-2.8750	-2.5739	Durağan	1.995136
Model 6	Düzy	0.500000	-14.66288	-3.4621	-2.8750	-2.5739	Durağan	2.000044

3.2.4. Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Yapısal VAR Modelleri

Teorik olarak, kısa dönem regresyon ilişkileri ile uzun dönem regreyon ilişkileri arasında farklılıklar vardır. Çünkü uzun dönemde tüm değişkenler önemli ölçüde değişirler. Aralarında entegre olabilecek model değişkenleri için (altı ayrı model için) uzun dönem ile kısa dönem farklılıklarını ortadan kaldırmak için Hata Düzeltme Modeli oluşturulur. Böylelikle, standart regresyon denklemlerindeki α katsayılarına çarpım biçiminde hata düzeltme denklemi ilave edilir. Böylelikle kısa

dönem ile uzun dönem ilişkileri denkleştirilmiş ve genel regresyon denklemlerine ulaşılmış olur.

Hata Düzeltme Modeline ilişkin değerlere ilişkin tablo ve bu değerlerle oluşturulan, kısa ve uzun dönem farklılıkları giderilmiş regresyon denklemleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 36. Hata Düzeltme Modeli ve Uzun Dönem Yapısal VAR Modelleri

Cointegrating Eq:	CointEq1
LOGBUTCEDENGESİ(-1)	1.000000
LOGENF(-1)	213.2195 (13142.0) (0.01622)
LOGM2Y(-1)	- 251.8775 (15524.1) (-0.01622)
LOGEMİSYON(-1)	- 458.4862 (28247.4) (-0.01623)
LOGKBHARCAMA(-1)	- 1203.612 (73930.0) (-0.01628)
LOGKBGELİR(-1)	1887.953 (116157.) (0.01625)
C	- 455.1504
Error Correction:	D(logbdenge) D(logenf) D(logm2y) D(logemisyon) D(logkbharc) D(logkbgelir)
CointEq1	0.000650 - 0.000133 0.001296 0.000210 -8.78E-05 (0.00023) 0.000373 (0.00010) (0.00020) (4.8E-05) (2.5E-05) (2.81295) (0.00012) (1.29493) (6.37815) (4.41278) (-3.44580)

		2.99505)				
D(logbdengesi(-1))	-0.595460	-	-0.017184	0.003920	0.045234	0.021177
	(0.08778)	0.036038	(0.03912)	(0.07713)	(0.01810)	(0.00967)
	(-6.78385)	(0.04729)	(-0.43925)	(0.05082)	(2.49905)	(2.18961)
		(-0.76207)				
D(logbdengesi(-2))	-0.178725	-	0.044538	-0.123255	0.055213	0.020913
	(0.08544)	0.051453	(0.03808)	(0.07508)	(0.01762)	(0.00941)
	(-2.09180)	(0.04603)	(1.16953)	(-1.64162)	(3.13373)	(2.22139)
		(-1.11777)				
D(logenf(-1))	0.274848	-	-0.158519	-0.426528	0.001403	0.020758
	(0.12789)	0.331578	(0.05700)	(0.11239)	(0.02637)	(0.01409)
	(2.14904)	(0.06890)	(-2.78089)	(-3.79518)	(0.05321)	(1.47305)
		(-4.81221)				
D(logenf(-2))	0.101347	-	-0.124762	-0.759067	-0.000475	0.010734
	(0.13006)	0.163936	(0.05797)	(0.11429)	(0.02682)	(0.01433)
	(0.77925)	(0.07007)	(-2.15227)	(-6.64170)	(-0.01772)	(0.74904)
		(-2.33963)				
D(logm2y(-1))	-0.028917	-	-0.487366	-0.139040	0.060858	0.006316
	(0.14865)	0.083324	(0.06626)	(0.13063)	(0.03065)	(0.01638)
	(-0.19453)	(0.08009)	(-7.35580)	(-1.06438)	(1.98530)	(0.38560)
		(-1.04040)				
D(logm2y(-2))	0.090781	-	-0.394119	-0.064141	0.041557	0.010352
	(0.14156)	0.094566	(0.06310)	(0.12440)	(0.02919)	(0.01560)
	(0.64127)	(0.07627)	(-6.24635)	(-0.51561)	(1.42358)	(0.66367)
		(-1.23992)				
D(logemisyon(-1))	0.205582	-	0.061984	-0.126387	0.059737	-0.036173
	(0.10202)	0.143417	(0.04547)	(0.08965)	(0.02104)	(0.01124)
	(2.01517)	(0.05496)	(1.36319)	(-1.40982)	(2.83958)	(-3.21795)
		(-2.60935)				
D(logemisyon(-2))	0.258794	-	0.039545	0.058609	0.026277	-0.027736
	(0.08056)	0.045572	(0.03591)	(0.07079)	(0.01661)	(0.00888)
	(3.21249)	(0.04340)	(1.10136)	(0.82791)	(1.58177)	(-3.12471)
		(-1.05000)				
D(logkbharc(-1))	0.351914	-	0.265783	1.343728	-0.608564	-0.125608
	(0.42216)	0.310730	(0.18816)	(0.37098)	(0.08706)	(0.04652)
	(0.83359)	(0.22744)	(1.41252)	(3.62212)	(-6.99050)	(-2.70028)
		(-1.36618)				
D(logkbharc(-2))	-0.276160	-	-0.363649	1.549955	-0.494091	-0.125025
		0.130261				

	(0.41495)	(0.18495)	(0.36464)	(0.08557)	(0.04572)
	(-0.66553)	(-1.96625)	(4.25068)	(-5.77426)	(-2.73449)
D(logkbgelir(-1))	-0.657818	0.096047	-1.484547	0.096739	-0.442042
	(0.69672)	(0.31054)	(0.61225)	(0.14367)	(0.07677)
	(-0.94416)	(0.30930)	(-2.42475)	(0.67332)	(-5.75806)
D(logkbgelir(-2))	0.994069	0.976997	-2.198064	0.468952	-0.174722
	(0.66988)	(0.29857)	(0.58866)	(0.13814)	(0.07381)
	(1.48394)	(3.27223)	(-3.73400)	(3.39479)	(-2.36714)
C	0.006259	-8.42E-05	0.007582	0.006778	0.008522
	(0.04189)	(0.01867)	(0.03681)	(0.00864)	(0.00462)
	(0.14942)	(-0.00451)	(0.20596)	(0.78467)	(1.84623)
R-squared	0.395189	0.415548	0.506983	0.371293	0.360648
Adj. R-squared	0.355679	0.377368	0.474775	0.330222	0.318881
Sum sq. Resids	73.32733	14.56684	56.62365	3.118154	0.890260
S.E. equation	0.607025	0.270555	0.533424	0.125176	0.066885
F-statistic	10.00220	10.88386	15.74129	9.040202	8.634813
Log likelihood	-188.6667	-16.54293	-161.1357	147.6275	281.1234
Akaike AIC	1.902974	0.286788	1.644467	-1.254719	-2.508201
Schwarz SC	2.123904	0.507718	1.865397	-1.033789	-2.287271
Mean dependent	0.008108	-0.000121	0.004146	0.005437	0.004704
S.D. dependent	0.756232	0.342879	0.736037	0.152953	0.081044
Determinant Residual Covariance	1.58E-08				
Log Likelihood	99.34761				
Akaike Information Criteria	0.087771				
Schwarz Criteria	1.332493				

Yukarıdaki tablonun regresyon biçiminde yazımı, standart regresyon yazım biçiminden farklıdır. Standart bir regresyon (3.4.) numaralı denklemde verilmiş idi. Ancak hata düzeltme modelinin yazılışında, standart regresyon denkleminde yer alan α katsayılarına çarpım biçiminde yukarıdaki tabloda koyu olarak verilmiş olan uzun dönem vektör katsayıları yazılır. Bu uzun dönem vektörü şu şekildedir.

$$\begin{aligned} \text{Vektör} = & (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 * \log m2y - 458,4862 \\ & * (\log emisyon) - 1203,612 \log kbharc + 1887,953 \log kbgelirler - 455,1504) \end{aligned} \quad (3.5)$$

3.2.5. Uzun Dönem Denklem Sistemi

Yukarıdaki tablodan elde edilen değişkenlere ilişkin yeni katsayılar ve uzun dönem vektörünün eklenmesiyle oluşan regresyon modelleri şu şekilde hesaplanmıştır:

$$\begin{aligned} \log bdenges i = & 0,000650 * (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 \\ & * \log m2y - 458,4862 * (\log emisyon) - 1203,612 \log kbharc + 1887,953 \log kbgelirler \\ & - 455,1504) - 0,595460 \log bdenges i + 0,274848 \log enf - 0,028917 \log m2y \\ & + 0,205582 \log emisyon + 0,351914 \log kbharc - 0,657818 \log kbgelir + 0,006259 \end{aligned} \quad (3.6)$$

$$\begin{aligned} \log enf = & -0,000373 * (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 * \log m2y \\ & - 458,4862 * \log emisyon - 1203,612 \log kbharc + 1887,953 \log kbgelir - 455,1504) \\ & - 0,036038 \log bdenges i - 0,331578 \log enf - 0,083324 \log m2y - 0,143417 \log emisyon \\ & - 0,310730 \log kbharc - 0,286564 \log kbgelir + 0,006498 \end{aligned} \quad (3.7)$$

$$\begin{aligned} \log m2y = & -0,000133 * (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 * \log m2y \\ & - 458,4862 * \log emisyon - 1203,612 \log kbharc + 1887,953 \log kbgelir - 455,1504) \\ & - 0,017184 \log bdenges i - 0,158519 \log enf - 0,487366 \log m2y + 0,061984 \log emisyon \\ & + 0,265783 \log kbharc + 0,096047 \log kbgelir - 8,42005 \end{aligned} \quad (3.8)$$

$$\begin{aligned} \log Emisyon = & 0,001296 * (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 * \log m2y \\ & - 458,4862 * \log emisyon - 1203,612 \log kharcama + 1887,953 \log kbgelir - 455,1504) \\ & + 0,003920 \log bdenges i - 0,42658 \log enf - 0,139040 \log m2y - 0,126387 \log emisyon \\ & + 1,343728 \log kbharc - 1,484547 \log kbgelir + 0,007582 \end{aligned} \quad (3.9)$$

$$\begin{aligned} \log kbharc = & 0,000210 * (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 * \log m2y \\ & - 458,4862 * \log emisyon - 1203,612 \log kbharc + 1887,953 \log kbgelir - 455,1504) \\ & + 0,045234 \log bdenges i - 0,001403 \log enf - 0,060858 \log m2y + 0,059737 \log emisyon \\ & - 0,608564 \log kbharc + 0,096739 \log kbgelir + 0,006778 \end{aligned} \quad (3.10)$$

$$\begin{aligned} \log kbgelir = & -8,78005 * (\log bdenges i + 213,2195 * \log enf - 251,8775 * \log m2y \\ & - 458,4862 * \log emisyon - 1203,612 \log kbharc + 1887,953 \log kbgelir - 455,1504) \\ & + 0,021177 \log bdenges i + 0,020758 \log enf + 0,006316 \log m2y \\ & - 0,0361735973 \log emisyon - 0,125608 \log kbharc - 0,442042 \log kbgelir + 0,008522 \end{aligned} \quad (3.11)$$

Bu denklemlerden de görüleceği üzere, standart regresyon denklemleri için yeni katsayılar hesaplanmış ve kısa dönem dengesi ile uzun dönem dengesi

eşleştirilmiştir. Bunun yanında da daha önce değinildiği üzere α katsayılarına uzun dönem vektörü eklenmiştir.

Tablo 37. Tanıtıcı İstatistikler

R-squared	0.395189	0.190978	0.415548	0.506983	0.371293	0.360648
Adj. R-squared	0.355679	0.138128	0.377368	0.474775	0.330222	0.318881
F-statistic	10.00220	3.613551	10.88386	15.74129	9.040202	8.634813

3.3. MODELİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Yukarıda, teorik bölümlerdeki altyapıya uygun olarak belirlenen ve modellenen altı adet değişken için yapılan testler ve oluşturulan modelden elde edilen ekonometrik bulgurla ilişkin, çalışmanın bütünü de kapsayacak genel değerlendirmeler ve öneriler şu şekilde toparlanabilir.

Öncelikle Modelleme süreci; birçok iktisadi değişkende olduğu bilinen, serilerdeki birim kök (bir serinin birim kök içermesi durağan olmama demektir) olup olmadığı test edilmiştir. Bir serinin birim kök içermesi demek; iktisadi veri setinin önceki dönemlerden etkilendiğini gösterir. Önceki dönemlerden yoğunlukla etkilenen seriler ile oluşturulacak regresyon modelleri, ‘Beyaz Gürültü’ olarak tabir edilmektedir ve güvenilir regresif ilişkiler göstermez. Bundan dolayı, serilerdeki geçmiş zaman etkilerinin giderilmesi yani birim kökten kurtarılarak, durağan hale getirilmesi gerekir. Bu durağanlaştırma ile seriler durağan haline getirilerek ‘beyaz gürültü’den yani, birim kökten arındırılır. Nitekim serilerin aynı VAR modelinde yer alabilmeleri için, serilerin aynı düzeyde entegre olmaları yani, serilerin aynı dereceden farklarının alınması ile durağan hale geliyor olması gerekmektedir. Tüm serilerin aynı düzeyde entegre olmaları (örneğin tüm serilerin birinci farklarının alınması ile durağan olması) durumunda, Granger Nedensellik Testlerinin yapılması için de teorik engeller ortadan kalkmış olacaktır. Granger Nedensellik testi, iki değişken arasındaki –eğer var ise- nedenselliği ve bu nedenselliğin yönünün belirlenme için geliştirilmiş bir testtir. Böylelikle, regresyon modellerinin oluşturulması için gerekli olan bağımlı-bağımsız değişkenlerin belirlenmesi için de teorik destek sağlanmış olacaktır. Böylelikle, teorik olarak ‘neden’ olamayacak bir değişken ‘neden’ olarak ve ‘sonuç’ olabilecek bir değişken ‘sonuç’ olarak yazılmamış olacaktır ve ‘neden’ olan bir değişken ‘bağımsız’ yazılacak ve ‘sonuç’ olan bir değişken de ‘bağımlı’ değişken olarak yazılacaktır. Ancak, Granger Nedensellikleri temel alınarak oluşturulan yapısal VAR modelleri –regresyonlar- kısa dönem ilişkilerini gösterecektir. Ancak güçlü bir modellemenin olabilmesi için,

modelin ve regresif ilişkilerin uzun dönem ilişkileri açıklayabilmesi gerekecektir. Bundan dolayı, oluşturulan kısa dönemi gösteren yapısal VAR modelleri, uzun dönem ilişkilerini açıklayabilecek niteliğe ulaştırılması gerekecektir. Bunun yapılabilmesi için iki aşamalı bir süreç izlenmelidir. Öncelikle, oluşturulan kısa dönem yapısal VAR modelleri çalıştırılır ve hata terimi 'u' hesaplanır. Her bir kısa dönem regresyonundan elde edilecek 'u' hata terimleri serileri yeniden Dickey-Fuller Birim Kök Testine tabi tutulur. Uzun dönem dengesi modele sokulabilecek her bir değişkenin regresyonların (altı adet denklem) hepsinin hata terimlerinin düzeyleri itibariyle (hiç farkı alınmadan) doğrudan durağan olmaları gerekir. Bu şart yerine getirilebiliyorsa, değişkenler uzun dönemde de entegre olabilirler demektir ve oluşturulan VAR modeli uzun dönem ilişkilerini de açıklayabilir demektir. Hata terimleri durağan olmayan (birim kök içeren) seriler ile oluşturulacak uzun dönem denklemleri yine 'Beyaz Gürültü' olacaktır ve güvenilir sonuçlar vermeyecektir. İkinci aşamada, Hata terimleri birim kök içermeyen seriler ile oluşturulacak hata düzeltme modeli ile elde edilecek 'uzun dönem vektörü', " α " sabit terimine çarpım olarak yazılır ve yeniden hesaplanan değişken katsayıları ile birlikte yazılarak, uzun dönem entegresini açıklayabilen Yapısal VAR modeli oluşturulmuş olur. Böylelikle de modelleme süreci tamamlanmış olunur.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, tüm değişkenlerin veri setlerinin deflate edilebilmesi için logaritmaları alınmıştır. Böylece seriler reel hale getirilmiştir.

Modellemenin ana problemi, emisyon hacmi ile bütçe dengesi arasındaki ilişkileri açıklamaya yöneliktir. Buna göre: Yukarıda oluşturulan uzun dönem denklem sistemine gelmeden önce her iki değişken için şunlar söylenebilir:

1. Her iki değişken de birim kök içermektedir. Yani, her iki değişken de önceki dönemlerin verilerinden etkilenmektedir. Ancak her iki değişken de Dickey Fuller Birim Kök Testine tabi tutulunca görülmektedir ki (Tablo: 19 ve Tablo:23) her iki seri de durağan olmamasına rağmen, birinci farkları alınca durağan hale gelmektedir. Bu da, her iki değişkenin aynı model içerisinde yer alabilmesi için yeterlidir.
2. Emisyon ve Bütçe Dengesi (*emisyon, bütçe dengesi*) değişkenleri için yapılan Granger Nensellik testleri sonuçlarına bakıldığında ise (Tablo:25 ve Tablo:29) her iki değişkenin de %1 anlam düzeyinde,

karşılıklı nedensellik içerdiği görülmektedir. Yani, her iki değişken de hem neden hem de sonuç durumundadır. Böylelikle her iki değişken de aynı regresyon modeli içerisinde hem bağımlı ve hem de bağımsız değişken olarak rahatlıkla yazılabilecektir.

3. Oluşturulan kısa dönem dengesi regresyonlarında ise; bağımlı değişkenin 'emisyon' olarak alındığı durumda: $(\log \text{emisyon} = \alpha + \beta \log m2y + \delta \log bdenge + \phi \log kbgelir + \pi \log kbharc + \theta \log enf + u)$ elde edilen genişletilmiş model sonuçlarına (Tablo:31) göre; emisyon hacmi ile bütçe dengesi arasında negatif yönlü bir katsayı ve ilişki (-0.035071) elde edilmiştir. Buna göre; bütçe dengesindeki azalma, emisyonun artmasına neden olmaktadır. İlk bakışta çok ilginç görünen bu sonucun nedeni, konsolide bütçe harcamalarının model içerisindeki çok güçlü (-3,22E-08) bir etkisi olmasıdır. Buna göre, konsolide bütçe harcamalarının sürekli artması, bütçe açıklarını körüklemekte ve fakat bu açık, özellikle son dönem finansman politikası olarak emisyon yerine iç ve dış borçlanma ile karşılanmasından kaynaklanmaktadır.
4. Kısa dönem ilişkileri içerisinde; bağımlı değişken olarak bütçe dengesinin alındığında, genişletilmiş modelden $(\log bdenge = \alpha + \beta \log m2y + \delta \log emisyon + \phi \log kbgelir + \pi \log kbharc + \theta \log enf + u)$ elde edilen sonuçlara (Tablo: 32) göre ise; yine ters yönlü bir ilişki ve katsayı (-0.028058) elde edilmiştir. Yani, emisyonun azalması, bütçe dengesini arttırmaktadır (yani bütçe açıklarını arttırmaktadır). Yine bu ilişkinin ilginç olmasının nedeni, konsolide bütçe harcamalarının model içerisindeki gücünden/etkisinden (2.45) kaynaklanmaktadır. Bu ilişkilerin her ikisinde de ortak kaynak olarak konsolide bütçe harcamalarının gösterilmesi oldukça anlamlıdır. Nitekim ülkemizde, bütçenin finansmanı çok etkin biçimde borçlanma ile finanse edilmektedir ve bütçe ödemelerinin çok güçlü kalemleri de borç ödemelerine gitmektedir.
5. Uzun Dönem denge koşulu olarak; değişkenler ile oluşturulacak regresyon denklemlerindeki (kısa dönem denklemleri) hata terimleri serilerinin durağan olması koşuldur. Bunun için, Tablo 30'dan Tablo 35'e kadar olan denklemler çalıştırılmış ve elde

edilen hata terimleri serilerine birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar ise, Tablo 36'da verilmiştir. Tablo 36 incelendiğinde, 6 adet modelin her birinin hata terimlerinin düzeyleri itibariyle durağan oldukları yani, birim kök içermedikleri görülmüştür. Bu durumda, değişkenler için, bir uzun dönem vektörü aranabilme koşulu yerine getirilmiştir.

6. Hata Düzeltme Modelini, yukarıda açıklanan süreçlerin sonunda, kısa dönem dengesini, uzun döneme uyarlayabilmek için, bir 'vektör' elde etme işlemidir. Bu elde edilen vektör, yeniden hesaplanacak olan regresyon denklemi katsayıları ile oluşturulacak regresyon denklemlerinin α sabit değerine çarpım olarak eklenecek bir değerdir. Bu değer, α sabitine eklenerek oluşturulacak denklem sistemi, modelin uzun dönem dengesini verecektir. Uzun dönem vektörü, 3.5 numaralı denklemdeki gibi hesaplanmıştır. Bu değer, Tablo 37'nin birinci bölümü olan değerlerden elde edilmiştir. Tablo 37'nin ikinci bölümü ise, uzun dönem dengesi için regresyon denklemindeki değişkenlerin yeni hesaplanan katsayılarıdır. Üçüncü bölümü ise, uzun dönem denklemine ilişkin tanıtıcı ve açıklayıcı istatistikleri içermektedir.
7. Tablo 37'den elde edilen 'uzun dönem vektörü' ilave edilerek ve yeni hesaplanan değişken katsayıları ile yazılmış uzun dönem denklem sistemi, 4.6 – 4.11 numaralı denklemlerden oluşmaktadır.

Konsolide bütçe açıkları arasındaki en güçlü negatif ilişki (-1203,612) konsolide bütçe harcamalarıdır. Buna göre, bütçe açıklarının kapatılması için öncelikle harcamaların azaltılması gerekmektedir. Buna karşın en güçlü pozitif ilişki ise, (1887,983) konsolide bütçe gelirleridir ve bütçe açıklarının kapatılması için bütçe gelirlerinin arttırılması gerekmektedir.

Enflasyon ile emisyon arasındaki ilişkiye gelince; enflasyon bağımlı değişken iken, emisyon ile arasında negatif yönlü bir ilişki görülmektedir. Emisyondaki -0.143417 birimlik bir artış, enflasyonu 1 birim arttırmaktadır. Diğer taraftan emisyon bağımlı enflasyon bağımsız değişken iken; yine negatif yönlü bir ilişki söz konusudur ve enflasyondaki -0.426528 birimlik bir artış emisyonunda 1 birimlik artışa neden olmaktadır.

3.6 ile 3.11 arasında numaralanmış denklemler, modelin, uzun dönem ile kısa dönemi arasındaki hataların düzeltildiği denklem sistemidir. Bu denklem sistemine 3.6 numaralı bütçe dengesini açıklayan denkleme göre; emisyonun (0,202582) birimlik pozitif yönlü bir katsayı elde edilmiştir. Buna göre, emisyonun bu katsayı kadar artması, bütçe dengesini yani bütçe açıklarını 1 birim arttırmaktadır. Burada dikkati çeken, aynı ilişkinin kısa dönem denklemlerinde ters yönlü çıkması idi ki, uzun dönemde oluşturulan ilişki bu aksaklığı da gidermiştir. Bundan dolayıdır ki, modelleme işlemleri uzun dönem esas alınarak yapılmalıdır.

Diğer taraftan, emisyonun bağımlı değişken olarak alındığı 3.9 numaralı denklem incelendiğinde; bütçe dengesinin (0,003920) gibi pozitif bir katsayı aldığı görülmektedir. Kısa dönem denklemlerinde (Tablo 31) elde edilen negatif yönlü ilişki, uzun dönem denkleminde ortadan kalkmış ve pozitif yönlü bir karakter kazanmıştır. Buna göre; bütçe dengesinde meydana gelen 0,003920 birimlik bir artış emisyonun 1 birim artmasına neden olmaktadır. Görüleceği üzere, bu pozitif ilişki oldukça küçüktür. Bunun nedeni ise, kısa dönem dengesinde de olduğu gibi, bütçe finansmanının emisyon ile sağlanması politikasının ülkemiz ekonomisinde etkin olmamasından (bu politikadan 80'li yılların başında vazgeçildiğinden) kaynaklanmaktadır.

Tekrar 3.6 numaralı denkleme dönülecek olursa; uzun dönem denklemine yönelik açıklamalar olarak; bütçe açıklarının en büyük nedeni (0,657818) katsayı ile konsolide bütçe gelirlerine aittir. Konsolide bütçe gelirlerinin, harcamalara oranla etkin olarak karşılayabilirliğinin azalması nedeniyle, bütçe gelirlerinin azalması, bütçe açıklarını artırmaktadır. İkinci önemli etken olarak ise, konsolide bütçe harcamalarıdır ve (0,351914) katsayısıyla, bütçe açıkları ile pozitif bir ilişki içermektedir. Yani, bütçe harcamalarının artması, bütçe açıklarını da etkin biçimde arttırmaktadır. Bütçe açıklarını körükleyen üçüncü derecede etkin faktör ise, (0,274848) katsayı ile enflasyondur. Enflasyonun artması, bütçe açıklarının artmasına neden olmaktadır. Bunun en temel nedeni ise, birinci derece etkin olan konsolide bütçe gelirlerinin azalması ve özellikle de bu gelirlerin tahsilindeki zaman kaymasından (Tanzi Etkisi) dolayı, gelirlerin enflasyon nedeniyle, tahsil edilme sürecinde reel değer kaybından kaynaklanmaktadır. Kısacası, gelirlerin etkin olarak azalması ve borçlanma ile finansmanın güçlenmesi ve mevcut gelirlerin de zaman kayması nedeniyle enflasyon altında reel değer kaybına ulaşması, içsel bir döngü oluşturmaktadır. Enflasyon gelirlerin reel değerini azaltmakta, harcamalar sürekli

artmakta, harcamaların finansmanı için borçlanmaya başvurulmakta, borçlanma arttıkça da konsolide bütçe harcamaları daha da arttığından, reel faizler yükselmekte, faizler yükseldikçe de, vergi gelirleri de (vergiden kaçma ve kaçınma nedeniyle) sürekli azalmaktadır. Özellikle, vergi mükelleflerinin, vergi ödemelerini zamanında yapmaktan kaçınmaları ve nakit potansiyellerini, enflasyon altında kısa dönemde reel faiz geliri elde etmek için, ödemelerini ertelemelerinden kaynaklanmaktadır.

Denklem sisteminin diğer denklemleri için kısaca şunlar söylenebilir;

3.7 numaralı denklemde, enflasyonun model içerisindeki açıklaması yapılmıştır. Buna göre, enflasyon açıkça görülmektedir ki; konsolide bütçe harcamalarından (0,310730) katsayı ile negatif yönde etkilenmektedir ki, bu denklem sisteminin ve bulgularının en belirgin sonucudur. Ülkemizde enflasyonun temel nedeni, konsolide bütçe harcamalarındaki sürekli artıştır. Bu nedenle ülkemizde, kamu gelirleri, emisyon veya para politikalarından önce, harcamalar politikasının tutarlı hale getirilmesi gerekmektedir. Harcamalar politikasının, siyasal konjonktüre ve faiz ödemelerine karşı aşırı hassas oluşu, harcamaların sürekli artmasına neden olmaktadır ki bu da enflasyonun en temel nedenidir. Enflasyon üzerindeki ikinci etken ise, tüm sistemi anlamlı kılacak biçimde, konsolide bütçe gelirlerinin reel daralmasındandır ki (0,286564) negatif katsayıya sahiptir.

3.8 numaralı para arzını açıklayan denklemde; para arzını belirleyen en etkin faktör olarak yine konsolide bütçe harcamaları karşımıza çıkmaktadır ve (0,265783) pozitif katsayı ile para arzını artmaya sürükleyen en etkin faktördür.

3.10 numaralı konsolide bütçe harcamalarını açıklayan denkleme göre; harcamaların sürekli artması ve tüm denklem sistemi içerisinde en etkin değişken olmasının belirgin tek bir nedeni olmamakla birlikte, tüm denklem sisteminde etkilenmektedir. Bu da, harcamaların tüm sistemi belirleyen ve tüm sistem tarafından da belirlenen bir değişken olduğunu göstermektedir. Bu nedenle genel olarak, temel harcama politikasının düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Son olarak 3.11 numaralı konsolide bütçe gelirleri ise yine harcama politikalarından etkilenmektedir.

Denklem sisteminin sağladığı bu sonuçlardan yola çıkarak aşağıdaki temel politik önerilerde bulunmak mümkündür;

* Her şeyden önce anlamlı ve tutarlı bir harcama politikası oluşturulmalıdır.

* Borçlanarak finansman yerine, vergi tabanını genişletici gelirler politikası benimsenmelidir.

* Gelirler politikasının etkinliği için, vergi oranlarının uzlaşılır olması ve vergi tahsil sürelerinin kısaltılacak biçimde düzenlenmesi gerekmektedir.

* Dolaylı vergi gelirlerinden ziyade, dolaysız vergi gelirleri geliştirilmeli ve ana gelir kalemi haline getirecek biçimde düzenlenmelidir.

* Emisyon, parasal genişlemeye neden olmayacak biçimde, kontrollü bir genişlemeyle, borçlanma politikalarına alternatif olarak gündeme alınmalıdır.

* Faizler oranları ile enflasyon arasındaki makas daraltılarak, reel faizler düşürülmelidir. Böylece borçlanma maliyetleri azaltılmış olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bütçe, bir ekonomide hangi hizmetlerin yerine getirileceğini, bu hizmetlerin yerine getirilmesi için yapılacak harcamaların hangi kaynaklardan ve nasıl finanse edileceğini ortaya koyar. Eğer kamu harcamaları kamu gelirlerini aşıyorsa bütçe açık, tersi durumdaysa bütçe fazla verir. Kamu harcamalarının kamu gelirlerine eşit olduğu durumda ise bütçenin denk olması söz konusudur. Bir ekonomide hangi tür bütçe politikasının izleneceği, temelde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik konjonktür ile alakalıdır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bütçe açıkları ve enflasyon önemli bir konudur. Bütçe açığı sorunu Türkiye’de son 30 yılda önem kazanmıştır. Bütçe açıkları konusunun önem kazanmasının nedenleri, ilki bütçe açıklarının uzun dönemde monetizasyon ile finansmanının, hiper enflasyona neden olması endişesi, ikincisi bütçe açıklarının faizleri yükselterek ekonomide reel ve finansal sektörleri olumsuz etkileme olasılığı, son olarak ise bütçe açıkları borçların sürdürülebilirliğini zora sokacak bir duruma getirmesidir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu yıldan bu güne kadar geçen süre içinde bütçe harcamalarının, GSMH’nin %10 ile %30 arasında değiştiği görülmektedir. Bu harcamalar, hükümetlerin uyguladığı ekonomi politikasına bağlı olarak değişebilmektedir. 1924–1934 yılları arasında bütçe harcamalarının GSMH içindeki oranı %17 iken, gelişen ekonomik ve sosyal şartlar, devletin üstlendiği fonksiyonların artması ile birlikte bu oran artmaya başlamıştır (Karluk; 2004,111). Kamu harcamaları, diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de İkinci Dünya Savaşından sonra artmaya başlamıştır. 1950’lerden sonra artan kamu harcamaları, bütçe açıkları şeklinde kendisi göstermektedir. Bütçe açıkları bu tarihten itibaren süreklilik arz eden bir görüntü çizmektedir.

Ülke bütçesinin açık verdiği yıllarda olağanüstü tedbirler ile bu açıklar kapatılmıştır. Osmanlıdan kalan borçların da ödenmeye başlandığı, Dünya Ekonomik Buhranının yaşandığı yıllarda ülke bütçesi denk tutulmaya çalışılmıştır. 1950 yılından sonra ise ülkede bütçe açık vermeye başlamış ve bu açıklar para basma ve borçlanma yolu ile finanse edilmeye çalışılmıştır. 1980 yılına kadar olan dönemde bütçe açıklarını finanse etmek için kullanılan emisyonla finansman politikası enflasyonu yükselten önemli bir neden olmasına rağmen, bu finansman politikası

1980 yılına kadar terk edilmemiştir. Emisyonla finansman politikasının kolay ve zahmetsiz oluşu, hükümetlerin istedikleri zaman başvurdukları bir yöntem olması, bu politikanın uzun süre kullanılmasına neden olmuştur. Bu politikanın sonucunda Türkiye’de enflasyon kronik bir hal almıştır. 1980 yılından sonra ise kamu açıklarını finanse etmek için tercih edilen finansman politikası ise borçlanmadır.

1980 yılından sonra bütçe açıkları ve iç borçlar birbirlerini destekleyerek sürekli olarak artmıştır. Türkiye’de kamu açıkları son 20–25 yılda borçlanma politikaları ile karşılanmaktadır. Borçlanma sonucu oluşan borç faizleri tekrar borçlanma yolu ile ödenmektedir. Siyasi hükümetler oy kaygısı nedeni ile kamu harcamalarını kısmak yerine borçlanmayı tercih etmektedirler. Hükümete borç veren kesim ise bunun karşılığında faiz geliri elde etmektedir. Bu durumda hem hükümet oy kaygısını gidermekte aynı zaman da hükümete borç verenler kazanç sağlamaktadır. Fakat bu politikalar uzun dönemde ülkeyi ekonomik krizlere sürükleyecektir.

Türkiye ekonomisi uzun yıllardan beri istikrar arayan, ekonomik krizlerin yaşandığı bir ekonomi görünümündedir. Ülkede yaşanan seçimler ve bu seçimlerin sıklığı ekonomi üzerinde ciddi bir yük ve israf oluşturmaktadır. Seçim dönemlerinde sübvansiyonlar ve maaş zamları bütçeyi ciddi bir biçimde etkilemektedir. Bütçe açıklarının en önemli kalemlerinden olan, kamu harcamalarındaki aşırı artış, KİT zararları ve faiz giderleri önemli birer kalemdir. Fakat hükümetlerin politik kaygılar ile uyguladıkları sübvansiyonlar ve tarımsal destekleme politikaları bu kurumların giderlerini (zararlarını) arttırmaktadır. Desteklemeler ekonomik verimlilik ve Milli Gelire katkısı hesaplanarak yapılmalıdır.

Kamu bütçesinin açık vermesi her zaman kolaydır. Fakat bu açıkların kontrol edilmesi ve kapatılması ise kolay bir iş değildir. Hükümetlerin kamu gelirlerini arttırmada veya kamu giderlerini azaltmaktaki sınırları belirlidir. Bütçe açıkları finanse edilirken hangi kaynağa ne kadar başvurulacağı iyi hesaplanmalıdır. Bütçe açıkları finansmanı sadece maliye politikası ile ilgili değil aynı zaman da para politikası ile de yakından alakalıdır. Türkiye’de uygulanan bütçe politikaları göz önüne alındığında; Türkiye’de bütçenin bir iktisat politikası aracı olarak kullanılmadığı, yüksek enflasyona rağmen, bütçe açıklarını kontrol altına alacak biçimde bir denk bütçe politikası izlenmediği görülmektedir. Uygulanan maliye politikaları, para politikaları ile uyumlaştırılmamaktadır.

Bütçe açıklarını kapatmak için kalıcı olan çözümler üretilmelidir. Kamu açığı ile bütçe açıkları birlikte ele alınmalıdır. Konsolide bütçe açığının ana sorunu kamu açıklarıdır. Kamu açıkları kapatılması orta ve uzun vadeli bir plan çerçevesinde yapılmalıdır. Gerekirse vergi oranları düşürülerek vergi tabanı genişletilmeli ve kamu gelirleri arttırılmalıdır. Türkiye'deki kamu gelirleri içindeki en önemli gelir olan vergi gelirleridir. Vergi gelirleri içerisinde ise dolaylı vergilerin payı yüksektir. Gelir dağılımındaki adaletin sağlanması için hükümet kamu finansmanını dolaysız vergiler ile sağlamalıdır. Bunun için çok ciddi bir vergi reformu yapılmalıdır. Vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı %35 ile %40 arasına yükseltilmelidir. Bir defaya mahsus servet vergisi alınabilir. Alınan vergi hem toplumun fedakârlığının gerektiğini belirten bir mesaj olurken, kamu gelirlerini bir defaya mahsus olmak üzere arttırır. Kamu gelirlerinin artışı tek başına yeterli değildir. Kamu gider politikaları da yeniden gözden geçirilmelidir. Özellikle zarar eden KİT'ler ya kapatılmalı ya da ıslah edilerek kar eden kurumlar haline getirilmelidir. Kamu açıklarında önemli bir kalem de Sosyal Güvenlik Kurumları zararlarıdır. Sosyal Güvenlik Kurumları (Bağ-Kur, SSK, Emekli Sandığı) yeni bir program çerçevesinde yenilenerek bütçe üzerindeki yükü hafifletilmelidir.

Devletin ekonomiye sürekli müdahale etmesi, devleti büyük ve hantal bir yapıya kavuşturmuştur. Devletin piyasaya müdahalesi en az düzeyde tutmalıdır. Devlet rekabeti koruyan kurumları etkin olarak kullanılmalıdır. Emisyon ile finansman kaynakları çok dikkatli kullanılmalıdır. Piyasadaki para hacminin artması, enflasyonu arttıracak, bu artış ise faiz oranlarına yansımacaktır.

Türkiye'de para arzının artışı ve buna dayalı bütçe açıklarının monetizasyonu olgusu, enflasyonist sarmalı hızlandıran ve yükselten ana nedenler arasında sayılmaktadır. Ancak dönemsel bütçe açıklarının süregelen yapısı özellikle az gelişmiş ülkelerde emisyonu sık sık başvurulması nedeniyle enflasyon oranlarını uzun dönemlere sıçrayacak şekilde arttırmaktadır. Yüksek enflasyon ve hiper enflasyon yaşamamak için toplumdaki menfaat grupları ile kamu açığını kapatmanın maliyeti bölüşülmelidir.

Uygulamaya konulan ekonomik istikrar politikaları ise ülkedeki siyasi yönetimin sıkça değişmesi ile yarım kalmaktadır. Siyasi istikrarsızlık, hem ülke ekonomisinde hem de kamu ekonominde kendini fazlası ile göstermektedir. Ülkede

siyasi istikrar sağlanmalıdır. Hükümetlerin gerçekçi bir bütçe hazırlayarak, bütçe disiplinine uymaları gerekmektedir.

Bütçe açıklarının finansmanı ise ülke ekonomisinde farklı etkiler göstermektedir. Bütçenin borçla finanse edilmesi, faizler üzerinde olumsuz baskıyı artırmaktadır. Özel kesimin faize duyarlı yatırımları olumsuz etkilenmektedir. Bütçe açıklarının monetizasyonla finansmanı, etkisini uzun dönemde fiyatlar genel seviyesinde göstermektedir. Birçok çalışmada bütçe açıklarının, enflasyonun en önemli belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak bütçe açıkları, nasıl ve hangi kaynaklardan finanse edildiğine bağlı olarak; faiz oranları, yatırımlar, gelir dağılımı, ekonomik büyüme, istihdam, fiyatlar genel düzeyi ve ödemeler dengesini etkilemek suretiyle bütün ekonomiyi etkileyebilmektedir. Bu muhtemel etkiler aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi,
- Faizlerin yükselmesi, buna bağlı olarak kamunun borç yükü artarken, üretimin gerilemesi,
- Ülkenin uluslar arası rekabet gücünün zayıflaması,
- Üretim ekonomisinden rant ekonomisine geçiş,
- Ödemeler bilânçosunda kötüleşme,
- Finansal kriz riskinin artması

KAYNAKÇA

- AKDİŞ, Muhammet., “*Türkiye’nin Borç Gelişimi Sorunlar-Öneriler*”,
(http://www.ceterisparibus.net/arsiv/m_akdis2.doc)
Aralık:2004.
- AKDOĞAN, Abdurrahman., **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, 4.Baskı Ankara:1993.
- AKKOYUNLU, Pınar., “*Konsolide Bütçe Harcamalarının Kamu Kesimi Genel Dengesindeki Yeri ve Önemi*”, Türkiye 16. Maliye Sempozyumu, **Bildiri Kitabı**, Manisa:2001.
- AKLAN, N. Adanur., “*Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemlerinin Etkinliği*”, **Maliye Yazıları Dergisi**, No:64, 1999.
- AKLAN, N. Adanur., “*Dış Borçlanma, Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Etkin Bir Finansman Yöntemimidir?*” **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl:7, Sayı:25, Temmuz:2002.
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/temmuz2002/disborclanma.htm> 15/06/2005
- AKSOY, Şerafettin., **Kamu Maliyesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul:1994.
- AKTAN, C. Can., **Politik İktisat**, Anadolu Matbaacılık, İzmir: 2000.
- AKTAN, Coşkun Can; Hüseyin Şen; “*Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri*”, **Yeni Türkiye**, Ekonomik Kriz Özel Sayı II, Sayı:42, Kasım –Aralık: 2001.
- AKTAN, C. Can., Dilek DİLEYİCİ, Ahmet ÖZEN, “**Geleneksel Maliye ve Yeni Maliye**” Seçkin Yayınevi, Ankara:2004.
- ALPAGO Hasan., **IMF Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yayınevi, İstanbul:2000.
- ATAÇ, Beyhan., **Maliye Politikası**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir:2002.
- AYTAÇ, Eker., **Kamu Maliyesi**, Anadolu Matbaası, İzmir:1999.
- BABİC, Ante; Ante Zıgman; “*Currency Crises: Theoretical and Empirical Overview of the 1990s*”, Croatian National Bank, October 2001.
- BALİ, B. Bülent, Mustafa, Çelen, *Türkiye’de Bütçe Gerçekçiliği*, **M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Özel Sayı, Cilt:XIV, Sayı:1, 1998

- BİLGİL, Faik., “*Türkiye’de Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Sonuçları*”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı.15, Kayseri:1999.
- BORATAV, Korkut., **Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara:2003.
- BUCHANAN, M. James., “*The Economic Consequences of Deficit*”, (Çev. SARILI M. Ali), **Journal of Public Finance and Public Choice**, 1986.
- BULUT, Cihan., **Kamu Açıkları**, Der Yayınları, İstanbul:2002
- BULUT, Cihan., **Ekonomik Yapı ve Politika Analizi**, Der Yayınları, İstanbul:2006
- BULUTAY, Tuncer., “*Sağcı İktisat Görüşleri ve Reaganomics*” **İktisat Dergisi**, No.241, 1984.
- BÜYÜKAKIN, Tahir, Cemil, Eraslan., “*Enflasyon Hedeflemesi ve Türkiye’de Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi*”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2004/2.
- CELASUN, Merih., “*2001 Krizi Öncesi ve Sonrası: Makro Ekonomik ve Mali Bir Değerlendirme*”, VI. International Conference in Economics, 11-14 Kasım, Ankara:2002.
<http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>
11/05/2006
- CHOUDHARY, A.S. Munir, Parai, K. Amar, *Budget Deficit and Inflation: The Peruvian Expeince*, Applied Economics, 1991
- CHİODO, J. Abbigail; Michael T. Owyang; “*A Case Study of A Currency Crisis: The Russian Default of 1998*” ‘‘ The Federal Reserve Bank of St. Louis, November-December 2002.
- COŞKUN, Gülay., **Devlet Bütçesi**, Turhan Kitabevi, 6.Basım, Ankara:2000.
- ÇETİNTAŞ, Hakan., “*Türkiye’de Bütçe Açıkları Enflasyonun Nedenimidir?*”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı:229, Nisan 2005.
- DEMİR, Osman., **Ekonomide Devlet**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, Yayın No.71, Tisamat Basım Sanayi, Ankara:1997.

- DİLEYİCİ, Dilek., **Anayasal İktisat Perspektifinden Para ve Maliye Politikaları**, Seçkin Yayınevi, Ankara:2005.
- DİCKEY, D. A.. FULLER, W. A.. “*Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root*”, **Journal of the American Statistical Association**, 1979.
- EDİZDOĞAN, Nihat., **Kamu Bütçesi**, Ekin Kitabevi, 4.Baskı, Bursa:1998.
- EĞİLMEZ, Mahfi., Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası**, Remzi Kitabevi, 6.Basım, İstanbul:2004.
- EĞİLMEZ, Mahfi., **Hazine**, Creative Yayıncılık, 3.Basım, İstanbul:2001.
- EJDER, H. Lütfü., “*Kamu Açıkları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi ve Değerlendirilmesi*”, Gazi Üniversitesi, **İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:3 Kış:2002.
- EKER, Aytaç., **Kamu Maliyesi**, Anadolu Matbaacılık, 2.Baskı, İzmir:1997.
- EKER, Aytaç., Asuman Altay, Mustafa Sakal, **Maliye Politikası**, Maliye Bölümü Masa Üstü Yayıncılık Birimi, 2.Baskı, İzmir:1997.
- Ekonomi Sözlüğü, Globus Dünya Basımevi, 5.Baskı, İstanbul, Haziran:1998.
- ERDEM, Metin., Doğan Şenyüz, İsmail Tatlıoğlu, **Kamu Maliyesi**, Ekin Kitabevi, 3.Basım, Bursa:2003.
- EREM, Metin., **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi, Bursa:1996.
- EREN, Aslan., Bora, Süslü., “*Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi*” **Yeni Türkiye**, Sayı:41, Yıl:7 Eylül-Ekim, 2001.
- FALAY, Nihat., “*Kamu Yatırım (Capital) Bütçesi*” **Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansı**, İstanbul Üniversitesi, Yayın No. 3695, Seri. 34, İstanbul:1993.
- FELDSTEİN, Martin; “*Economic and Financial Crises in Emerging Market Economies: Overview of Prevention and Management*”, NBER Working Papers, No:8837, March:2002.
- FEYZİOĞLUN, Bedii., **Bütçe**, Filiz Kitabevi, 7. Basım, İstanbul:1984.

- FRANKEL, Jeffrey A.; Andrew K. Rose; “*Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators*”, NBER Working Papers, No: 5437, January 1996.
- GEDİZ, Burcu., M. Hakan Yalçinkaya, “*Nasıl Bir Bütçe Politikası*”, Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F. **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, Manisa:2001.
- GİRAY, Filiz., **Maliye Tarihi**, Ezgi Kitabevi, Bursa:2001.
- GRANGER, C. W. J., “*Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods*”, **Econometrica**, July:1969.
- GÜNAYDIN, İhsan., “*Bütçe Açıkları Enflasyonist midir? Türkiye Üzerine Bir İnceleme*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.6 Sayı:1 2004.
- GÜNEŞ, İsmail., “*Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Finansman Yöntemleri*”, (<http://idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.doc>) 2004/12/25
- HAZİNE İSTATİSTİKLERİ-Treasury Statistics 1980–2003 ISBN 975–19–3613–6 Ankara, Ağustos 2004.
- HEREKMAN, Aykut., **Kamu Maliyesi**, Sevinç Matbaası, 2.Basım, Ankara:1988.
- İNCE, Macit., **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, 6.Basım, Ankara:2001.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi, **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Beta Yayınevi, 2. Basım, İstanbul:2003.
- İYİBOZKURT, Erol., **Güncel Ekonomik Sorunlarımız: Küreselleşme ve Ekonomimiz**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. Basım, Bursa:1997
- KARABIYIK, Lale., “*Kitlerin Özelleştirilmesi ve Sermaye Piyasasındaki Rolü*”, Uludağ Üniversitesi **İ.İ.B.F. Dergisi** Cilt:18, Sayı:2, Bursa:2000.
- KARAÇOR, Zeynep., **İstikrar Politikaları ve Uygulamaları**, Ders Notları, Dizgi Ofset, Konya:2001.
- KARAKAYALI, Hüseyin., **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Güleç Matbaacılık, 2. Basım, İzmir:2003
- KARLUK, Rıdvan., **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, 8.Basım, İstanbul:2004.

- KIZILKAYA, Ertuğrul., “*Turkey: Selected Issues And Statistical Appendix Raporu Üzerine Bir Not*”, **İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24 Ekim 2000-Mart 2001.
<http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/16.htm>
- KİRMANOĞLU, Hülya., Aysel Arıkboğa, “*Türkiye’de Kamu Borç Servisinin Bütçe İçi Etkileri*”,
<http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/6-1.doc>, Aralık 2004.
- KOMULİNEN, Tuomas; “*Currency Crises Theories- Some Explanation for the Russian Case* ”, **BOFIT Discussion Papers** (Bank of Finland Institute for Economies in Transition), No:1, 1999.
- KRUGMAN, Paul; “*A Model of Balance-of-Payments Crises*” *Journal of Money Credit and Banking*, Vol. 11, Issue 3, 1979.
- KUTLAR, Aziz., **Ekonometrik Zaman Serileri**, Gazi Yayınları, Ankara:2000.
- LEVİN, Jesse., *Budget Deficit and Inflation*, **Financial Analysts Journal**, July-Austost 1974.
- MERİÇ, Metin., “*Borçlanmanın Konsolide Bütçe Kaynak Yapısı Üzerindeki Etkisi*”,
(<http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/6-3.doc>) 29/12/2004.
- NEYAPTİ, Bılın., “*Dudget Deficit and İnflation: The Roles Of Central Bank Independence and Financial Market Development*” **Contemporary Economic Policy**, Vol:21, No:4, October:2003.
- OKTAYER, Asuman., “*Serbest Piyasa Ekonomisi Sürecinde Türkiye’de Kamu Açıkları ve İç Borç Yönetimi*”, **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul:2001.
- ORHAN, Z. Osman., **Türkiye’de Bütçe ve Maliye Politikaları**, Mega Yayıncılık, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:1994-1, İstanbul:1994.
- OYAN, Oguz., **Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor**, İmaj Yayıncılık, Ankara:1998.

- ÖNDER, İzzettin., Hülya, Kirmanoğlu., “*Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri*”, Kamu Kesimi Finansman Açıkları, **X. Türk Maliye Sempozyumu** 14-18 Mayıs 1994, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Yayın No.554/80 İstanbul:1996.
- ÖZBİLEN, Şevki., “*Kriz ve Bütçe Açıkları*”, <http://econturk.org/turkiyeekonomisi/kriz.doc> 11/09/2005.
- ÖZ, Ersan., “*Türkiye’de Vergilendirme ve Ekonomik Kriz Beklentisi*”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı:211, Mayıs 2006.
- ÖZEN, Ahmet., “*Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi*”, <http://www.sgb.gov.tr/calismalar/yayinlar/md/md141/gelismis.pdf>, 10/07/2006
- ÖZKER, A. Niyazi., **Enflasyonist Finansman Teorisi ve Türkiye**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul:2000.
- ÖZKER, A. Niyazi., “*Son Dönem Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Rasyoları ve Bütçenin Monetizasyonu*”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:9-10 Mayıs-Ekim:2001.
- ÖZKER, A. Niyazi., “*1995 Sonrası Kamusal Bütçe Dengeleri ve Bu Dengelerin Cari Açıklar Açısından Değerlendirilmesi*”, (<http://www.eakademi.org/makaleler/noker-2.htm>) Aralık:2004.
- ÖZEL, Saruhan., **Türkiye’de Enflasyon, Develüasyon ve Faiz**, Alkım Yayıncılık, Ankara:2000.
- ÖZTÜRK, Nursel., **Özelleştirme Ders Notları**, Yüksek Denetleme Kurumu, Ankara, (http://www.ydk.gov.tr/egitim_notlari/ozellestirme.htm) 15/04/2005.
- PARASIZ, İlker., **Para Politikası**, Ezgi Kitabevi, 5.Baskı. Bursa:1998.
- PARASIZ, İlker., **Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi, Bursa:1998

- PARASIZ, İlker., **Kriz Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, 2.Basım, Bursa:1996.
- PARASIZ, İlker., **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa:2001.
- PEHLİVAN, Osman., **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon:2000.
- SARAÇOĞLU, Bedriye., “*Türkiye’de Kamu Açıkları ve Enflasyon*”, **İşletme Finans Dergisi**, Ocak:1999.
- SARGENT, Thomas, NEİL Wallace., “*Some Unpleasant Monetarist Arithmetic*”, Federal Reserve Bank of Minneapolis, **Quarterly Review** 5, 1981,
- SOFRACI, Erdem, İ., “*Bütçe Açığı ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye’de Bütçe Açığı-Enflasyon İlişkisi (1980 Sonrası)*”, **Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana:1995.
- SOLAK, Metin., “*Bütçe Yönetimi ile Borç Yönetimi Ayrılmasının Konsolide Bütçe Yansımaları*”, **Türk Maliye Sempozyumu** Girne- KKTC 12-16 Mayıs:2003.
- ŞEN, Hüseyin., “*Mali Açık Nasıl Ölçülür*”, **Maliye Dergisi**, Ağustos:1999.
- ŞEN, Hüseyin., İsa Sağbaş, **Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara:2004.
- ŞİMŞEK, Muammer., “*Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Ekonomik Etkileri*”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:16, Kayseri:2000.
- ŞİMŞEK, Muammer., “*Kamu Harcamalarının Özel Yatırımlara Etkileri 1970–2001*”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, Malatya:2003.
- TANDIRCIOĞLU, Haluk., “*Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2 Sayı:2 İzmir:2000.
<http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi05/tandircioglu.htm> 02/07/2005

TEZEL, S. Yahya., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara:1986.

TOKATLIOĞLU, Mircan Yıldız., **Avrupa Birliğinde Maliye Politikası ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Alfa Basım, İstanbul:2004.

TÜĞEN, Kamil., **Devlet Bütçesi**, Bassaray Matbaası, 3.Basım, İzmir, Eylül:2003.

TÜRK, İsmail., **Maliye Politikası**, Turhan Kitabevi, 14.Basım, Ankara, Eylül:2001.

ULUDAĞ, İlhan., Erişhan, Arıcan., **Türkiye Ekonomisi**, Der Yayınları, İstanbul:2003.

ULUSOY, Ahmet., **Maliye Politikası**, Derya Kitabevi, Trabzon:2004.

ULUSOY, Ahmet b., **Devlet Borçlanması**, Üçyol Kitabevi, Trabzon:2004.

ÜLKEM, İbrahim., “*Arz Yönlü Ekonomi*”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:20, Sayı:9, 1983.

WIENER, N., “*The Theory of Prediction*”, ed: E. F. Beckenback., **Modern Matematics for Engineers**, McGraw-Hill, New York:1956.

WOO, Wing Thye; “The Unorthodox Origins of The Asian Currency Crisis”, **ASEAN Economic Bulletin**, Vol.17, Issue 2, Aug:2000.

YALINPALA, Jale., “*Senyoraj, Enflasyon Vergisi ve İç Borçlanma İlişkisi*” **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:1, Adana:1998.

YENAL, Oktay., **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul:2003.

YILDIRIM, Kemal., Doğan Karaman, **Makro Ekonomi**, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No:145, 3.Basım, Eskişehir:2003.

YÜCE, Mehmet., “*Enflasyon Muhasebesi ve Bu Bağlamda Türk Vergi Sisteminde Yer Alan Düzenlemeler*”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl:2, Sayı:18, Haziran:1999.

YARARLANILAN İNTERNET SİTELERİ

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-98/index.html> 05/08/2005

<http://tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.html> 12/06/2006

<http://www.hazine.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/contents.htm> 12/07/2005

<http://www.belgenet.com/eko/enflasyon.html>. 12/07/2005

<http://www.bumko.gov.tr/istatistik/bgelifir.htm> 15/04/2006

http://www.ceterisparibus.net/veritabani/1923_1990/butce.htm#2_02/01/2006